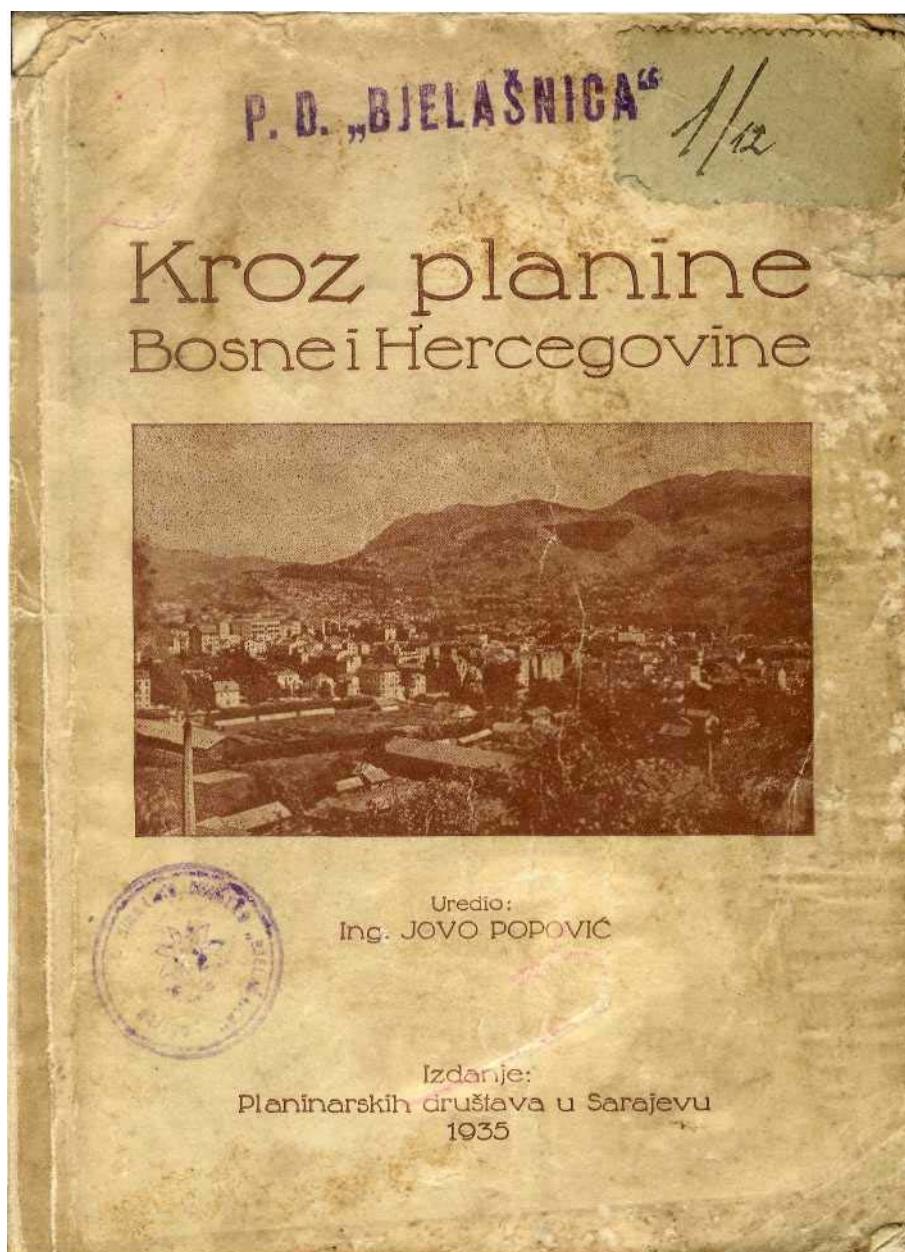

Kroz planine Bosne i Hercegovine

Opis planina sa značajnijim drugim podacima i detaljnim prikazom planinarskih krajeva sa 54 fotografije i 25 karata

Uredio: Ing. JOVO POPOVIĆ

Izdanje;

Planinarskih društava u Sarajevu 1935

Islamska dionička štamparija u Sarajevu

Predgovor

Teritorij drinske, vrbaske, primorske i zetske banovine koji je nastao administrativnom podjelom cjelokupnog područja Bosne i Hercegovine vanredno je interesantan za sve ljubitelje i posmatrače prirodnih ljepota.

Malo je predjela evropskog kontinenta u kojima se čista i ljudskom rukom još nedotjerivana priroda očuvala u svim svojim čarima i dražima kao na pomenutom teritoriju.

Iz pitomih i plodnih ravnica sjeverne Bosne postepeno se prelazi u brdovitu i šumovitu visoravan Srednje Bosne. Ta visoravan okružuje sa svih strana Sarajevo, najveći i najljepši grad Bosne, danas i najinteresantniji grad Jugoslavije zbog njegovog osobitog prirodnog položaja i zbog neobičnog šarenila u ljudstvu, u graditeljstvu i u svakidašnjem životu.

Dalje prema jugu i istoku nastaje prostrana planinska oblast interesantna po plastici tla, po bogatstvu geoloških formacija i po svojoj flori i fauni; vanredno lijepa po svojoj divnoj romantici, po prirodnim kontrastima bujnoga zelenila i čistog golog krša, po prirodnoj ljepoti i otmjenoj planinskog življa i po slikovitosti njegove nošnje i jednostavnosti njegova života i rada.

Otvoriti puteve u te planine, promatrati, proučavati i poznavati njih i život u njima znači poznavati jedan dio vječne ljepote, uživati u njoj i plemeniti na njoj svoju dušu i misao. S druge strane bavljenje po tim planinama nesumnjivo upliviše na fizičko jačanje tijela, na povećavanje tjelesne gipkosti, svježine i otpornosti.

Planinarstvo je dakle potrebno i korisno i sa stanovišta našeg nacionalnog fizičkog vaspitanja, održanja i napretka. Ljepote naših planina i interesantnost života njihovog stanovništva mogu da budu privlačni i za mnoge strance, koji posjećuju ove krajeve. Za njih su do sada naše planine bile daleke i puste, jer se k njima nije moglo lako prilaziti niti u njima boraviti zbog oskudice dobrih puteva i podesnih planinarskih domova. U zadnjih 10 godina mnogo su uradila u tom pravcu sva planinarska društva u Sarajevu. Tako bi i sa ekonomske strane naše planine mogle da budu korisne po narod i zemlju.

Shvaćajući tu njihovu ulogu udružila su se planinska društva u Sarajevu i to: Društvo planinara u B. i H., „Prijatelj Prirode“, „Kozmos“, „Romanija“ i „Bjelašnica“ u cilju da izdaju djelo u kome će naše planine biti prikazane u slici i riječi. Svako od pomenutih društava odredilo je svoje delegate koji su imali zadatak da prikupe građu o pojedinim planinama i da je predaju glavnom uredniku, da je konačno obradi i sredi.*

Pri obradi cjelokupnog sakupljenog materijala, imali smo dvije težnje: da damo našim i stranim planinarima dobrog putovođu za planine Bosne i Hercegovine i da vrijedne i obrazovane planinare potaknemo na samostalno promatranje i proučavanje naših planina.

U ispunjenju prve težnje prikazane su sve do sada turistički i planinarski obrađene planine

*) Redakcioni odbor sačinjavali su ispred „Društva planinara u B. i H.“ g. g. Jure Filipović, sud. savjetnik i Suljo Suljagić, šef blagajne Drinske finans. direkcije; od „Prijatelja Prirode“ g. Branko Tadić činovnik Radničke Komore; od „Kozmosa“ g. Janko Seljan pol. pristav u m. od „Romanije“ g. Ing. Mihajlo Blagojević građevni inženier i od „Bjelašnice“ Dr. J. Fleger i Dr. Franjo Raguz, liječnici.

B. i H. tako, da će i neupućenom domaćem kao i stranom planinaru ova knjiga poslužiti kao potpun putovođa.

Uzevši Sarajevo kao najpodesniju tačku svih planinarskih izleta — jer se oko njega nalazi ne samo najviši i najmoćniji nego i najljepši planinski masiv — obilježene su u prvom redu sve saobraćajne veze, sva važnija mjesta, važna za planinske ture, hoteli, planinarske kuće i skloništa, planinski putevi i prilazi i kratka uputstva potrebna svakom planinaru.

Radi poticaja na samostalno promatranje i proučavanje naših planina u ovoj knjizi obraćena je naročita pažnja na osebine njihove sa gledišta prirodnih nauka.

Kod svake planine *nalaze* se kratke napomene o geološkim formacijama, klimi, hidrografskom stanju, fauni i flori i privrednoj proizvodnji. Te kratke napomene mogu ne samo planinarima nego o specijalisti stručnjaku poslužiti kao podloga za svestranije i tačnije proučavanje neke planine.

Da bi opisi bili jasniji i potpuniji prikazane su sve planine i u slikama. Uz to su za svaku planinu izrađene karte — skice — u kojima su označeni glavni planinarski putevi, planinarske kuće, izvori i svi važniji položaji: visovi, polja, doline i dr.

Osim pomenutih članova redakcionog odbora meni su u ovom radu svojim stručnim znanjem i saradnjom mnogo pomogli gg. Karlo Mali kustos zemalj. muzeja i Tihomir Jakšić, geolog rudarske direkcije u Sarajevu. Pomenutoj gospodi zahvaljujem se i ovdje najljepše na toj saradnji.

Izdavanje ovoga djela za koje su već pomenuta planinarska društva u Sarajevu primila na se velike materijalne izdatke, pomogli su svojim

subvencijama Ministarstvo trgovine, Ministarstvo za fizičko vaspitanje naroda i Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva. Na učinjenoj pomoći najljepše im se zahvaljujem.

Ing. Jovo Popović

Trebević (1629 m).

Trebević planina diže se odmah iznad Sarajeva, noseći jedan dio grada na lijevoj obali Miljacke, sa prostranim baštama, na samim svojim obroncima. Zbog te blizine kao i zbog svoje ljepote i pitomosti Trebević je najomiljenije izletišta sarajevskih građana, a i stranaca, koji ovuda prolaze. Trebević planinu posjećuju izletnici u svako doba godine: ona je ljeti ugodna zbog svoje svježine i hladovine a zimi zbog povoljnog terena za spuštanje na saonama i skijama. Na Trebeviću postoje dvije planinarske kuće, obje na kolskim putevima koji idu od Sarajeva: „Aleksandrov Dom" na Sofama ispod vrha Trebevića, koji je sagradilo Društvo planinara u B. i X. (1926 godine) i „Dom Kralja Petra" na Ravnama, koji je sagradilo Društvo planinara „Romanija" (1932 godine). Oba doma imaju potpunu restoraciju i telefonski spoj sa Sarajevom. Prvi dom ima 30 a drugi 15 postelja.

Trebević planina je omeđena: sa sjevera Miljackom, s juga Kasidolskom Rijekom, sa istoka Velikim i Malim Stupnjom, a sa zapada Sarajevskim Poljem. Ona se dodiruje na istoku — kod Velikog Stupnja — sa Golom Jahorinom. Orografske spada Trebević Jahorini planini.

Trebević ima pet usporednih vijenaca, koji se pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku : 1) Volujak-Draguljac-Vaganj-Udeš; 2) Palež-Vrh Trebevića-Veliki Stupanj; 3) Šiljevo Brdo-Bojišta; 4) Kobilja Glava-Oštrik Veliki; 5) Vijenac-Lisina. Grebeni vijenaca

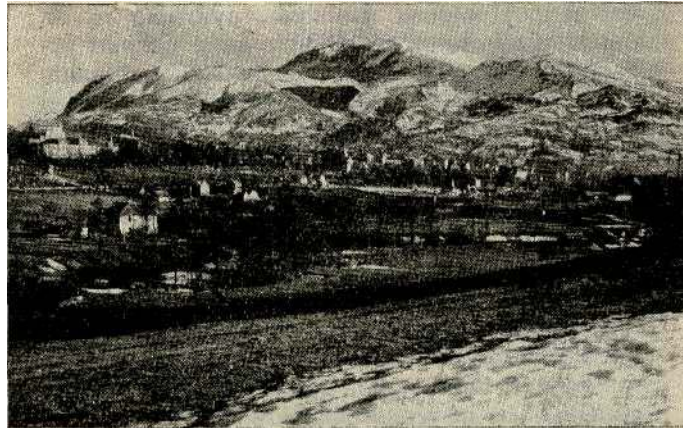
su pretežno oštri. Nekolika brda su blago zaobljena. Iz Sarajeva vide se prva dva vijenca; Na prvom vijencu ističu se Draguljac-Vaganj-Bistrik i Velika i Mala Čolina Kapa. Južnije od njih na drugom vijencu izdižu se Zlatište-Palež-Perčin i Studeno Brdo. Sa uzvišenijih položaja Sarajeva, suprotnih Trebeviću, vidi se i njegov najviši vrh.

Sa najviše kote Trebevića vide se na 20 do 30 km. unaokolo planine: Zvijezda, Ozren, Romanija, Jahorina, Bjelašnica i Treskavica. A daleke planine prema zapadu i jugozapadu, sve do horizonta oko 50 km., Prenj, Bitovnja, Vranica, Zec i Vlašić, vide se u glavnim konturama. Kada je lijepo i čisto vrijeme pruža se sa Trebevića vanredno lijepa panorama šumovitog gorja i krševitih planina Srednje i Istočne Bosne.

U geološkom pogledu vijenci Trebevića građeni su jednostavno i pravilno. Iznad paleozojskih slojeva karbona i perma. ili t. zv. verfenskih slojeva, leže slojevi triasa. Slojevi su većim dijelom nageti prema jugozapadu, Gornje dijelove Trebevića čine uglavnom triaski sprudni krečnjaci svijetle boje, a na površini triju vijenaca ukazuju se i naslage gromuljastih krečnjaka i jaspisa. U nižim položajima Trebevića i u prosjekama i dolinama među vijencima, ukazuju se isključno verfenski slojevi šarenog škriljastoga pješčara, a mjestimično i žućkasti kvarciti.

Hidrografsko stanje Trebević planine odgovara njegovoj geološkoj građi. Izvori pitke vode pojavljuju se na sastavu verfenskih i trijaskih slojeva, naročito ispod glavnog vijenca. Na sjevernoj strani toga vijenca, okrenutoj prema Sarajevu, nalaze se na putu prema

vrhu Trebevića izvori: Souk Bunar, Knjeginac, Hadži Abdinica, Studenac pod Bijelim Stijenama i Dobra Voda. Potok koji čini Dobra Voda slijeva se u ponor iza samog „Doma Kralja Petra” na Ravnama. Ostali izvori čine u svom toku Bistrički Potok, koji se, polazeći nspod Bistrik brda, kroz Džeku, predgrađe Sarajeva, i kroz Bistrik, jugoistočni dio grada, sliva u Miljacku. I po stranama ostalih vi-

TRBBEBIĆ PL. 1629 M

Foto: S. Suljagić

jenaca i u dolinama ima izvora oko naselja: Dovlića, Stupnja, Međuša, Blizanaca, Studenkovića, Miljevića, Tvrđinića, Petrovića, Tilave i t. d. Neki od ovih izvora čine zajedno Lukavicu potok, pritoku rijeke Željeznice. Kasidolsku Rijeku, koja protiče u gornjem toku kroz malo naselje Kasido i u donjem toku kroz selo Kobiljdo (sada pogrešno nazvano Kasindo), sačinjavaju izvori sa Jahorine planine. Preko

sjeveroistočne strane Trebevića prelazi glavni vodovod Sarajeva iz Vrela Prače i Bistrice. Dovodna cijev ovog vodovoda ide preko Dovlića, Brusa i dolinom Ravna, sjeverno od glavnog vijenca Trebevića, zatim stranama Volujaka do električne centrale na Dudinom Hridu. Iz tog vodovoda puštene su česme na više mjesta: na Brusu, Ravnama (u „Domu Kralja Petra“ i kod prve šumarske kuće) i ispod Volujaka na dva mjesta. Česme na Hambinoj Carini, ispod Džeke i na Curinim Njivama, puštene su iz starog napuštenog a 1934 godine rekonstruisanog gradskog vodovoda iz vrela Knjeginjca.

Južna strana glavnog vijenca izvrgnuta je jakim vjetrovima, koji dolaze sa Treskavice i Bjelašnice. Jug preko Bjelašnice donosi ljeti obilnu kišu. Sjever preko Romanije, Ozrena i Crepoljskoga donosi u poznu jesen i zimi snijeg, koji pokriva glavice Trebevića i onda kada u Sarajevu pada kiša. Kolski put na Trebević zaklonjen je od ovoga vjetra vijencem Volujak-Draguljac-Vaganj. Osim sjevera i juga, duva dolinom Bosne prema Trebeviću dosta jak vjetar, koji narod ovih krajeva naziva „krivcem“. U poznu jesen i zimi, pokriva magla, koja se pruža dolinom Bosne preko cijelog Sarajevskog Polja i sarajevske kotline, sve strane Trebevića, a sjevernu stranu glavnog vijenca u visini po prilici do vrela Knjeginjca (950 m). Gornji dio Trebevića je u to vrijeme gotovo uvijek pod vedrim nebom, naročito u prvoj polovini zime.

Vegetacija je mnogo povoljnija po kosama koje su okrenute sjeveru, zatim u prosjekama i dolinama, gdje ima više vlage i gdje su mjesta manje izložena jakom uticaju sunca i vjetra. Južne strane Trebevića su većim di-

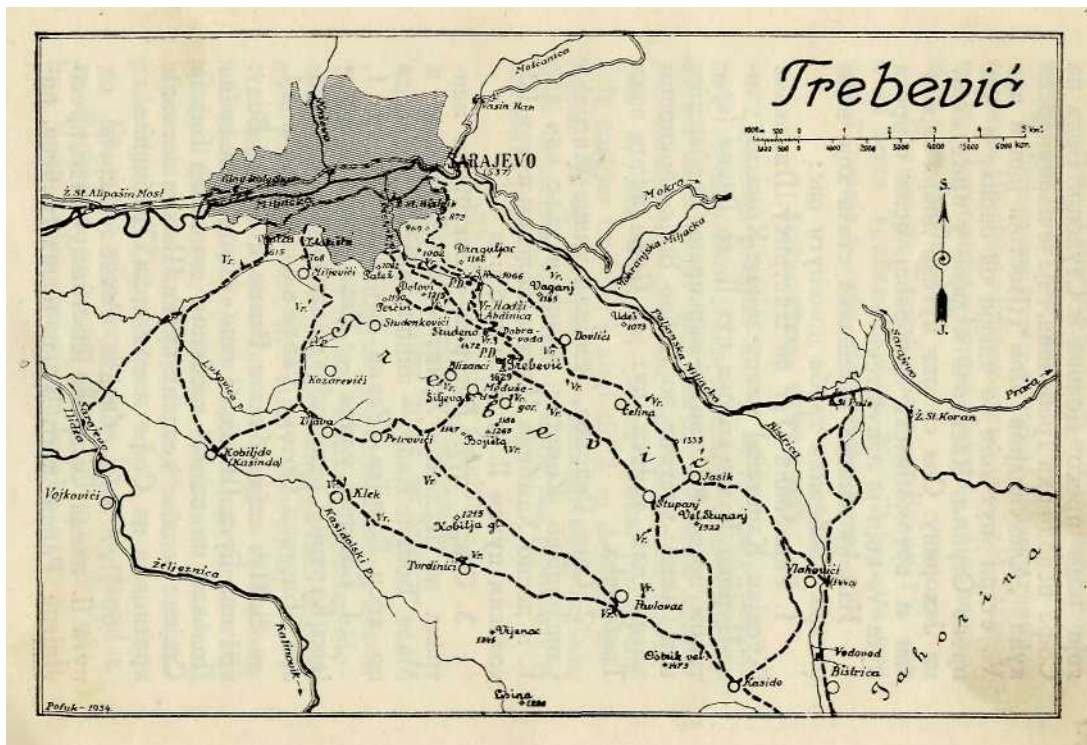
jelom krševite i gole, Zaklonita i vlažnija mjesta sa sjevera i sjeveroistoka obiluju raznim biljem a do visine 1600 m. i šumom, koje ima samonikle i gajene. Samonikla šuma očuvana je u višim predjelima i sastoji se od četinarar: jele, omore ili smreke, i od listača: bukve, topole, breze i lijeske. Gajene šume ima starijeg datuma. Naročito gajena šuma ispod Dobre Vode potječe još iz 1890 god. Starija šuma ima poglavito bukve, omorike, jele i crnog bora. Mlađa gajena šuma, koja se podiže u najskorije vrijeme, ima crnog i bijelog bora, ariža i munike, kojih nema u samonikloj šumi. Na Ravnama, kod prve šumarske kuće, odgajaju se još i danas u šumskim rasadnicima mladice četinarar i njima se pošumljavaju nove površine i ona mjesta u okolini, koja su opustošena za vrijeme rata i u prvim godinama iza rata.

Po pitomim stranama Trebevića ima izobilje jagoda, borovnica i vrisinja. Od ljekovitog bilja tamo ćemo naći čemeriku, mrazovac i kukurijek. U šumama Trebevića raste među ostalim i šumarica, lazarkinja, ciklama, encijan (vid), prstenak, veronika, udovica, zlatan, spomenak, petrov krst, kraljevac (plućnjak), žalfija, šumska ljubica, čuber i slatka paprat, a od bilina bez klorofila crvenkasto bijela nametnica potajnica. Na Dobroj Vodi ima i đurdica. U procjepima, pukotinama i rupama krečnjaka nailazimo na ličac, divlji zub, čuvarkuću, valerijanu, paprat i t. d. Na pećinama, naročito s južne strane, raste stričak, razlićak, zanovjet, broć, zdravac, majčina dušica, djetelina, divizma i veronika. Na samim vrhovima Trebevića raste hajdučka trava, gospin cvijet, perunika. udovica, smreka i t. d.

Čim se otopi snijeg, javljaju se po kosama i dolinama Trebevića prvi vjesnici proljeća: jagorčevina, šafran, košutica (pasji zub), visibaba, kukurijek i t. d. U kasnu jesen ukrašen je Trebević šumskim lišćem koje, mjesto jednolike zelene boje, dobija svjetlo žutu ili crvenu boju. U to doba pruža Trebević prekrasnu sliku. Tada se javljaju mrazovac i vrste encijana (srčanik ili lincura) i sazrijevaju crveni plodovi mukinja. U predalpskim šumama Trebevića žive mnogi tetrijebi, zečevi, vje-verice, puhovi i lisice. Vukovi se pojavljuju u blizini naselja, ali samo zimi.

Seoska naselja dopiru do visine 1300 m. (Pavlovac) i nalaze se na prisojnim kosama i dolinama. Naselja Trebevića imala su ranije svoju vlastitu opštinu, ali sada spadaju opštini Pale, koja administrativno pripada sarajevskom srezu. Trebevićka naselja su sela: Dovlići (70 kuća), Kozarevići (22 kuće), Petrovići (45 kuća) i Tvrdinići (38 kuća). Seljaci su isključivo pravoslavne vjere, većim dijelom doseljenici koji su naseljavali ove krajeve u etapama prije 70 do 200 godina. Oni se bave stočarstvom. U nižim položajima siju i žita, od kojih uspijeva samo zob i ječam. Kukuruz i pšenica rode samo u predjelima ispod 700 m. Krupnu stoku izgone ljeti na ispašu na Golu Jahorinu.

Iz Sarajeva preko Trebevića vode ovi kolski putevi: I. Vraca-Kobiljdo, II. Kovačići-Ravne (Dom Kralja Petra)-Dovlići-Čelina-Jasik-Vlahovići i u produženju do Bistrice i Prače. Ovome putu priključuje se put III. koji vodi od Bistrika Širokačom (Husejin Kapetanovom) ulicom na Hambinu Carinu. Od puta II. odvaja se na 1 1/2 km. prije Ravna put IV.

- 14 -

koji vodi preko Dolova i Studenog Brda na Sofe ispod vrha Trebevića, gdje je planinarska kuća „Aleksandrov Dom“. Postoji još i put V., stari put koji se odvaja od Jasike i ide preko Stupnja, Kasidola i dalje u produženju na Jahorinu. Svi su ovi putevi dobri za kolski i automobilski saobraćaj, osim staroga puta V. koji je zapušten.

Između mnogih pješačkih staza koje vode na vrh Trebevića treba pomenuti ove:

1. Rankovića Trg na Bistriku—Širokača (Husejin Kapetana) ulica—lijevo Komatin ulica—Curine Njive—kolski put II. do Ravna (kraticom pored Knjeginjca)—markirane serpentine ili njene kratice do Dobre Vode—markirani ljetni ili zimski put do Sofa ispod vrha Trebevića.
2. Save Skarića, Zembilja ulica—Žagrići ulica—lijevo Komatin ulica i dalje kao pod 1. a desno Hambina Carina kolskim putem III. kolskim putem P. i dalje kao pod 1.
3. Stari put: Bistrik — Električna centrala na Dudinom Hridu — između Velike i Male Čoline Kape — linija gradskog vodovoda po kosi Volujka — Ravne a odavle kao pod 1.
4. Bistrik ulica — Džeka ulica ili lijevo Kurtin Sokak pored vodovodskog rezervoara—Bistrik Potok Ravne a odavle kao pod 1.
5. Put koji obilazi Ravne i Dobru Vodu: kratica puta III. od osmice ispod Paleža na Dolove, pa zatim grebenom do iznad Bijele Stijene i dalje kolskim putem III. ili njegovim kraticama na Sofe ispod vrha Trebevića.
6. Put koji obilazi Ravne: Skreće od puta II. iznad česme na Knjeginjcu i ide vreko Lijepe Ravni kroz Budžak ispod grebena, po-

red izvora Hadži Abdinice i Studenca i preko Dobre Vode kao pod 1.

7. Obilazni put sa južne strane glavnog vijenca: Prstenak (Španjolsko groblje) —Miljevići— Petrovići — Gornje Međuše - Puhovo Brdo —vrh Trebevića.

Putevi od 1 do 6 traju do Ravna 17a sat a do vrha Trebevića još 1 ½—2 sata, a put pod 7 traje 6 sati pješackoga hoda.

Jahorina (1913 m).

Jahorina planina sastoji se iz više ogranaka koji zajedno čine jedan planinski masiv, dužine 30 km a širine 15 km. Glavni, najviši a ujedno najinteresantiji dio čini Gola Jahorina, visoravan 15 km duga i 4—5 km široka, pokrivena ljeti gustom travom a zimi do 3 m debelim snijegom. Zbog veličine i veličanstvenog izgleda Gole Jahorine, opjevana je Jahorina planina i u narodnoj pjesmi:

»Kolika je Jahorina planina, Siv je
soko preletjeti ne može. A kamo li
dobar junak na konju.«

Ogranci su Jahorine planine : Borova Glava, Trebević, Ravna Planina, Hodža, Trijeska, Međuplanina i Crni Vrh. Gola Jahorina čini sa Ravnom planinom centralni masiv Jahorine.

Jahorina je omeđena sa sjevera Miljackom i Grabovicom, pritokom Prače; s juga Crnom Rijekom i Kolunom; sa istoka Korjenom, Vardom, Lisovačkim potokom i rijekom Pračom, a sa zapada rijekom Željeznicom.

Na samoj visoravni Gole Jahorine, ispod t. zv. Pogledina, na visini oko 1700 m, leži Vukelina Voda, jedna zaravan na kojoj odavno postoji

stara planinarska kuća Društva planinara za B. i H. Jedno tridesetak metara ispod te kuće podiglo je Društvo planinara »Romanija« 1929 planinarsku kuću pod imenom »Dom Prestolonasljednika Petra« sa stalnim domaćinom i kujnom i sa 50 postelja. Ali pošto je ova kuća izgorjela početkom 1934 godine, »Romanija« je podigla svršetkom godine, blizu toga mjesta, moderan planinarski hotel, istog imena kao i prije, sa 130 postelja i svim udobnostima. Mjesto Vukelina Voda poznato je stjecište planinara i skijaša. Sa toga mjesta zimi i ljeti prave se izleti po prostranoj Goljoj Jahorini a naročito izleti na planinske glavice: Pogledine, Ogorjelicu (1892 m), Vilišta, Plan (1772 m), Kuniću (1910 m), Šator (1851 m), Košutu (1909 m), Trijesku (1806 m) i Lokvanjsko (Klekovo) Brdo (1913 m) iznad Kraljičina Guvna, najveći vrh Gole Jahorine. Jahorinu posjećuju skijaši iz cijele Jugoslavije, a također i iz inostranstva, zato što je ova planina lako pristupna i što je njen valoviti i goli teren idealan za skijanje.

Sa vrhova Gole Jahorine pogled se unaokolo zaustavlja na sklopovima bližih planina: Zvijezde, Ozrena, Romanije, Kleka, Borovca, Treskavice i Bjelašnice. A dalje, sve do horizonta udaljenog oko 100 km, vide se konture dalekih planina: Konjuha, Javora, Zlatibora, Zlatara, Javornika, Ljubičnje, Durmitora, Maglica, Volujaka, Zelenogore, Lelije, Vraniće i Vlašić planine. Krševiti grebeni pomenutih planina i šumovito niže gorje čine prekrasnu sliku koja se lako ne zaboravlja.

U geološkom pogledu Jahorina se sastoji iz mlađih slojeva paleozojskog doba, i to iz formacija karbona i perma, iznad kojih leže slojevi mezozojskog doba, formacije triasa. Prve slojeve čine verfenski pješčarski škriljci, crveni pješčari i kvarciti. Na ovima naslagani triaski krečnjaci

i , dolomiti čine površinu Gole Jahorine i njene glavice. Stariji verfenski slojevi otkriveni su erozijom u dolinama između planinskih vijenaca i u potočnim klancima. Ovi slojevi škrljaca, crvenih pješčara i kvarcita ukazuju se na površini i na putu ka Goloj Jahorini: u klancu Miljacke kod Pala, na Paljanskoj ravni i njezinim kosama i u klancu potoka Bistrice do vodovodnog rezervoara. Paleozojski slojevi čine gotovo

GOLA JAHORINA
(sa sjeverne strane) 1913 m

Foto: Srdar, Zagreb

isključivu građu površine susjedne prostrane oblasti, koja leži južno od Jahorine i prostire se do Drine, Čehotine, Trnova i Dobrog Polja. Klek i Borovac sastoje se samo iz ovih slojeva.

U hidrografskom pogledu treba istaći da se izvori pitke vode pojavljuju na sastavu verfenskih i triaskih slojeva. Iz tih izvora nastali potoci i rijeke utiču konačno u Bosnu s jedne strane ili u Drinu s druge strane, Potom vododjelnica ovih

dviju rijeka prolazi satnom Jahorinom planinom. Od većih voda koje izvire ispod Jahorine, valja napomenuti; Bisticu, Paljansku Miljacku, Praču, Kolunu, Crnu Rijeku i Kasidolsku Rijeku. Voda iz izvora Bistrice i Prače dovodi se u Sarajevo vodovodom, dugim 25 km, do rezervoara na Dudinom Hridu, gdje ona služi ujedno i za pogon električne centrale. Na obodu Jaliorine izvori se pojavljuju na visini oko 1700 m: Vukelina Voda, Leletva Vrelo ispod Modrog Dola, Godijevo Vrelo ispod Vukasovog Dola, Košuta i t. d.

Kao i druge naše visoke planine, Jahorina je izložena vjetrovima promjenljivog pravca i jačine, naročito u višim i golim položajima. Sa južne strane duvaju vjetrovi koji dolaze sa Treskavice a takođe sa Zelengore i Bjelašnice. Jug donosi ljeti obilnu kišu a zimi snijeg sa mećavom. Sjeverni vjetrovi ublaženi su šumovitim gorjem, naročito Romanijom i Ravnom Planinom. Zato se studen na Goljoj Jahorini podnosi lakše nego na susjednim planinama. Studen je prosječno jača nego u Sarajevu za 10 stepeni. Sredinom zime pokrivene su visoke glavice Gole Jahorine korom stvrdnutog snijega, posutom sitnom prašinominja. Gola Jahorina pokrivena je debelim snijegom neprestano od mjeseca decembra do konca aprila. Magle su rijetke i dopiru na Golu Jahorinu samo u drugoj polovini zime.

Svi ogranci Jahorine pokriveni su gustom šumom, naročito sa sjeverne strane, gdje šuma dopire do visine 1700 m. Samo na visoravni Gole Jahorine i na njenoj južnoj strani nema šume. Vegetacija je svuda bujna. Na Goljoj Jahorini i na proplancima Ravne Planine, Trijeske i Trebevića nalaze se lijepi i bujni čairi i pašnjaci.

Ravna planina, visoravan od 1300 1500 m, izgleda kao terasa, preko koje se penje na Go-

lu Jahorinu. Površina njezina sva je izdubljena mnogobrojnim vrtačama. Ima malo živih vrela. Oblasla je prekrasnom šumom, koja se sastoji iz bukve, jele i omorike. Tu, kao i na samoj Jahorini, nađu se i grupe javora odakle potiče i ime Jahorine. Svakako je nekada na toj planini bilo više javorovog drveća nego danas. Na ovoj planini nađe se i po koji grčki javor, rijetko drvo u našim krajevima, koje se ovdje nalazi na sje-

GOLA JAHORINA (sjužne strane) 1913 m

Foto: S. Suljaglc

vernoj granici svoga rasprostiranja. U sjeni šume i na čistinama šire se mnoge vriježe, a na vlažnim stijenama i trulim balvanima cvjeta mala alpska ljubičica (*Viola biflora*). Na Ravnoj Planini postoje dva velika proplanka: Saračevo Polje, gdje je šumarska kuća, i manje Dugo Polje. Saračevo Polje izloženo je svo suncu i prekriveno je prekrasnom livadom punom cvijeća. Sjeverno od Saračevog Polja obrasla je Ravna Pla-

nina na sve strane ribizlama, malinama, kupinama, jagodama, vrisinjama i borovnicama. Bujni pašnjaci na Goljoj Jahorini imaju također bezbroj raznih vrsta biljaka i planinskog cvijeća. Na svakom koraku ukazuju se ljekovite biline.

Od divljih životinja ima, na Goljoj Jahorini vukova, lisica, zečeva i puhova. Od ptica ima: orlova, jastrebova, kobaca, divljih golubova grivnjaša i dr. U gustim šumama Jahorine ima i tetrijeba.

Seoska naselja dižu se na Jahorini planini do 1300 m. Na sjevernoj i istočnoj strani nalaze se naselja: Pale i Koran, Vrh Prača i mnogi manji zaseoci, a na južnoj strani naselja pod imenom Crna Rijeka. Oko mnogih sela u Crnoj Rijeci nalaze se često nadgrobni spomenici (stećci, mramori) iz starije bosanske prošlosti. Prva naselja su nastanjena seljacima pravoslavne vjere a druga seljacima pravoslavne i muslimanske vjere. Pravoslavni seljaci doselili su se iz Hercegovine i Crne Gore u etapama prije 70 do 200 godina na kmetska selišta, koja su ostala pusta vjerovatno zbog agrarnih sukoba, ali svakako i zbog zaraznih bolesti, kuge i kolere, koje su često harale po ovim krajevima. Seljaci se bave ponajviše stočarstvom. Oni izgone svoja goveda ljeti na ispašu na Golu Jahorinu. Ispaša je podijeljena na tri sreza: sarajevski, rogatički i fočanski, Pašnjaci i sjenokosi većinom su u privatnom posjedu. Čobanske kolibe, kojih ima jedno desetak, građene su od brvana sa visokim krovovima, pokrivenim sindrom. Zimi su kolibe zavijene do vrha snijegom. Neki seljaci puštaju volove u planinu bez čuvara i obilaze ih nedjeljom samo jedanput da ih osole.

Iz Sarajeva vode do Vukeline Vode na Golu Jahorinu u glavnom dva puta. Jedan je put

željeznicom do Pala a odavde pješice preko Begovine i dolinom potoka Bistrice do vodovoda na Bistrici i dalje u produženju preko Poljica, (Gornjih Bara), na Vukelinu Vodu (3½ sata hoda). Na putu Bistrica — Vukelina Voda imade pet šest vreća. Drugi je put: od Sarajeva pješice preko Ravna na Dobru Vodu ispod Trebevića a za-

DOM PREST. PETRA na Jahorini Društva „Romanije“, 1682. m

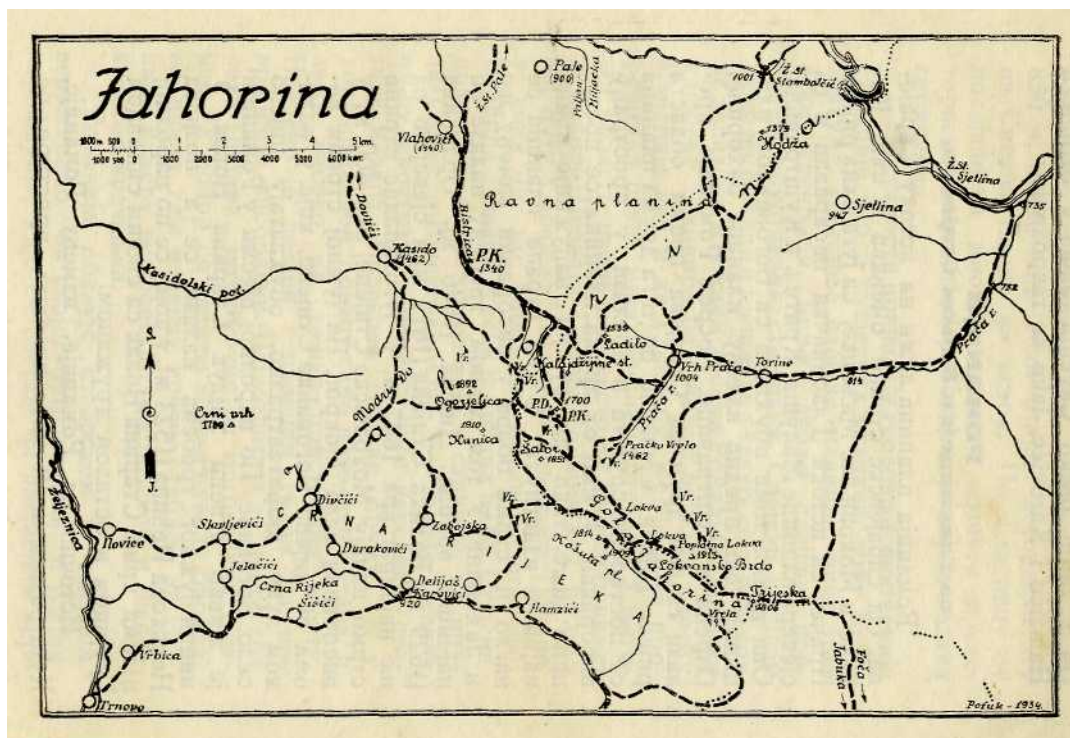
Foto; G. Jereb

tim preko Puhove Ravni i sela Stupnja i Kasi-
dola na Vukelinu Vodu (7 sati hoda). S ovog
puta može se skrenuti lijevo od Ravna preko
sela Dovlića, Čeline, Jasike i Vlahovića na vo-
dovod Bistricu, pa zatim na Vukelinu Vodu (8
sati hoda). U svim ovim mjestima ima dosta vrela
sa pitkom vodom.

Sa Jahorine planine silazi se u Sarajevo is-

tim putevima, ali se preporučuje još jedan put što vodi istočnim rubom Ravne Planine preko Vrela Prače na željezničku stanicu Stambolčić: Vukelina Voda, sjeverna kosa Kalajdžijine Stijene (povrh Ladila), vodovodni put koji ide do Vrela Prače preko Bistrice iz Sarajeva, a zatim natrag istim vodovodnim putem preko Ladila i od km 3 desno preko Dugog i Saračevog Polja i Hodže na Stambolčić (5 sati hoda). Put Vukelina Voda — Stambolčić može se skratiti, ako se ne svraća na Vrelo Prače.

Od Vukeline Vode do Crne Rijeke ima više prelaza. Jedan vodi na zapad preko Tilavskog Vrela na Modri Do, Međuplaninu, Divčiče i Durakoviće sa odvojkom na Zabojsko i Delijaš. Drugi vodi preko Pogledina na Modri Do, gdje se sastaje sa prvim putem. Treći ide preko Pogledina na Vukasov Do, Vrelo Godijevac, Tišu, gdje se sastaje sa drugim putem, a zatim na Zabojsko i Delijaš. Put koji prolazi uzduž Jahorine i dijeli srez sarajevski od rogatičkog, vodi Boljanovim Dolom, Vukasovim Dolom, Čavčijim Jamama i Kraljičinim Guvnom preko Trijeske na Klek. Desno, južno od Trijeske preko Kozarevića, dolinom Koluna potoka i preko Jabuke na Foču. Od ovog puta odvaja se desno put preko Pavlovca na Strijelu, Brančevac Vrelo na Hamziće i još jedan put istočno od Košut-ske Planine, dolinom Košutskog Potoka preko Mrkodola i Surduka u Kacelje ili Hamziće. Od Vukeline Vode ide uzduž Gole Jaharine još jedan put, i to lijevo ispod Šatora na Bakrovinu, Poplatne Lokve i Kraljičino Guvno. Ovaj put ima veze i sa Pračom idući istočno od Šatora. Svi ovi putevi slabo su utrveni i zato se teže raspoznavaju. Jedini kolski put preko Jahorine, koji vodi od Vrh Prače preko Ladila na Presušni

Do a zatim preko Čavčijih Jama i Strijeje u Hamziće i Karoviće, lako se raspoznaje.

Romanija

sa Glasincem i Banjon Stijenom.

Romanija planina leži na istoku Sarajeva, Od sarajevske strane omeđava je sliv Kaline i Mokranjske Miljacke, sa juga sliv rijeke Prače, sa istoka Glasinačka visoravan i sa sjevera planine Maluša, Kratelj i Kuštravica. Ona prema tome obuhvata sa Bogovićkom planinom sav predio između planina Jahorine, Ozrena i Kuštravice. Posred Romanije prolazi glavni drum od Sarajeva prema oblasti rijeke Drine. Sjeverno od toga drumu planina se postepeno spušta i prelazi u prostranu visoravan. Južno od drumu planina se postepeno diže, tako da su joj najjužnije ivice najviše izdignute. S te strane planina se naglo i strmo obara u visoravan između nje i Jahorine. U tom južnom grebenu nalaze se najviši vrhozi: Dijeja (1546 m), Orlovina (1629 m), Velika Stijena (1617 m) i sjeverno od nje najviši vrh 1647 m. S jugozapadne strane strmo padaju Mokranjske Stijene, oko 400 m, u visoravan sela Mokrog. Na južnoj strani veoma su lijepe Bogovičke Stijene, koje u veli-kom luku, amfiteatralno, obuhvataju cijelo selo Bogoviće. Po narodnoj pjesmi u Romaniji je živio čuveni hajduk Starina Novak. U ivici južnog grebena nalazi se i poznata Novakova Pećina (1523 m). u kojoj se po narodnoj pjesmi krio Starina Novak sa svojim sinovcem Grujicom i ostalom družinom.

Istočno od Romanije, između Romanije, Kuštravice i Kopito planipe, prostire se

Glasinac. To je visoravan visoka prosječno 850 m, preko koje vodi stari istoriski put iz Srednje Bosne na istok. Po Glasincu su posijane na mnogim mjestima poznate preistoriske nekropole (grobovi), koje narod naziva gromilama.

Po starosti prpadaju geolaške formacije Romanije, kao i susjednih planina, dobu mezo zoikuma. Najgornje slojeve planine čine triaski krečnjaci. Donji, dublji slojevi pri-padaju eruptivnim stijenama. Slojevi verfenskih škriljaca i pješčara ukazuju se u glavnom na zapadnim i južnim kosama Romanije. Triaski krečnjak dominira na cijelom ostalom terenu Romanije kao i na Glasincu. Krečnjak je prorešetan svuda mnogobrojnim vrtačama. U njegovoj oblasti nailazimo često na pećine (špilje) i ponore. Poznata Popova Pećina kod Buloga (na putu Sarajevo-Mokro) i Novakova Pećina, u kojoj je, po narodnom predanju, stanovao Starina Novak. Čuvena je pećina Banja Stijena, pola sata od istoimene želj. stanice, na pruži Sarajevo-Višegrad. Ova i Popova Pećina imaju prostrane hodnike. duge nekoliko stotina metara. Novakova Pećina pruža se u horizontalnom pravcu samo nekoliko metara, i leži visoko na teško pristupnom mjestu. Navodno je vezana uspravnim grlom sa površinom visoravni. Najpoznatiji je ponor kod sela Ponora, jugoistočno od Bogovićkih Stijena. U ponor se slijeva voda iz uvale Barica, na mjestu gdje izbijaju krečne tablje, na granici između verfenskog škriljevca i školjkovitog krečnjaka.

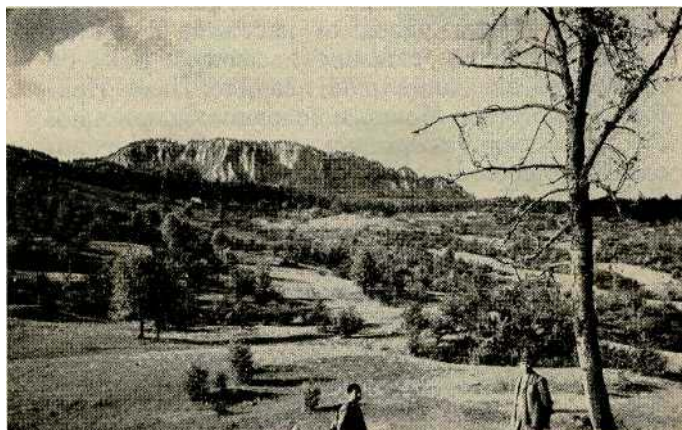
Romanija obiluje izvorskom i tekućom vodom samo na svojoj jugozapadnoj i južnoj periferiji, gdje se sastaje na površini ver-

fen sa triasom. Srednji, sjeverni i istočni dio planine kao i Glasinac, nemaju dovoljno vode, jer gotovo svu meteorsku vodu guta triaski krečnjak. Ispod Romanije izviru: na zapadu Mokranjska Miljacka sa svojim mnogo-brojnim pritokama; na jugu Repašnica potok, pritoka Paljanske Miljacke, zatim Gračanica, Loznica, Brnjica, i Koran, pritoke rijeke Prače. Sa sjeverne strane Romanije ističe samo potok Žitina, koji se južno od sela Kaline sliva u potok Kalinu. Osim pritoka rijeke Prače, koje pripadaju slivu Drine, svi ostali potoci pripadaju slivu Bosne

U Glasinačkoj visoravni izviru Rešetnica i Žljebovi, ali se oba potoka gube u ponorima.

Pomenuti predjeli Romanije i Glasinca nisu samo oskudni u izvorima i tekućoj vodi. Oni nemaju ni vodenih taloga u dovoljnoj mjeri. Godišnja količina tih taloga iznosi u prosjeku, od više godina-prema opažanjima meteorološke stanice u Sokocu-720 mm. Do skora su naselja oko ovog dijela Romanije i po Glasincu upravo oskudijevala vodom, naročito preko ljeta. Tome je u zadnjim godinama pomoženo u toliko, što je uhvaćeno jače vrelo „Geruše“, 1 km od sela Žljebova, pa je napravljen vodovod koji je do sada razveden na duljini oko 22 km. Glavni rezervoar nalazi se kod sela Košutice. Taj rezervoar hvata 250 m³ vode. Iz njega vodi glavna vodovodna cijev od sela Košutice preko Vidrića do Sokoca. Sporedni vodovi razlijevaju vodu u sela: Popoviće, Sijerke, Kusače i Nadiće. Od Sokoca je u 1933 produljena glavna vodovodna cijev do Podromanije, te danas imaju istu vodu još sela Baltići i Podromanija.

Romanija Planina nije zaštićena od vjetrova, ma da je obrasla gustom šumom, zato jer imade mnogo proplanaka i prostranih ispaša. Visoravan Romanije a naročito Glasinac izloženi su jakim sjevernim i sjeverozapadnim vjetrovima. Sjever i krivac, koji duva iz pravca sjeverozapad, donose ljeti kišu a zimi snijeg sa mećavom. Jug može da traje samo kratko vrijeme, a obično se javlja u drugoj polovini

ROMANIJA pl. 1546 M

Foto: S. Suljagić

zime. On donosi ljeti slabije kiše a zimi vlažan snijeg, lopataš, sa vijavicom. Ljetnih žega nema na Romaniji, ali su zato zime studene i duge. Magle dopiru do ispod visoravni Romanije samo do polovine zime a od toga vremena prelaze i preko visoravni.

Romanija je obrasla gustom i visokom crnogoričnom i bjelogoričnom šumom. Od bjelogorice prevlađuje bukva, naročito u položajima

do 1000 m. Iznad te visine pretežna je crnogorica i to omora, jela i bijeli bor. Po vrletnim stijenama i liticama do 1200 m raste i crni bor. Po šumama ima mnogo velikih i malih vroplanaka i prostranih pašnjaka, a naročito na visoravni planine. Šume i pašnjaci Romanije imaju gotovo istu floru i faunu kao i Jahorina.

Izuzev visoravan Romanije, gdje ima nekoliko malih naselja na glavnom kolskom putu, sva je planina unaokolo naseljena i posuta malim i većim seoskim naseljima. Veća su naselja na zapadnoj strani planine: Pale, Pribanj, Bjelogorci, Mokro i Jelovci. Stanovnici su ovih sela skoro isključivo Srbi pravoslavne vjere. Na jugu planine veća su sela: Bogovići, Hotičina i Zečići. Na istoku su Košutica, Vidrići, Sokolač, Bjelosalići, Gromile i Novoseoci, a na sjeveru: Šahbegovići i Knežina. U svima ovim selima žive izmiješani stanovnici pravoslavne i muslimanske vjere.

Nadmorska visina tih naselja je iznad 850 m. Seljaci se bave u glavnom stočarstvom. Drže pretežno ovce, zatim goveda i konje. U ovim predjelima nalazi se najbolji tip bosanskog brdskog konja. S obzirom na razvoj stočarstva, pretežan dio njihovih ziratnih zemalja čine pašnjaci i kosanice. Žitom zasijavaju neznatne površine tek da imaju prehranu za svoju kućnu čeljad. Ali kao stočari oni u glavnom kupuju žito (naročito kukuruz) iz predjela oko Zvornika i Vlasenice. U njihovim brdskim zemljama uspijeva odličan krompir, koji daje i kvantitativno i kvalitativno povoljne prihode. Krupnu stoku izgone ljeti na ispaptu, najviše po sjevernom dijelu Romanije,

oko Vihora. Ispaša je podijeljena na srezove sarajevski i rogatički. Čobanski stanovi su građeni od niskih stijena od brvana, sa visokim krovovima, pokrivenim šindrom. Seoske kuće građene su takođe od istog materijala, ali su prostrane i udobne.

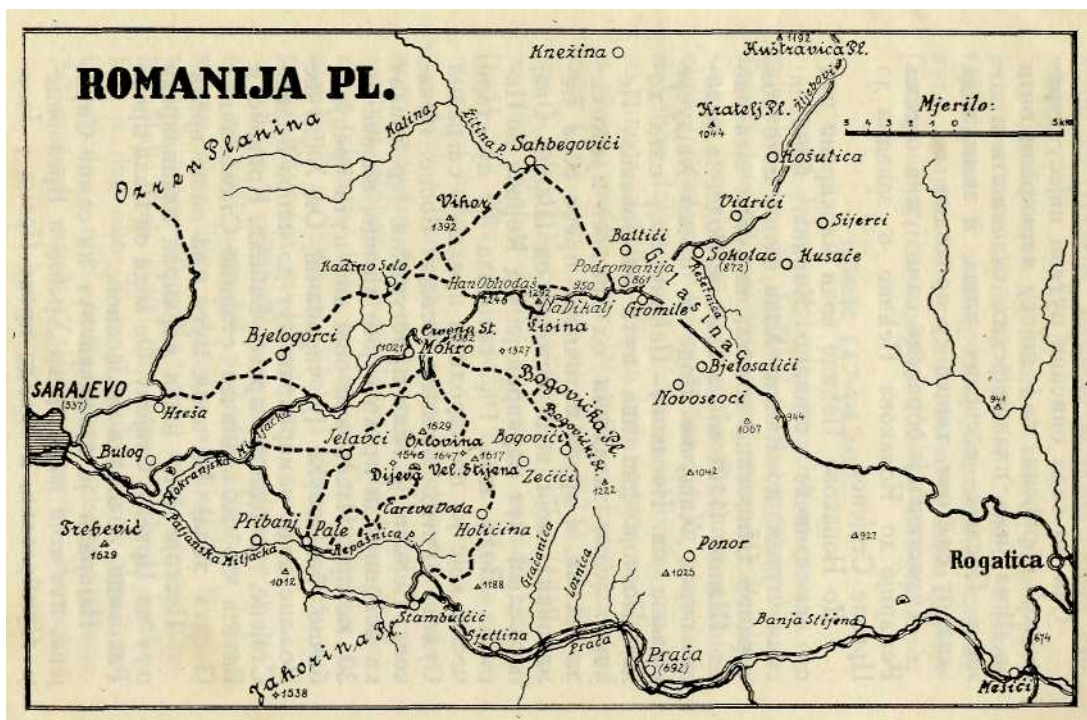
Pravoslavni seljaci nose gornje haljine od crnog sukna. Na glavi je plitka i crna šubara. Koparan je od plavoga sukna, išaran crnim gajtanima. Na nogama su potkoljenice (tozluci). Muslimanski seljaci nose odijelo od zelenkasta ili plavičasta sukna. Na glavi imaju fes sa šalom (bijelim ili zelenim). Obuća je i jednim i drugim opanak od prijesne kože. Seljaci iz Glasinca imaju crvene koparane i bijele potkoljenice. Ženske na Romaniji nose dimije i zubune, a na Glasincu mjesto dimija suknje.

Preko Romanije i njene visoravni vodi državni kolski put iz Sarajeva prema Han Pijesku, Vlasenici, Zvorniku, Loznici do Beograda (346 km). Kod Podromanije odvaja se put preko Glasinca, Rogatice i Semeča u Višegrad i dalje u jednom pravcu na Užice a u drugom na Priboj. Kolski put od Sarajeva diže se do Mokrog (1021 m) serpentinama na visoravan Romanije (1382 m), istočno od Crvene Stijene. Zatim se lagano spušta po visoravni Romanije do Hana Obhodaša (1246 m) i Čavčevog Polja (1200 m), da se odavde naglo spusti na Dikalj (950 m) i Podromaniju (861 m) a odavde u Glasinačko Polje. Ispod Lisine (1292 m) sa pomenutog puta pruža se prekrasan pogled na cijeli Glasinac. Po ovome putu vrši se svakodnevno autobusni saobraćaj iz Sarajeva u Zvornik i obratno.

Od pomenutog državnog puta odvaja se kod Hana Ljubogošte banovinski put koji vodi preko Pala, Stambolčića, Sjeglina i Prače na Jabuku planinu. Na samom sedlu Jabuke sastaje se taj put sa putem što sa Glasinca preko Rogatice vodi prema Goraždi. Pale, Stambolčić i Sjetlina poznata su ljetovališta. Pale je ujedno i mjesto zimskog športa u kome je sagrađena 1933. godine skijaška skakaonica. Od željezničke stanice Sjetline do Bogovića sagrađena je 1925. godine šumska željeznica, koja ide dolinom Gračanice. Mreža te šumske željeznice razvedena je po Bogovičkoj planini sve do proplapka na Varagama. Odatle vodi šumska staza prema sjeveru do Pošćen Polja, gdje se spaja sa glavnim kolskim putem od Sarajeva. U gradnji je opštinski put od Prače na Jakšin Do na Glasincu.

Najkraći put iz Sarajeva na Romaniju vodi državnom cestom do Ljubogošte, a dalje: Jelovci, Kračule, Presedlina kod Crvene Stijene, Han Obhodaš, kratica sjeverno od Lisine, Han na Dikalju i Podromanija. Ovim putem služe se pješaci i konjanici sa Glasinca. Postoji takođe put: Sarajevo-Hreša-Brezovice, oko visa Gradine (istočnom stranom) na Kadino Selo, Brezje, Kršulje, Čeverski Do ispod Grada (1032 m) u Šahbegoviće. Postoje između ova dva puga i dvije transverzale lokalnog značenja, koje vode iz Obhodaša: jedna preko Zeline Vode na Čeverski Do, a druga preko Dobre Vode i Cmiljevog Polja u Kršulje.

Južno od državnog puta kod Crvene Stijene vode dvije staze: Jedna prema Novakovoj Pečini, preko Dobre Vode, a druga sjeverno od Kračul Polja i Brezjaka na Mjedeničko Ždrijelo u Bogoviće.

— 32 —

Svi do sada opisani putevi nijesu turistički obrađeni t. j. nijesu markirani niti na njima ima planinarskih skloništa i domova. Poslije jesenskih kiša i zimi, kada zapadnu snjegovi, teško su prohodni.

Turistički je obrađena samo južna strana Romanije do Novakove Pećine i zapadna do Crvene Stijene.

Do Novakove Pećine vodi markirani put od željezničke stanice Korana, banozinskim putem do Kadina Hana, zatim istočnom stranom Šipovice potoka, pa putem sjeverno od Šanca (1101 m) na Careve Vode, a odavde pored Hajdučke Vode i preko Hajdučke Poljane na Novakovu Pećinu (2½ sata hoda). Postoje još dva puta na Novakovu Pećinu: jedan zapadniji od prednjeg preko sela Jasena, a drugi istočniji preko sela Đemanovića, koji vodi istočno od Šanca. Ovaj posljednji put markiran je. Od Korana do Carevih Voda ima 1½ sat hoda. Tu su stare česme koje je, po narodnom predanju, sagradio Sultan Fatih Mehmed, osvajač Bosne. Novakova Pećina je teže pristupačna, jer prilaz ka pećini vodi preko strme litice, visoke do 30 metara. Planinari ovaj dio puta pređu obično bez obuće (u čarapama). Od Hajdučke Poljane vodi nemarkiran put do ispod Velike Stijene, a odavde preko Babića, Krivače i Viteza do željezničke stanice Stambolčića (3 sata hoda). Na ovom putu ima više vrela.

Postoji još jedan markiran planinarski put na Crvenu Stijenu. On vodi od Pala preko Rakovica, Jelovaca i Jasenove.

Najkraći je pješački put iz samog Sarajeva, put koji vodi preko Hreše i Brezovice u Sumbulovac, a odavde preko Paoca u Jase-

novu na Crvenu Stijenu i dalje posred Romanije.

Prenočište na planini ima u šumarskoj kući, na pola puta od Crvene Stijene i Hana Obhodaša. U neposrednoj blizini šumarske kuće nalazi se uredna gostiona Vase Ilića (Todorovića) sa dobrim sobama za konačenje.

Klek (1744 m).

Ispod Jahorine planine prostire se, prema jugoistoku, sve do Drine i prema jugozapadu do Treskavice, pitoma visoravan vanredne ljepote. Ona je pokrivena naizmjenice šumama, pašnjacima i livadama i ispresijecana u svim pravcima dubokim dolinama. Po brdima i dolinama rasuta su mnoga naselja. Visina brda opada neosjetno u pravcu prema jugu. Najviša su brda: na sjeveru Crni Vrh (1408 m), Klek (1744 m), Borovac (1749 m), Kacelj (1675 m), i Stolac (1519 m), na jugu Kolun (1405 m), a na zapadu Igrište (1451 m). Sav ovaj predio nema nijedne planinarske kuće.

Klek i Borovac su vezani kratkom presedlinom i zajedno čine najinteresantniji dio ove visoravni. Njihove glavice leže u vrhu luka planinskog vijenca, koji počinje sa Crnim Vrhom, a završava sa Stocem. Klek i Borovac vežu se preko Raskršća sa Jahorinom.

Klek je pristupačan samo sa sjeverne strane, i to po kosi nagnutoj pod 45°. Njegovu južnu stranu čine litice i ždrijela vertikalnih stijena, visokih preko 50 m. Na istoku strši obronak Kleka, Mali Klek (1403 m). Ispod grebena Kleka, koji je dug oko 70 m a širok najviše oko 2 m, i uporedo s njim pruža se sa pristupne strane 2-3 m širok usjek u stijenu, nazvan Hercegov

šanac. Po pričanju susjednih seljaka muslimana, Klek je bio na samoj granici zemlje Hercega Stjepana, njega su osvajali Turci topovima postavljenim na Orlovcu. I zaista preko Kleka išla je granica stare Hercegovine, u koju je nekad spadala i oblast Foče. Sada preko Kleka povučena je granica između srezova fočanskog i rogatičkog.

U cijelom ovom području, koji zauzima površinu od nekih 1280 kvadratnih kilometara, nailaze se na površini geološki slojevi paleozojskog doba, karbona i perma, a u glavnom slojevi pješčara i pješčarskih škriljaca, koji imaju ukupnu debljinu od nekih 2000 m. Ostalo kamenje, naročito filiti, glineni škriljci, konglomerati, eruptivne stijene i tanji slojevi krinoidnog krečnjaka iz donjeg karbona, nemaju zapravo pravilnih naslaga (slojeva), nego su ugniježdjeni u slojeve pješčara i pješčarskih škriljaca u debljini od nekoliko metara. U nešto većim količinama javljaju se kristalični krečnjaci gornjeg karbona, pretežno sive i tamne boje. Oni čine glavice mnogih brda, a naročito visoke i strme stijene Kleka i vanredno slikovito erodirane stogove krečnih brda kod Podkamenja. U nešto većim količinama javljaju se također i belerofonski krečnjaci gornjeg perma, i to u blizini Prače, Crne Rijeke, Foče i Goražda. Triaskog krečnjaka, koji dominira na susjednoj Jahorini, ima samo sporadično na nekoliko mjesta: na zapadnoj strani Koluna potoka kod Modrog Polja, na Stocu, kod sela Kratine i kod Čajniča. Sav predio bogat je rudama i mineralima. Slojevi sadrže antimonita, olova, cinka, bakra i gvožđa a također i gipsa, krovnog škriljca i kvarca. Na mnogim mjestima pojavljuju se mineralne vode na pr. u Prači, Jabuci i Donjem Selu gvoždevite kisele vode.

U predjelu ima tekuće i izvorske vode u izobilju. Ispod Borovca izvire Kamenički potok, pritoka Prače, i Osanica potok, pritoka Drine. Koluna potok, koji prolazi sredinom ovog područja, izvire ispod Jahorine i utiče u Drinu kod Ustikoline. Dolinom ovog potoka i dalje preko Presjeke ide seoski put, koji je najkraća veza Sarajeva sa Fočom. Sada se gradi seoski put od Foče preko Jabuke i Igrišta u Trnovo.

KLEK 1744 m i BOROvac 1749 m

Folo: Dvorak

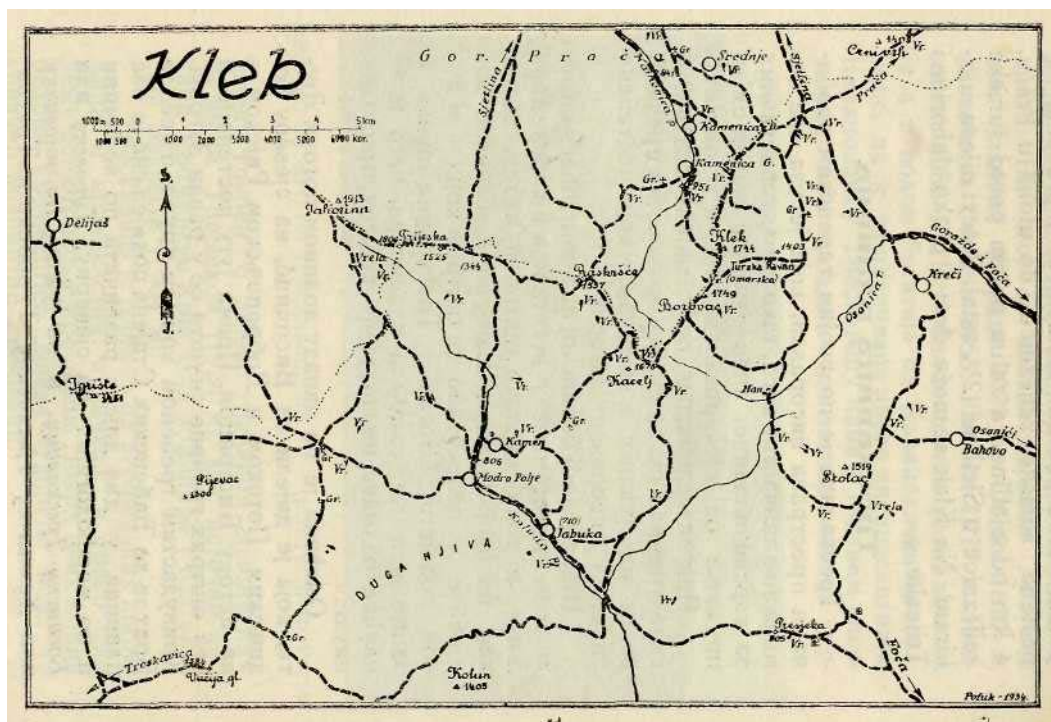
Sjeverna strana Kleka obrasla je do polovine gustom bukovom šumom, a dalje do 30 m ispod grebena omorovom šumom. Inače je strana obrasla travom. Imade i nekoliko vrsta visokog alpskog drveća, koga nema na Jahorini. Dio Kleka ispod okomitih stijena s južne strane pokriven je mješovitom šumom u kojoj raste i grčki javor.

Uži i širi krug Kleka obiluje planinskim

cvijećem. Od ljekovitog bilja raste na Kleku čemerika, srijemož itd. Vegetacija na Borovcu sasvim je drugačija. Glavica i njegove strane pokrivene su borovnicama i vrisinjama. Ispod glavice išarane su strane šumom male smreke i proplancima, na kojima rastu razne trave i biline. Doline obiluju voćem: jabukama, kruškama, šljivama i orasima.

Sav ovaj kraj naseljen je relativno gusto. U starija vremena naselja su bila takođe mnogo-brojna, sudeći po mnogim bogumilskim grobljima. Seoski narod doselio se u etapama iz Hercegovine i Crne Gore, a najviše iz Podrinja. Seljaci su pravoslavni i muslimani. Najstarije je naselje Ustikolina, varošica sa 300 - 400 stanovnika. Ovdje je sagradio Turhan Eminbeg, turski vojskovođa, 1432 godine džamiju, koja je najstarija u Bosni. Kraj njegova groba na Presjeci zasađena je stara bukva naročite vrste, donesena, kako se priča, sa istoka. Prača je takođe staro-naselje. Sjetlina je nova varošica sa jednom od najvećih pilana (strugara) u Bosni.

Put na Klek ide od Sjetline (željeznička stanica): prenočište u selu Sjetlini (Hotel Jahorina), polazak izjutra rano, putem duž šumske željeznice uz Praču (2 km) do utoka Vrharskog potoka (kuća Milije Kovača), odavde lijevo uz potok (pored kuće Lazića) a za tim desno kroz bukovu šumu uz brdo Pastorak, grebenom brda na kote 923 i 1157, a odavde kroz hrastovu, cerovu i grabovu šumu, preko bogumilskog groblja, pored sela Srednjeg (Vukadini, kuća Kreće) na Dobru Vodu, Sumbulovo vrelo i Omar ispod Kleka. Poslije odmora pored vrela ispod Omara, uspon na Klek preko čajira zvanog Kotline, kroz bukovu i omorikovu šumu. Put traje 4½ sata. Po vratak istim putem ili preko Donje Kamenice,

putem pored potoka Kamenice i pravcem napuštene šumske željeznice do utoka u Praču, 4 km od Sjetline, a zatim putem pored šumske željeznice u Sjetlinu ($2\frac{3}{4}$ sata). Putevi nijesu markirani. Na Klek se može doći i preko Jahorine i Trijeske.

Treskavica plavina

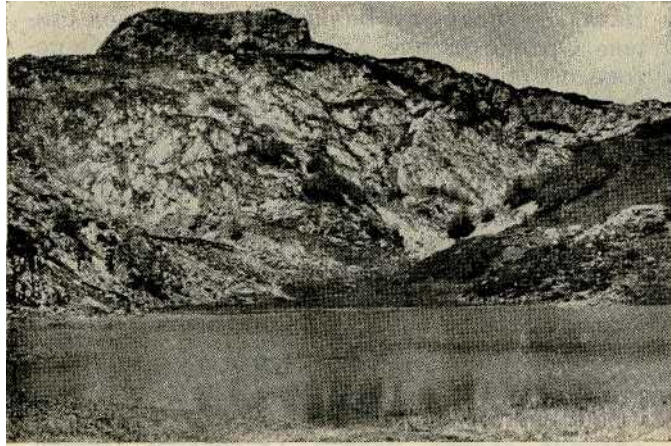
Treskavica je po svojim terenskim osobinama prostrana visoravan, koja je uza sve pomanjkanje lančastih kosa, tako karakterističnih za karsne planine, ipak održala glavni smjer-pružanja od sjeverozapada prema jugoistoku.

Pri izgrađivanju ove planine tektonske sile učinile su, da su sjeverozapadni predjeli viši od južnih i istočnih, koji postepeno silaze u visoravan Zagorja.

Ni na jednoj bosanskoj planini nijesu opreke između pitomine u vegetaciji i karsne divljine i golijeti tako oštre i interesantne kao na ovoj planini. Najbujnije zelenilo izmjenjuje se neprestano sa ostrim kršem i suvom golijeti. Stoga je Treskavica lijepa i zanimljiva ne samo za planinara, nego i za naučne radnike na području kojegod prirodne nauke.

Omeđena je na zapadu dolinom potoka Ljute, koja je dijeli od Visočice, na sjeveru Godinjskim Potokom i Dobropoljskom Rijekom a na istoku Bistricom. Prema jugu postepeno i bez ostrih granica spušta se u ravan Zagorja. Krivudastim grebenom koji se pruža od sedla Vratla do Čabenskih Stijena podijeljena je ova planina u dva dijela različita po veličini i po morfologiji: na sjevernu, *Turovsku* ili *Bosansku Treskavicu*, i na južnu, *Kalinovičku* ili *Humnjačku Treskavicu*. Turovska je Treska-

vica po apsolutnoj visini viša od Kalinovičke. Na njoj se nalaze najviši vrhunci ove planine (Barice 2079 m, Oblik 1877 m, Djevojačka Stijena 2058, Ljeljen 1977 m. Pakliješ 2088 m). Po oblicima tla raznoličnija je a i vodom bogatija od Kalinovičke Treskavice, pa je za planinara mnogo interesantnija. Kalinovičku Treskavicu čini u glavnom visoravan, čiji zapadni dio zatvara visok kr-

VELIKO JBZERO na Treskavici pl. 1548 m

foto: Dr. F. Raguz

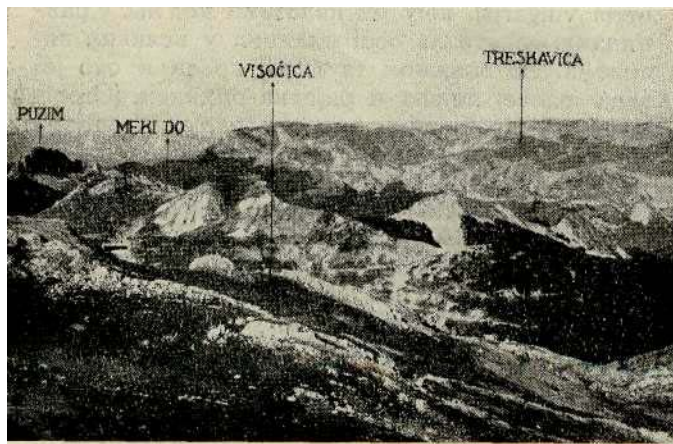
ševit greben s lijepo građenim dolomitnim Velikom Trijeskom (1924 m), dok istočni dio čini Krblijinski Krš, koji dominira u Krblijinskoj Zvijezdi (1904 m).

Treskavica je građena od verfenskih škriljaca i crvenkastih pješčara, a preko njih leže donjotriaski krečnjaci. Povrh ovih moćni redovi krečnjastih slojeva otvorene boje, te konačno dolomitni krečnjaci.

Neobična je pojava za ovu krševitu planinu bogatstvo izvora od kojih neki leže pod samim najvišim vrhovima (Prohin Smet pod Baricama, Ušljiva Vrela pod Čabenskim Stijenama). Pored bezbroja malih izvora i potoka nalaze se i dva veća i 3 manja jezera. Ovom obilju vode razlog je geološka građa. Ispod vapnenastih slojeva leže neposredno naslage starijih formacija, koje ne propuštaju vodu. U sjevernom predgorju izvire Godinjski Potok. Nadalje u području Velikog Jezera ispod stijene Orlice ističe Hrasnički Potok. Oba potoka sastaju se i čine rijeku Željeznicu. Po narodnom tvrđenju Hrasnički Potok potiče iz Velikoga Jezera. Kada se otapaju snijegovi i prelije Jezero onda pada voda s Kozije Poljane oko 40 m duboko u Hrasnički Potok. Ljeti nema vodopada. Na sjeveroistoku imamo izvore Vratnjske Rijeka ispod Velikog Vratla. Ta rijeka teče jugoistočno prema Dobrom Polju, te se u svom srednjem toku zove Dobropoljska Rijeka. Kasnije se spaja sa Jeleckom Bistricom te dobiva ime Bistrica. Pripada slivu Crnog Mora. Jezera (Veliko, Crno, Platno i Bijelo) smještena su ispod Čabenskog cirka, čija je odvodna dolina Dolina Hrasničkog Potoka, koja je i u glacijalnoj periodi bila glavnom odvodnom dolinom ledenika. Peto malo jezerce nalazi se u sjeverozapadnom sklopu pod Lednicom više sela Dujmovića.

Od vrela na visoravni treba spomenuti slijedeća: vrelo u Jablan Dolovima, Prohin Smet pod Baricama, Trokutsko pod Oblikom, Ilijaško vrelo, vrelo na južnoj strani Vel. Jezera, Konjsko vrelo pod Suvom Lastvom, Ušljiva vrela pod Čabenskim Stijenama i Spasovačko vrelo na pašnjaku Spasovači. Na juž-

noj strani Vratla nalaze se : vrelo Studenac pod Vratlom, vrelo u Dolovima, Zelenom Strugu, Jastreb Česma pod Ninjkovcima, Veliko Vrelo pod Kutskim gradom, Česma kod Lukavca i na Velikom Dolu pod Trijeskom (s njegove jugozapadne strane). Ispod Vel. Trijeska od istoka izvire potok Studenica, koji ponire na mjestu zvanom Ponor.

POGLED SA VISA GLATKOG (Visočica) na Treskavicu.

foto: S. Suljagić.

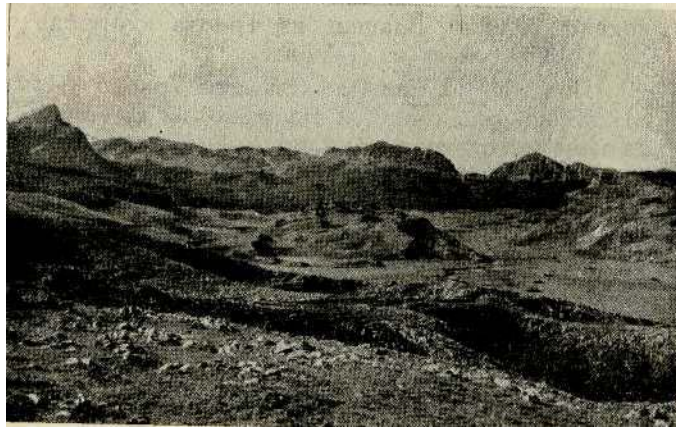
U predgorju su šume sualpskog srednjoevropskog karaktera i to bjelogorične. Prvo mjesto zauzima bukva, pored koje treba spomenuti i crveni javor (*Acer obtusatu*). U šumama je brojno zastupana niska šumska flora od koje spominjemo: jedić (*Aconitum toxicum*) breberina (*Anemone nemorosa*), vratić (*chrysanthemum macrophyllum*) te božurak (*Planthatera bifolia*). Na dosta bujnim planinskim lu-

kama ima mnoštvo cvijeća od kojeg spominjemo; jablan (*Trgollus europaeus*) i čemeriku (*Veratrum album*). Na mjestima gdje stalno boravi stoka nalazi se trava šćavljak (*Rumex alpinus*). Na gornjoj granici šume pravi duge i široke pojaseve klekovina (*Pinus montana*) a s njom smrdljika, međeđe grožđe, mlivnjača, borovnica, a na najvišim visinama prilegla je tlu tresinica (*Dryas octopetala*). Šimširika (*Berberis vulgaris*), koju ne nalazimo kod nas u ravninama, raste na ovoj planini u velikim visinama. Na vlažnom tlu kraj vrela i oko jezera raste lijepa i rijetka orhideja (*Orchis bosniaca*). Neobično je rasprostranjena *Gentiana dinarica* (*Encian*) po lukama. U blizini sniježnika rastu zvončići (*Soldanella alpina*), onda *Viola Zoysii*.

Od divljači treba u prvom redu spomenuti medvede, kojih ima u području Barica i Spasovače, zatim veliko mnoštvo vukova i divljih veprova. Srna, a naročito divokoza, ima na svoj Spasovači, te pod Sijeračkim Stijenama. Od manje zvjeradi ima kuna, lisica i jazavaca. Na Spasovači ima također mnogo puhova, koji znadu noću isprevrtati uprtnjače planinara. Na Rogoju nalaze se i orozovi. Sve pritoke Željeznice i Bistrice bogate su lijepom potočnom pastrmom. Na svoj Treskavici i to počev od 1400 m na više imade riđovki (planinski šargan) dok poskoka nema.

Izuzev Kalinovičku Treskavicu nema na planini stalnih naselja. Na istočnom rubu povrh stijena Bistrice leži selo Sijerča. Zapadno od njega ispod Krbaljine leži selo Krbaljina u visini od 1300 m. U južnom dijelu Treskavice imade prolaznih ili sezonskih naselja humnjačkih (hercegovačkih) stočara iz

ljubinjskog i stolačkog sreza Južne Hercegovine. Tih naselja odnosno mahala, imade osam i to: Klanac, Dolovi, Ninkovci, Bujanj i Ječmeni Do. Sa jugozapadne strane Velikog Trijeska nalaze se mahale: Lukavac i Donje i Gornje Bare. Stanovi su im građeni od suvozidine. U sjevernom dijelu Treskavice (u Turovskoj Treskavici) nalaze se pašnjaci stanovnika onih sela što su ispod Treskavice:

GVOZNO POLJE na Treskavici pl.

foto: S. Suljagić

Turovi, Godinje, Trebečaj, Bistročaj i Tošići. Stanovnici tih sela siromašni su. Bave se osim stočarstvom, poljoprivredom a i sječom šume. Detaljan prikaz planinskih naselja iznio je Inž. Jovo Popović u Glasniku Zemalj. muzeja sveska HLV-1933.

Najpovoljnije vrijeme za posjećivanje planine je od polovine juna do polovine septembra. Osobito je lijepa planina pod konac pro-

ljeća, kad je vegetacija u punom cvatu. Za sada postoji samo jedna planinarska kuća Društva Planinara za B. i H. u Jablan Dolovima. Na Spasovači ima koliba Agrarne Direkcije, ali je zapuštena. Po nevolji može se i u njoj prenoćiti. U samom Trnovu je kuća Društva Planinara za 12 osoba. Za duži boravak na planini potreban je šator. Zimski šport imade i terenske i alpinističke preduvjete ali je neiskorišćen radi pomanjkanja skloništa. Dobri su vodiči Živko Vlaški iz Trnova i Mušan Zulfović, seljak iz Turova.

Polazna je tačka za planinu Trnovo (844 m), lijepo mjestance, smješteno na sjevernoj strani istoimenog polja, opkoljeno šumovitim brežuljcima, koji lu daju subalpski karakter. Ono leži 6 km. udaljeno od Sarajeva na glavnom putu, koji vodi preko Rogoja i Krbljinske visoravni u Kalinovik. Sa Sarajevom je ljeti vezano dnevnim autobusnom linijom (polazak ispred Marijinog dvora u 9 h prije podne). U mjestu je gostiona Opat, gdje se dobiju ključevi od kuće u Jablan Dolovima kao i sve ostale informacije.

Prilazi na planinu

1) Jablan Dolovi i Jezera s povratkom na Hrasnički Potok (Tura za 1 dan).

(Trnovo-Turovi-Hrasno-Draga Široki Do-Turovski Stan-Jablan Dolovi-Oblik-Crno Je-zero-Ilijaš-Veliko Jezero-Kozja Luka-Hrasnički Potok-Trnovo).

Markirani put odvaja se od glavnog drumu i ide uz rijeku. Željeznicu do sela Turova, zatim dolazi u Hrasničku Dolinu, gdje

je raskršće. Lijevo uz Dolinu vodi put na Kozju Luku i Jezera, dok put koji prelazi potok vodi na Jablan Dolove. On prolazi lijepim čairima Hrasna pa se penje dragom Širokog Dola na vrelo Bugarku, odatle na livadu Progrizenicu, zatim na Dugi Greb pa kroz šumu ispod vrha Peštera, odakle su lijepi vidici, na Turovski Stan. Od njega odvaja se-

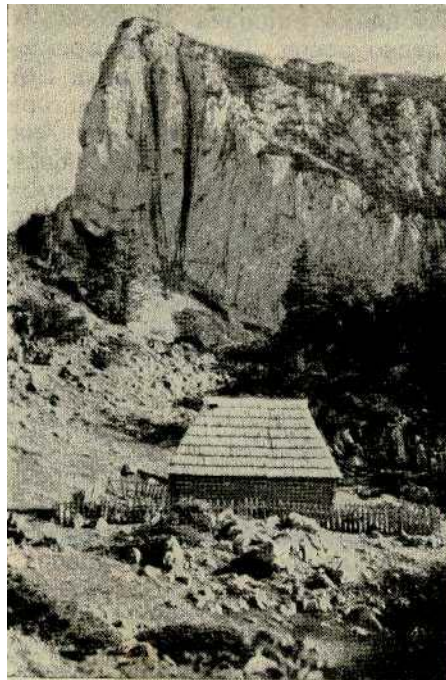
NIKOLINE STIJENE na Treskavici pl.

foto J. Kan

dlom, zvanim Ovčije Ždrijelo, puteljak prema Obliku, kojim se služe oni, koji ne namjeravaju silaziti u Jablan Dolove. Od Turovskog Stana spušta se put u spomenute Dolove, s mnoštvom vrtača obraslih travom. Ime ovim Dolovima potječe od biljke jablan, (*Trollius europaeus*) koja raste u vrtačama. Tu se nalazi planinarska kuća i vrelo, koje preko ljeta presuši, ako je velika suša. Odmah uz kuću uzdiže

se gorostasna dolomitna stijena - Oblik, u visinu od kojih 400 m. Južno od kuće vodi put uz kamenite strane na sedlo zvano Volujsko Zdrijelo. Tu se nalazi tabla, koja označuje deeno stazu na Barice, a lijevo na Oblik i Crno Jezero. Lijepo provedenim okukama na južnom obronku stiže se za 1 i $\frac{3}{4}$ sata iz Jablan Dolova na Oblik. Lijepi su vidici s Oblika na Hojtu, Bjelašnicu, Jahorinu, Trebević i sve planine sjeverno od Sarajeva. Na južnom obronku Oblika nalazi se veća uvala i u njoj Trokutsko vrelo, koje u blizini ponire. Desno od puta proteže se krš Ljeljena. Oдавde se za kratko vrijeme stiže do sedla iznad Crnog Jezera (1680 m). Jezero je dugo 160 m. široko 90 m., a duboko 5.90 m. Obraslo je travom i šašom. Crna boja vode potječe od mahovine sa dna jezera koja je karakteristična za glečerska jezera. Niže jezera a ispod južne stijene Ilijaša nalazi se Ilijaško vrelo, koje brzo ponire u vrtači. Šilazom niz travnate i bukovinom obrasle padine Šišana dolazi se na Veliko Jezero. Ovo jezero leži na visini od 1548 m. duguljastog je oblika, dugo 210 m. široko 180 m, a duboko nešto oko 6 m. Istočne su mu obale niže, pa su obrasle travom, šašom i barskim biljkama. Na južnoj strani ima nekoliko izvora kao i potočić, koji teče iz više položenog Plasnog Jezera. Jezersku vodu odvodi mali potočić na sjeveroistočnoj strani, koji brzo ponire, pa se ponovno javlja ispod Kozjih Padina. Zimi jezero nikad ne zamrzne posve, pa se na njemu redovno nalaze divlje patke. Jezero se postepeno zasipa. (Stručan prikaz planinskih jezera na Treskavici nalazi «se u Glasniku Zemalj. muzeja sv. XXXVIII-1926 od Dr. Đorđa Protića.) Na zapadnoj strani

silaze u jezersku kotlinu dvije usjekline i to jedna desno ispod Ljeljena zvana Strug,

PLANINARSKA KUĆA DRUŠTVA PLANINARA U B. I H. ispod Oblika 1877 m. na Treskavici. foto: Dr. F. Raguz

a druga ispod Nikolinih Stijena zvana Nikolino Ždrijelo. U dnu ovog potonjeg smješteno je ispod većeg sniježnika, malo ali hladno Platno Jezero. Od Jablan Dolova do Vel. Jezera ima 3 sata hoda. Niz spomenuti

Šišan koji se sastoji iz morenske građe, vodi put u Kozju Luku, vrlo pitomu, travom k cvijećem obraslu uvalu u podnožju Nikolinih Stijena. U rano proljeće sva je Luka pokrita plavii zvoncima encijana. Iz Kozje Luke odvaja se desno ispod Lupoča put prema Spasovači (2 sata), dok put u Hrasnički Potok silazi niz prosjeklinu i vodi na gornji dio ruba stijena koje sačinjavaju čelo Hrasničke Doline. Preko vrela Sustavca dolazi se u dolinu Hrasničkog potoka. Put vodopadu (samo s proljeća) nije naročito označen, a pravac mu je desno pod stijenu. Hrasnička Dolina obrasla je bukovom šumom, sadržaje dosta vlage, jer je stisnuta između stijena Spasovače i Zubova. Pri svom izlazu postaje sve šira manje šumom obrasla. Više Turova sastaje se Hrasnički Potok sa Godinjskim Potokom čineći tako rijeku Željeznicu. Nedaleko ovog sastava obaju potoka nalaze se zanimljivi Kazani. To je oko 150 m dug, 2 m širok, a 10 do 12 m dubok kanjon, koga je rijeka Željeznica izdubila u vapnenoj gredi. U različitim razmacima toga kanala nastali su uslijed virova vode kazani u kojima voda izbija i vrije kao na vatri. Ovo je lijep primjer za erozivnu snagu vode. Odatle niz rijeku vodi put u Trnovo, kamo se stiže sa Velikog Jezera za 3 sata.

2) Uz Hrasnički Potok na Veliko Jezero, Oblik, Jablan Dolove sa silazom preko Hrasnog u Trnovo (Tura za jedan dan).

(Trnovo-Dolina Hrasničkog Potoka-Kozja Luka-Vel. Jezero - Ilijaš-Crno Jezero-Oblik-Jablan Dolovi-Turovski Stan-Hrasno-Trnovo).

Ova je tura obratno provedena nego li

spomenuta pod broj 1), a ima prednost nad turom broj 1), što je uspon blaži i što se za kraće vrijeme stiže u centar planine. Od Trnova ide se istim putem do raskrsnice iznad Turova odakle se kreće lijevo uz Hrasni-ku Dolinu na Sustavac, Kozju Luku i Vel. Jezero (3½ h hoda, vidi opis pod br 1.).

ĆABENSKE STIJENE
na Treskavici pl. 2088 m,

Foto S. Suljagić.

3) Barice i Čabenske Stijene (Tura za 2 dana).

(Jablan Dolovi-Prostrto-Ledenice-Barice-Djevojačka Stijena-Čabenske Stijene-Bijelo Jezero-Nikolino Zdrijelo-Veliko Jezero-Kozja Luka-Hrasnička Dolina-Trnovo).

Do Jablan Dolova istim putem kako je opisano pod br. 1). Tu konačenje. Izjutra preko Volujskog Zdrijela desno po zaobljenim kršnim obroncima na Prostrto. Iza toga nastaje

pust teren kroz vrtače zvane Ledenice u kojima imade debelih naslaga vječnog snijega i leda. Ljeti vade seljaci snijeg, nose ga u Sarajevo i prodaju. Odvojak puta prema Ledenici označen je tablom. Otuda se dosta laganim usponom stiže doskora na sam vrh Barice (2079 m), koji je zaobljen i obrastao klekovinom, te ne daje dojam tako visoke kote. Prije samog vrha na puteljku nalazi se Prohin Smet, vrelo, visinski za 50 m niže od vrha. Lijepi su pogledi s Barice na Hojtu, Bjelašnicu, Visočicu, Puzim, Mokre Stijene, iza kojih proviruje glavica najvišeg vrha Visočice-Džamija. Vide se također lanci Crvnja i Veleža. Na zapadnoj strani niže vrha odvaja se put, koji se ostrim okukama niz Pogorjeli Kuk spušta na Poljice i na Hojtu preko koje se može za 5½ sati sa Barica stići na Stini Do. Na južnom obronku vrha leži zaravan s nekoliko lokvica i barica po kojima je i vrh dobio svoje ime Odatle u smjeru prema Čabenskim Stijenama put je jedva naznačen. U prelazu s Barica treba se držati zapadnih padina gornjeg Ljeljena, gdje se nalaze Paklenjače gola i siva kraška pustoš s mnoštvom dubokih vrtača običnih i bunarastih. Kraj Mliječnice nalazi se veći prodor sa vidicima u dolinu Ljute. S istočne strane Djevojačkih Stijena, zalazi se u područje valovite visoravni sa razasutim lokvama. Na jugu izbijaju Čabenske Stijene, u čijem podnožju ima mnogo odronjenog kamenja, a koje se onda spušta u veću uvalu na čijem se dnu nalazi bistro Bijelo Jezero (1621 m). Ljeti može ono i presušiti. Istočno od jezera uzdiže se kuk Suve Lastve (2003 m), dok prema zapadu zatvara ovaj kraj Prezida, sedlo između Čabenskih Stijena i

Djevojačkog Kuka, a koje služi za prelaz u dolinu Ljute. Sa Prezide moguć je uspon na Čabenske Stijene i to preko Prezide sa južne strane ili usjeklinom na zapadnoj strani Čbanskih Stijena, ali je ova usjeklina opasna i strma. S vrha Pakliješa (2088) koji je najviši vrh Treskavice, a koji leži izvan samog ruba stijena lijepi su pogledi prema jugoistoku gdje se iz mnoštva skrpa i uvala uzdiže Veliki Trijesak (1924 m). Cio kraj daje sliku pustoši, koja je po gdjegdje oživjela malim zelenim oazama, zvanim Zeleni Strug. Od Barica do Čabe ima tri sata hoda. Po samom rubu stijena obilazi se cio reljef njihov po bezputnoi kršu da se onda side na puteljak koji se pred Suvom Lastvom ruši prema Bijelom Jezeru, odakle zalazi u Nikolino Ždrijelo, stisnuto između Siljevice i Buce Glavica. Njim silazi put jezerskoj kotlini, što iziskuje 2 sata hoda, pa se preko Kozje Luke i Hrasničke Doline za još daljna 3 sata silazi u Trnovo (vidi br. I.).

4) Vratlo i Spasovača (tura za 2 dana).

(Tošići-Vrajski Do-Čelinac-Spasovača-
Vratlo-Lupoč-Kozja Luka-Dolina Hrasničkog
Potoka-Trnovo).

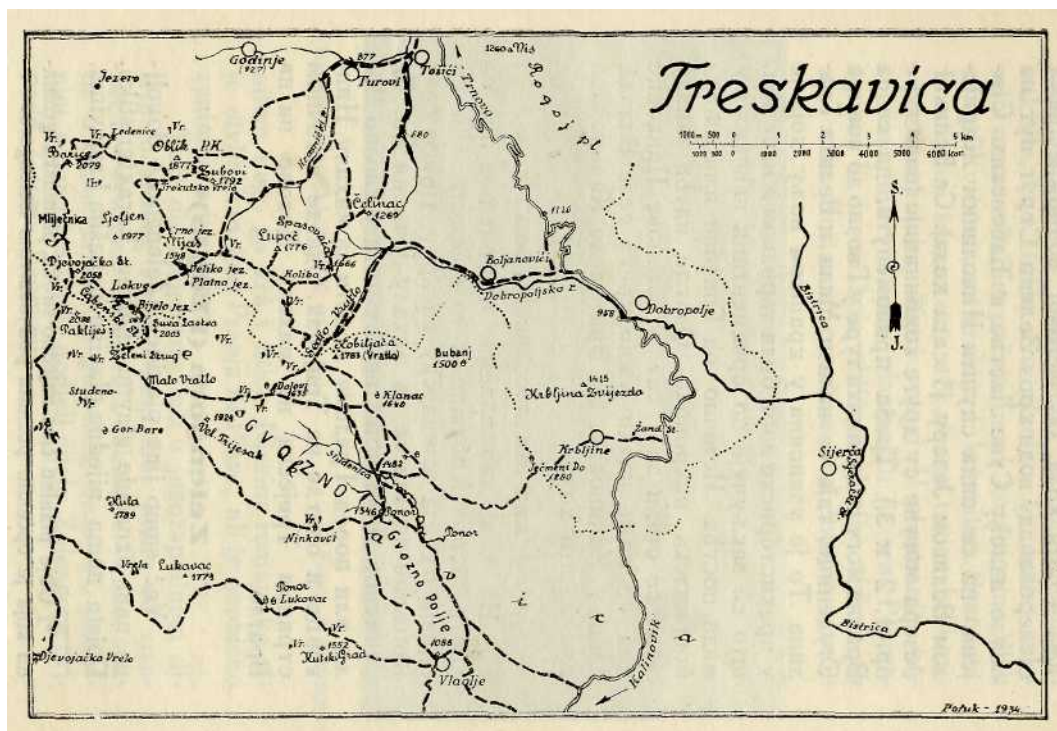
Od Trnova istim putem kao i kod ture pod br. 1.) samo što pred selom Tošićima treba krenuti lijevo prema jugu, gdje se ulazi u vrlo ubavu i pitomu dolinu dugu oko 2 km., zvanu Vrajski Do. On je omiljeno izletište za početnike planinare. Usponom kroz šumu izlazi se na istaknuti Čelinac, odakle se put opet spušta u šumu pod same stijene Spasovače i dolazi do izvora Vratanske Rijeke. Šuma je mjesti-

mično tako gusta, da naliči na prašume. Od Vratnjske Rijeke lijepim usponom stiže se na Spasovaču, gdje se nalazi koliba Agrarne direkcije. Blizu nje ima hladno vrelo. Od Spasovače oko pola sata hoda udaljeno je Vratlo, na kome se prekida lanac stijena počev od Kobiljače-Čabenskih Stijena. Ispod Vratla prema jugu prostire se velika bukova šuma a zatim prostrano polje Gvozno. Ovo polje okružuje sa istoka i jugozapada visok planinski lanac. Naročito je lijep jugozapadni lanac sa Malim i Velikim Trijeskom (1924 m). Od Vratla vraća se istim putem na Spasovaču, gdje treba prenoćiti. Odatle se za 1½ sat markiranim putem dolazi u Kozju Luku. Prije nego li se stane put spuštati vidi se desno vrh kamena Lupoča, s kojeg je prekrasan pogled na cijelu jezersku kotlinu osobito izjutra, kad je ona dobro osvijetljena. Iz Kozje Luke mogu se praviti druge kombinacije (vidi turu br. 2).

5.) Vratlo, Dolovi i Veliki Trijesak (tura za dva dana).

(Tošići - Čelinac- Spasovača-Vratlo-Dolovi-Zeleni Strug-Bijelo Jezero-Vel. Jezero-Hrasnička Dolina-Trnovo).

Iz Trnova istim putem kako je navedeno pod brojem 4. na Spasovaču i Vratlo. S Vratla se ide jugozapadnim pravcem kroz veliku bukovu šumu i spusti se u mahalu Dolove, smještenu u kotlini ispod visa Maglaja i Glavice. Iz Dolova nastaje uspon na klanac zvan Malo Vratlo, kojim se opet dolazi na zapadnu stranu Vel. Trijeska dosta slabim putem. Kako je u tome dijelu Trijesak najviši, a strane su mu strme, to je uspon na nj vrlo naporan i opasan. Od Vratla do na Trijesak

— 54 —

ima 4 sata hoda. Od njegovog podnožja prema sjeverozapadu vodi kroz Zeleni Strug put na sedlo između Suve Lastve i Cabenskih Stijena, pa se onda spušta Nikolinim Ždrijelom Velikom Jezeru (3 sata hoda). Sa Velikog Jezera moguće su druge kombinacije (vidi ture br. 1. 2. i 3). Treba pripomenuti, da se sa Vratla mogu poduzimati ture u Gvozno do ponora Studenice, gdje se nalazi Mala i Velika Gradina. To je uzvisina u kraškom polju koja je u prehistorijsko doba bila tvrđavom i naseljem, što se zaključuje po ornamentici nađenih komada posuda. Istočno od Gradine ima lijepa bogumilska nekropola. Odatle idući zapadu može se stići za 1 sat u stanove Ninkovce ili se može idući južno preko sela Vlaolja saći u Kalinovik. Od Vratla do Kalinovika ima 5 sati hoda.

6). Južna (Kalinovička) Treskavica.

Na ovaj dio planine najkraći je put sa ceste ispod Krbline i to s mjesta, gdje se odvaja put za žandarsku kasarnu. Preko sela Krbline dolazi se na mahalu Ječmeni Do. Sa Ječmenog Dola može se spustiti u Gvozno Polje ili pored Gradine ispeti na mahalu Ninkovce i odatle na Trijesak. Odavde istočnom stranom Trijeska na mahalu Dolove pa na Vratlo.

Zelengora (i Lelija)

Već samo ime planine »Zelengora« dovoljno nam označuje glavnu njezinu karakteristiku. Doista nema nijedne planine u našim krajevima,

*) Obje planine čine zajedno široku planinsku groma-du koja je općenito poznata pod nazivom Zelengora.

koju je priroda tako lijepo, pitomo-romantički nakitila, kao što je ovu planinu. Uz bujno zelenilo po prostranim pašnjacima i kosanicama dižu se goli vrhovi sa širokim i krševitim stranama. Po divnim šumama na sve strane izvire bezbrojni izvori i teku bistri potoci. U prostranim kotlinama ima 7 lijepih planinskih jezera. Posmatramo li je sa koje obližnje planine vidimo na njoj više prostrane površine p od šumom i ze-

GREBEN KALELIJE 1975 m

Foto: S. Suljagić

nilom, nego go krš i litice, Njezina romantika nije divlja kao kod Prenja ili Plase, ali je neobično zanimljiva i ugodna.

Veći dio Zelengore leži u jugozapadnom dijelu fočanskog sreza. Manji dio, južno od visoravni Tovarnice i od sedla Jabuke i Graba, spada u najsjeverniji dio gatačkog sreza. Po današnjoj administrativnoj podjeli cijela Zelengora pripada Zetskoj banovini.

Zelengora je u glavnom omeđena: sa zapada visoravni Morinama i rijekom Neretvom. S jugozapada rijekom Neretvom, a s jugoistoka rijekom Sutjeskom. Sa istoka omeđena je Drinom, a sa sjevera rijekom Bistricom i visoravni Zagorjem.

Cijela Zelengora predstavlja gorski plato koji je u raznim pravcima ispresijecan visokim grebenima (Lelija, Husad, Orlovac), moćnim i širokim gromadama (Orufa, Tovarnica) i samostalnim kupastim vrhovima (Todor, Todora, Videš, Stog i dr.). Sa zapada i sjeverozapada ivicu toga platoa čine visoki grebeni Lelije i Orlovca. Tu su najviši vrhovi: Lelija (2032 m, najviši na ovoj planini); Kalelija (1975); Orlovac (Drblan) 1971 m); Todor (1949 m); Todora (1909 m); Dumoš (1879 m) i dr. Iza toga visokoga grebena visoravan se počevši od sjeverozapada postepeno izdiže prema jugoistoku. U centralnom masivu, koji nosi naziv Zelengora, najviša je gromada Orufa sa vrhuncima Bregom (2015 m) i Stogom (2014 m). Odatle dalje prema jugoistoku visoravan se nešto spušta do Tovarnice, koja se sa najviše kote svoje (Pleće 1764 m) okomito ruši u dolinu riječice Sutjeske.

Glavnu geološku građu Zelengore čine krečnaci razne boje. Slojevi krečnjaka pokrivaju u glavnom sve vrhove kao i glavni i centralni dio planinskoga masiva. Ali podlogu ovim krečnim slojevima čine verfenski škriljci i pješčari. Tako na pr. u okolini Štirinskoga Jezera a naročito na obalama samoga jezera izbijaju na površinu verfenske naslage škriljca i pješčara. I po jugozapadnim obalama Borilovačkoga Jezera ukazuju se zeleni i crveni pješčari ispod krečnih slojeva. Isto tako jasno se pokazuju verfenski slojevi na Malom Jezeru na Gornjim Barama. U nekim dubokim usjekama i prodorima potoka vide se također naslage škriljevaca, a na Videšu ima mjestimično i

serpentina. Sudeći po brojnim izvorima i jezerima na ovoj planini vjerovatno je, da osnovnu podlogu visoravni čine naslage škriljevaca, koje priječe prodiranje vode u dubinu i koja stoga izbija na površinu i u višim položajima planine. Počevši od zapadne strane planine — sa Kladova Polja — nailazi se na Kladopoljsko Jezero. To je lijepo malo jezerce, obraslo sa svih strana bujnim šašom i močvarnim biljkama. Iza njega se prema

CRNO JEZERO NA ZELENGOR1 1450 m

Foto: 5. Suljaglc

istoku prostire prostrani i bujni pašnjak Čengića Bara Tu je odmah i katun (ljetni pastirski stan) pod Orlovcem. Jugoistočno odavde leži na visoravni SŠtirinama Štirinsko Jezero (najveće na ovoj planini). Južno od njega nalazi se Kotlaničko Jezero. Sjeveroistočno leži Jezero na Borilovcu, te na istočnoj strani Orlovače i Orlovca Bijelo i Crno Jezero. Od svih ovih jezera najveće je Štirinsko, najdubnje Kotlaničko, a najljepše po svom pri-

rodnom položaju Crno Jezero. Detaljan opis ovih jezera na Zelengori iznio je Dr. Đorđe Protić u Glasniku Zemalj. muzaja u Sarajevu Sv. XXXIX. (za prirodne nauke) God. 1927.

Od izvora, kojih ima na Zelengori u obilju navodimo samo one, što se nalaze kraj puteva: Badanj vrelo (u sredini Osljeg Dola), Jablan vrelo (u vrhu Ravne Gore), Jezerica sjeverno ispod Golije pl, Mali Javić južno ispod Maglaj pl. Martinovo vrelo sjeverno ispod Planinice, Jablan, vrelo na Borilovcu Konjska Voda ispod visoravni Poda, Studene Vode ispod Džidžinih Stijena na južnoj strani Poda, vrelo kod Crnog Jezera, Dobra Voda na Barama i mnoga druga oko ljetnih pastirskih stanova (katuna).

Zelengora je sva ispletena potočićima i potocima. Važniji su: Džafer potok (ispod Borilovca), Jelen potok (ispod Urdenskih Stijena), Govza (koja sa Krupicom sačinjava dalje od Jeleča Bistrice), Otiješa potok, Živi potok, Vrbnica, Bukovica, Treskovac, Hrčava, Kolač, Jabučnica, Ulovi i Klobučarica (koje Sutjeska vodi u Drinu). S juga Zelengore utiču u Neretvu (zapravo sačinjavaju Neretvu) ispod sedla Gredelja: Strugotić potok, Bistrica, Šumić, Dučić, Igaštica, pa dalje kao pritoci rijeke Neretve: Pridvoričko vrelo, Grebenac potok, Tumiški potok, Klistica, Jezerca potok i mnogi drugi neznatniji.

Za planinare su najvažniji Džafer potok i Jelen potok od kojih nastaje Govza, zatim Otiješa, Vrbnica u daljem toku Bjelava potok, Hrčava, Jabučnica, Sutjeska i Neretva. Svi potoci, koji teku prema sjeveru i sjeveroistoku pripadaju slivu Crnog Mora, jer utiču u Drinu (a ova u Savu). Od njih je svakako najinteresantnija rijeka Sutjeska, koja je ispod Tovarnice prosjekla visoku stijenu, što je vezala Volujak i Maglić sa

Zelengorom. To mjesto zove se Prosječenica. Odatle, pa sve do sela Tjentišta Smješka se probija kroz visoke stijene između Volujaka i Tovarnice. Njezina borba sa stijenama očita je i

PROSJEČENICA (prodor rijeke Sutjeske)
Foto; Dr. F. Raguz

dandanas, jer joj je korito još uvijek preusko, a ona nastoji da ga proširi. Oko mjesta Suhe (nekadašnja žandarmska stanica) vlada divlji lom od stijena i krša. Cijela okolina puna je divlje

romantike. Nijesu ništa manje interesantne i riječica Govza i Otiješa, koje teku prema sjeveru u Bistricu (Dobropoljska Rijeka) a ova u Drinu. Govza se probija kroz vrletne stijene Husad planine, a Otiješa u neprestanim brzicama juri između strmih stijena Radomišlje i Mrčin planine.

Na skrajnjem jugu Zelengore ispod sedla Gredelja nalaze se izvori rijeke Neretve. Ona teče u sjeverozapadnom pravcu i dobiva u svom gornjem toku bezbroj pritočica i potoka, tako da već kod Uloga čini dosta jaku rijeku.

Svi su ovi gorski potoci vanredno čiste, bistre i hladne vode. U svima ima najljepše po- točne pastrme (Trutta fario).

Najugodnija posjeta Zelengore je počevši od mjeseca juna, pa do kraja septembra.

Ko ode na Zelengoru u junu, imaće priliku da vidi njezin pravi prirodni nakit. Bujni zeleni paš- njaci po visoravni iskićeni su cvijećem raznovrsno- ga planinskoga bilja: encijana, zvončaca, arnike, orhisa (salepa), margarite, maćuhice, čemerike, kadulje, pelina i mnogih drugih. Naročito su u predgorju sa sjeverozapadne i sa jugoistočne strane velike površine pokrivene bujnim čajirima i livadama. Malo je u našoj državi takvih čajira kao što su Urdeni Do, Konjske Vode i Poda u sjevernom predgorju Zelengore. Kada gazite po tim čajirima osjećate pod nogama debele naslage crnice kao da gazite po vunanim jastucima.

Između tih čajira i visoravanskih pašnjaka prostire se pojas visoke gore listača i crnogorice (bukva, javor, jela, omora i bijeli bor). Na oštrim stijenama Husad pl. zvanim Sokoline imade i Pančićeve omorike (Picea omorika Pančić). (Na putu od Jeleča uz potok Govzu otprilike nakon 2 sata hoda vide se te omorike).

U šumovitim dijelovima Zelengore, ponajviše s juga i istoka nađe se još po koji medjed, dočim vukova, lisica, kuna, srna, divokoza, divljih krmaka i ostale sitne divljači ima dosta. Od, ptica ima orlova surih i lješinara. Jastrebova, ušara, tetrijebova i po nižim položajima ptica pjevačica. Zmija otrovnica ima vrlo rijetko i to po kršnim obroncima.

Zelengora spada u zabranjeno lovačko područje.

Stalnih naselja nema po Zelengori. Ima ih. samo po obodu planine i to s juga uz rijeku Neretvu: Donja i Gornja Luka, Zurovići, Soderi, Bundići, Borac, Trnavica. Tobići, Klinja i dr., a s istoka uz rijeku Sutjesku: Suha, Tjentišta, Todjevac (na potoku Hrčavi), Sadići, te na lijevoj strani Drine: Popov Most, Mješaici, Grandići, Ljubina i Zakmur, sa sjevera su: Jeleč, Govza, Vlahovići, Borijsa, Jelašca i Kalinovik.

Sve ove naseobine nastanjene su muslimanima i pravoslavnim, skoro u podjednakom broju. Kao što je većina naših gorštaka oni su vrlo bistri, a prema putniku veoma susretljivi. Bave se najviše stočarstvom i to posve primitivno. U nižim položajima obrađuju i nešto oranice. Siju ječam, zob i krompir. Voćarstvo im je vrlo slabo.

Osim ovih stalnih naselja, što se nalaze popredgorju Zelengore, ima na njoj skoro po svim dijelovima prolaznih — ljetnih — stanova, koji ovdje nose naziv „katun“ t. j. pastirsko naselje.

U istočnom i jugoistočnom dijelu Zelengore nalaze se ovi katuni: Videš, Zavideš, Stari Katun, Nabojina, Kapidžin Do, Vita Bara, Javorak, Donje i Gornje Bare, te stanovi na Borilovcu U zapadnom dijelu njezinom su katuni: Kazinica. (Čengića Bara), Prutača, Štirine, Kotlanice, Podorlovcem, Kladovo Polje, Boljun, Junakov Do,

Lisičine, Bukov Do i Korita. (Iscrpnije o ljetnim stanovima na Zelengori u Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu sveska XL iz god. 1928. str. 167 — 186 od Ing. J. Popovića). Na čitavoj Zelengori nema do danas nijedne planinarske kuće. Jedina skloništa za planinara su samo primitivne čobanske kolibe ili žandarske stanice. Ugodna i dobra konačišta su u žandarskim stanicama i to na ulazu u Zelengoru sa

PAŠNJACI KATUNA NA BORILOVCU 1750 m

Foto: S. Suljaglc

zapadne strane: stanica na Jablan Vrelu. Ona se nalazi na visini od 1600 m ispod same Leliје (2032 m). Položaj joj je veoma povoljan za ture u unutrinu Zelengore. Isto tako povoljna je stanica u Jeleču za turu uz Govzu prema Borilovcu i u Klinjama za turu na Kladopoljsko i Štirinsko Jezero a odavde dalje u sredinu planine. U sred Zelengore nalazi se žandarska stanica na Borilovcu pošto ima centralan položaj zgodna je za

boravak i za izlete na okolne visove i okolna jezera; Borilovačko, Crno i Bijelo. Sa juga i istoka nalaze se u podnožju Zelengore žandarske stanice u Šipovici (Šipovac, ispod sedla Jabuke), na Grabu i u Tjentištima (na Sutjesci) Za boravak (konačenje) u ovim stanicama dobro je imati odobrenje od pukovske komande u Sarajevu, ili od četne komande u Foči. U žandarskim stanicama ne mogu dobiti konak žene i djevojke. Ko neće da traži konak u žandarskim stanicama preporučuje mu se, da ponese sobom šator, jer u pastirskim kolibama nije ugodan konak. U njih se mora planinar skloniti od prijeke nevolje. Stanari su istina predusretljivi prema planinaru i rado mu daju konak, a i sve što imaju od svojih proizvoda, ali kolibe nijesu čiste.

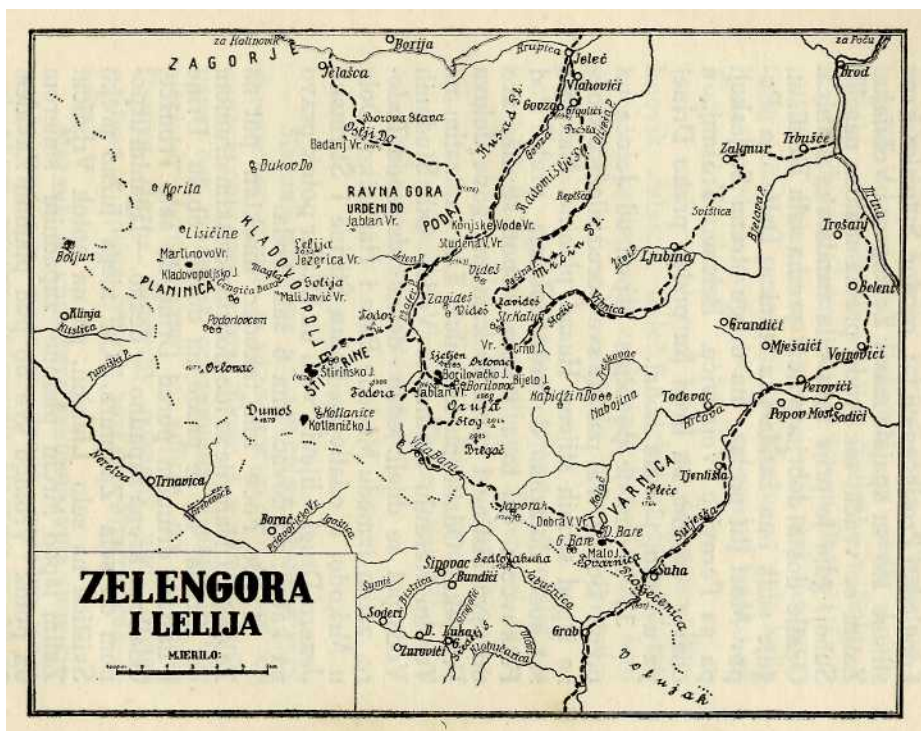
Prilazi na Zelengoru mogući su sa svih strana. Najpodesniji su sa sjeverne strane t. j. od visoravni Zagorja (Kalinovika) pa od Jeleča i Foče.

1. Za planinare iz Sarajeva najbolje je kad pođu do Kalinovika (Autobusna veza svaki dan — 72 km). Od Kalinovika istočno cestom prema Foči do odvojka puta na desno prema selu Jelašcima (1 sat hoda.) Od Jelašaca uz do ispod Borove Glave na visoravan Poda, pa preko Poda u južnom pravcu na Studene Vode (prve čobanske kolibe), te uz Džafer potok u sredinu Zelengore na Borilovac, žandarskoj stanici (4 sata hoda). Od Borilovca je zgodno praviti izlete do Štirinskoga Jezera, ili do Kotlaničkoga Jezera ili se penjati na najviše vrhove Stog (2014 m), Bregoč 12015 m), Kaleliju (1975 m), Orlovaču (1960 m) i Ljeljen (1765 m).

Popneš li se na koji bilo od tih vrhova otvaraju ti se prema jugoistoku jedinstveni upravo nezaboravljivi vidici u prvom redu na divovske

masive Maglića i Volujaka. Iza njih nešto udaljenije, izdiže se piramidasta forma Bobotova Kuka na Durmitoru, a zapadno od njega pružila se Pivska Planina. Prema istoku pada u oči visoka planina Ljubična (Ljubišnja, op.) u Sandžaku, a prema sjeveru naše poznate planine: Jahorina, Treskavica i Visočica. Sa zapadne strane vidi se: Crvanj, Velež i južni dijelovi Prenj planine. Sav taj beskrajni prostor obavića za ljetnog dana fina prozirna maglica, a nad njim vlada jedinstveni mir i tišina. Ništa se ne da isporučiti sa tom prirodnom ljepotom. S Borilovca povratak preko Orufe, zatim južnom stranom Orlovače, iznad Kapidžina. Dola, u sjevernom pravcu na Bijelo i Crno Jezero, pa preko Starog Katuna i Pašine Planine na Pašinu Poljanu. Sa ovoga mjesta treba dobro paziti na dalji put, jer se on tu dijeli u dva kraka. Oba vode u sjevernom pravcu. Desni krak vodi u Mrčin planinu prema Mračajskim kolibama. To nije pravi put. Lijevo kraći krak spušta se iza 5 — 10 minuta hoda u kotlinu rijeke Otiješe. To je pravi put. On vodi dalje niz Otiješu do Repišća, pa preko hrpta Presla na selo Grgaliće u Jeleč (5 sati hoda). Od Jeleča cestom, ili u Foču (18 km) ili opet u Kalinovik (22 km). Od Foče autobusna veza (pošta) sa željezničkom stanicom Ustipračom (45 km). Odatle željeznicom prema Sarajevu.

2.) Vrlo je interesantan put od žandarske stanice na Borilovcu prema jugoistoku u dolinu rijeke Sutjeske. Idući ovim smjerom divičeš se neprekidno neopisivo lijepom pogledu na masiv Maglića i Volujaka. Taj put vodi ovako: Od Borilovca u južnom pravcu na Katun Vitu Baru. Odatle u lugoistočnom pravcu na katun Javorak, zatim kroz veliku bukovu šumu Careve Gore na katune Gornje Bare i Donje Bare, pa niz Guzni

- 66 -

put u dolinu Sutjeske (4 sata hoda) Čim se sađe ka Sutjesci treba krenuti uz rječicu Sutjesku i pogledati Prosječenicu t. j. prođor Sutjeske kroz stijene što su spajale masiv Zelengore i Volujaka. Zatim se vraća niz vodu prema malom naselju Suhoj, gdje je prije rata bila žandarska stanica. Odatle dosta dobrim putem prema selu Tjentištu, gdje sada ima žandarska stanica. Dalje na Popov Most (tu prelaz na drugu stranu Sutjeske), pa na Peroviće, Vojnoviće, Belene, Trošanji, a odavle cestom na Brod (tu prelaz preko Drine) pa u Foču, (3 sata hoda).

3) Veoma je povoljan uspon od Jeleča uz potok Govzu. Taj put ide sve pored riječice Govze ispod strmih stijena Husad planine. Nakon 1 sat hoda dolazimo do vrlo dobrog vrela Pod Petkovcem. Od toga izvora uspon se diže sve do prve čistine i ravnice, koja se zove Jelova Prosjeka. Odatle na kosanice Laz a zatim na Tursku Karaulu i Studene Vode. Od Studenih Voda put se dijeli: jedan - desni - ide ispod Todore, zatim između Međeđe Bare i Hajdučkog Dola u Mrkodo, a odatle na katun štirine i Štirinsko Jezero. Drugi - lijevi - vodi uz Džafer potok pravo na katun Borilovac. Ima 6 sati hoda.

4) Od Foče ima također direktan put na Zelengoru. Najprije se ide dobrim kolskim drumom do Broda. Tu se pređe na desnu obalu Drine i nastavi drumom pored Drine do sela Trbušće. Odatle se krene zapadno — desno — laganim usponom do sela Zakmura. Od njega južno preko Svištice na selo Ljubinu, pa na potok Vrbnicu.

Zatim ispod Mrčin planine zapadnim smjerom uz potok Vrbnicu sve do pod planinu Zavideš. Zatim se krene južno između Zavideša i Stožić pl. na Crno Jezero, od njega već opisanim putem (vidi 1.) na Borilovac. (8 sati hoda).

5.) Ima i od Gacka direktan put na Zelengoru i ako je odviše dalek i zabačen. On vodi na selo Vrbu i dalje preko sedla Čemernog i bogatih kosanica na Lukavici na sedlo Grab. Odatle se spusti niz dječicu Sutjesku u Suhu, a od Suhe uz Guzni put na katun Donje i Gornje Bare, Odavde putem opisanim pod turom 2. Ovaj put biće povoljniji za planinare, tek kada bude dovršena cesta, koja će spajati Gacko sa Fočom i Sarajevom.

U svakoj polaznoj tački na Zelengoru (Kalinovik, Jelašca, Jeleč i Gacko) može se dobiti konj za prtljagu, ili za jahanje kao i vodič, koji će putnika uz malu nagradu provesti opisanim putevima.

Putevi po Zelengori nijesu još obilježeni (markirani). Zimski šport nije na Zelengori danas moguć zbog velike udaljenosti od glavnih polaznih mjesta, kao i radi toga, što u samoj planini nema planinarskih kuća. Preko zime nijesu ni žandarske stanice nastanjene.

Maglić

Maglić planina nalazi se na krajnjem jugu fočanskog sreza u udaljenosti oko 20 km. od samoga sreskoga mjesta Foče. Sa sjevera i zapada ova planina ograničena je rijekom Sutjeskom. Jugozapadno je dijeli od Volujaka Suški Potok. Istočnu granicu čine Drina i Piva a prema jugu je zatvara Mratinjska Uvala.

Maglić je krševita planina, koja čini sjevernu granicu pravoga krasa, koji na njemu nije baš tipično razvijen. Padine su mu sa svih strana osim sjeverozapadne jako strmenite i obrasle bujnom crnogoričnom i buko-

vom šumom koja mjestimično ima karakter prašume. Šume se šire do visine od 1600 m. Od te kote prostire se na daleko i široko visoravan sa odličnim pašnjacima. Podlogu prostranoj visoravni Maglića čine triaske i jurske stijene, među kojima prevladaju krečnjaci. Najniže slojeve čine verfenski škriljci i pješčari. Preko verfenskih slojeva, dolaze triaski krečnjaci koji čine glavnu masu Maglića. Njegovi vrhovi i grebeni sastavljeni su iz jurskih krečnjaka. Ova naslaga slojeva, koja se završava krečnjacima slabo je poremećena i samo malo naborana. Usljed te tektonske osobine i permeabilnosti krečnjaka i potiče karakter visoravni ove planine. Iz ove visoravni dižu se mnogobrojni vrhovi i grebeni. Najvažnije su skupine: Vučevo (Crni Vrh 1591 m), Rujevac (1835 m), Sniježnica (1804 m) Prijevor (Makaze 1668 m), Mratinjska Gora (1576 m), te sama stijena Maglića (2387 m).

Dok podnožje i padine obiluju vodom, visaravan je oskudna vrelima. Kod Dragoš Sedla odmah ispod puta postoji vrelo, ali u njemu ima vode samo za kišnih godina. Lokve Đernečište imaju isto takovo vrelo. Na Rujevcu i Ulobiću ima po jedno vrelo, koje u drugoj polovini ljeta presuši. Na Ulobiću postoje dvije velike čatrnje no, pošto su zapuštene i nenatkrivene, voda im nije za piće. Na Kamenom osim sniježnice nema druge vode. Tu se nađe kroz cijelo ljeto snijega među stijenama. Najizdašnije je vrelo na Carevom Dolu koje nikada ne presuši.

Fauna je ista kao i na susjednim planinama Volujaku i Zelengori. U visinama se često vide lješinara. Po šumama ima razne divljači: divokoza, srna i divljih krmaka, a

od zvjeradi ima vukova, lisica, kuna i po koji meded. Vegegacija je na visoravni vrlo bujna. Kao botanička rijetkost nalazi se na tjemenu Maglića jedna vrsta luka *Allium sibiricum*. On raste inače na vlažnim mjestima oko planinskih potoka i jezera do visine od 1700 m. Da se i ovdje nalazi biće tome uzrok velike količine snijega, koji još dugo u ljeto

NAJVIŠA GRUPA MAGLIĆ PL.

Foto Dr. F. Raguz

pokriva Magličevo tjeme. Tu polagano kopni i tako, jer je tjeme ulegnuto, stvara na tom mjestu povoljnu vlagu za napredovanje ovoga luka.

Na samoj planini nema stalnih naselja. Jedino ljeti oživi planina, kada stočari istjeraju stoku na pašu. Grupe čobanskih stanova (katuna) nalaze se u Lokvama Dernečištu, Ulobiću, Kamenom, Rujevcu i Prepelici. Čobani

su najvećim dijelom Rudinjani t. j. stočari iz okoline Bileća, te nešto malo iz sela sjeverno od rijeke Sutjeske. U svakoj pastirskoj kolibi stanuje po nekoliko članova jedne porodice, među kojima glavna uloga pripada planinki. Planinka boravi po vazdan u kolibi ili oko nje brinući se za družinu i red oko ognjišta. U mljekaru t. j. u onom dijelu kolibe gdje se sprema mlijeko, kajmak i sir ona je apsolutni gospodar.

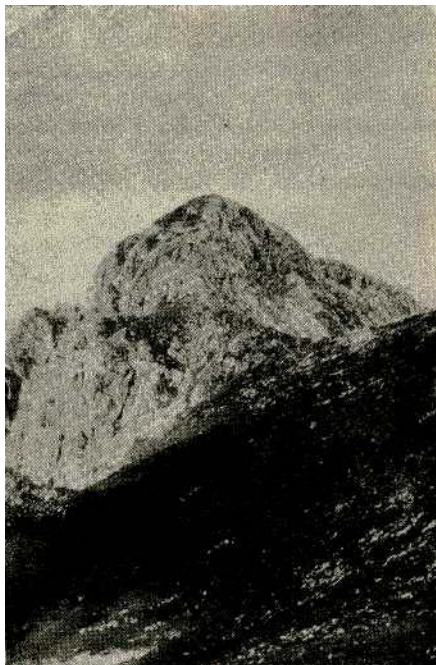
Planinarskih kuća i skloništa nema na cijeloj planini. Konačenje u čobanskim stanovima ne može se preporučiti. Zato je najbolje ponijeti šatore. Markacija nema nikakvih.

Za zimski šport je planina nezgodna radi velike udaljenosti od saobraćajnih veza i radi potpune oskudice skloništa. Vođe za ovu planinu mogu se dobiti u Tjentištu, Igoču, Đurđevici i ostalim okolnim selima. Vođe obično pripreme konja za prtljagu. Jedan je od vrsnih vodiča Omer Čampara iz Tjentišta, koji dobro poznaje sve okolne planine uključivo Durmitor.

Maglić je najbolje posjećivati u mjesecima julu i augustu.

Za planinara je najprivlačivija tačka cijele planine svakako njezina glavna stijena načičkana oštrim liticama sa vrhom 2387 m. Vrh je pristupačan jedino s južne strane koja je obrasla travom i klekovinom. Sve su ostale strane veoma strme, gole i krševite. To je posljedica poglavito intenzivne sniježne erozije u visinama. Pogled je sa vrha upravo grandiozan u prvome redu na susjedne planine Volujak i Bioč, na Trnovičko ili Volujačko Jezero, a onda na Durmitor i cijeli niz bosanskih planina prema sjeveru i sjeverozapadu.

1.) Foča je obično polazna tačka. Od Sarajeva vozi se istočnom željeznicom do Ustiprača. Od željezničke stanice Ustiprača do Foče postoji redoviti autobusni saobraćaj. Od

VRH MAGLIĆA (2387 m) Foto: Og. F. Raguz

Foče preko Broda do Alačića vodi sve uz Drinu 12 km duga cesta i prelazi na seoski put prema selu Marinkovićima, odakle se nastavlja na sela Predjel, Kosmaje do Igoča. Između Kosmaja i Igoča divan je pogled na Vu-

čevo (1591 m), te selo Bastase ispod kojega se ulijeva Sutjeska u Drinu. Pred Igočem otvara se vidik na dolinu Sutjeske sve do pod goli Treskovac (1805 m). U Igoču se može konačiti u kafani naprama džamiji. Ovdje se prelazi na desnu obalu Sutjeske, odakle vodi priličan uspon do sela Ćureva iznad kojega se ulazi u Ždrijelo. Prošavši i ovaj možda najjači uspon na cijelom putu dolazi se na samu visoravan na Agića Ravan. Penjući se odatle gotovo neprimjetno, stiže se pod Magličeve stijene na Kamenom. Trajanje hoda 6 sati.

2.) Do Alačića se ide kao gore, zatim preko sela Marinkovića, Lalovine, Perovića na Popov Most. Tu se pređe Sutjeska odakle nastavlja lijep put njenom desnom obalom sve do Tjentišta. U Tjentištu ima žandarmerijska stanica sa dobrim krevetima za konačenje. (Dozvolu za ovo potražiti kod žandarmerijske komande u Foči). Od Tjentišta se uzme pravac ravno na selo Keliće gdje se hvata staza koja vodi južnim smjerom uvijek kroz šumu do Dragoš Sedla odakle se otvara dizan vidik na Volujak od Studanaca pa sve do Prosječenice. Na ovom mjestu ispod puta ima vrelo. Put nastavlja jugoistočno ispod Sniježnice na Mrkalj Klade, gdje ima nekoliko napuštenih čobanskih koliba, pa na Lokve Dernečište gdje su opet čobanski stanovi i vrelo. Tu je velika čistina, preko koje vodi pug u bukovu šumu Haluge, a domalo i pod katune porodice Lera i Dodijera na Kamenom. Dovde traje put 8 sati.

Od Kamenog vodi put mimo nekadašnje granične piramide do na sam rub Mratinjske Uvale, odakle se pruža divan pogled na Durmi-

tor, na kome se mogu pri lijepom vremenu dobro razlikovati svi vrhunci. Odatle se put polagano penje i savija prema jugozapadu u Vjeveričin Prodor. Prošavši ovaj prodor

TRNOVČKO JEZERO POD MAGLIĆ PL. Foto
Dr.f. Raguz

stiže se na jednu ravan odakle se otvara vidik na Bioč planinu (2398 m), koja je usred ljeta pokrivena snijegom. Istim pravcem nastavlja put na Carev Do. Od Kamenog do Ca-

revog Dola teren je pust i krševit. Carev Do je karsna uvala dugačka 800 m, a široka 80 m. uvrh koje se nalazi jako vrelo, poznato i cijenjeno pošto je inače u ovim krajevima oskudica vodom. U donjem kraju Dola ima mnogo malih vrtača. Od Careva Dola počinje uspon prema tjemenu Maglića i to njegovom jugozapadnom stranom. Teren je obrastao travom, pa se lagano hoda. Čim se stigne na prve vrhove otvara se vidik na cijelu visoravan prema kojoj se stijene gotovo okomito ruše. Radi čestih odrona bolje je držati se podalje od rubova. Još nešto uspona pa se ukaže impozantna piramida Maglića. Jednim njenim rubom uspon je moguć uz nešto opreza a bez ikakvih specijalnih pomagala. Od Kamenog do vrha Maglića ima oko 3 i po sata hoda.

Silazak se može izvršiti istim putevima, ali je interesantniji silazak na Trnovičko (Trnovačko) Jezero. Sišavši na Carev Do kreće se na jugozapad i stiže za malo vremena na rub Dola. Sa ovoga mjesta ukaže se jaka strmina Šarena Lastva, a u njenom podnožju Trnovičko Jezero. Silazak je dosta težak i mora se oprezno spuštati radi odrona, stopu po stopu do dna Urdenih Dolova. Prešavši ove hvata se puteljak koji vodi kroz šumicu ravno jezeru. Jezero je stisnuto između stijena Maglića, Volujaka i Bioča, čiji se grebeni spuštaju sve do u jezersku kotlinu. Jedino je na sjeveru otvoreno prema šumovitim Vratnicama. Iznad jezera na zapadnoj strani ima nešto zaravanka Bare sa katunima Rudinjana. Od Bara teku dva potočića u jezero, a prema Vratnicama ono odvire i odiah ponire u pećinastom ponoru stvarajući tako vjerovatno Suški Potok. Osim spomenutih potočića i atmosfer-

ske vode jezero dobiva vodu iz mnogih sniježnika svoje okoline. Jezero je lijepe modro zelene boje a oblika bubrežastoga; dugo je oko 700 m, a široko oko 400 m. Leži nad morem 1700 m. Temperatura mu je 15° C u avgustu. U jezeru nema riba. Plićine uz obalu obrasle su mu rijetkim šašem i močvarnom travom. Okolina jezera obrasla je miješanom šumom na sjeveru, a u ostalim dijelovima spušta se

PASTIRSKA KOLIBA »KATUNA NA KAMENU« foto; Og. f. Raguz

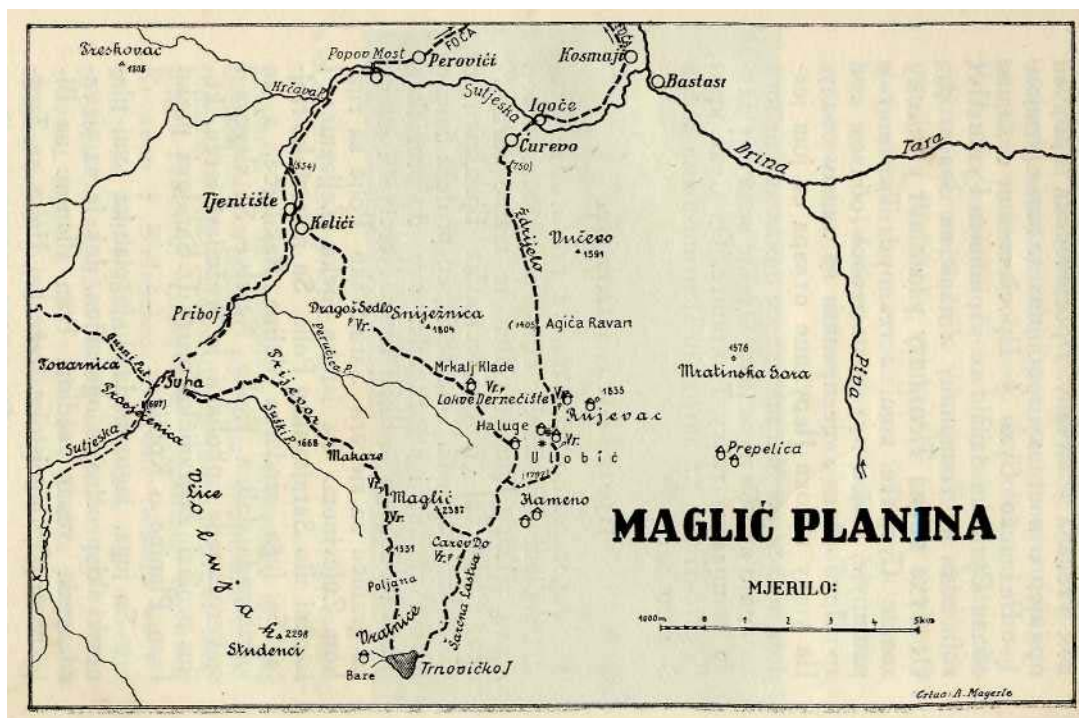
klekovina sve do vode. Inače je tipična sub-alpinska flora. U predjelima oko jezera ima neobično mnogo divokoza, a u Vratnicama veprova. Od vrha Maglića pa do jezera može se doći za 2 i po sata.

Put nastavlja kroz Vratnice laganim spuštanjem na jednu ravan - Poljanu - obraslu obično visokom travom. Na ulazu u Vratnice s lijeve strane puta nalazi se polupećina Džarbina

vrlo zgodna kao zaklon u slučaju potrebe konačenja. Na Poljani se treba držati staze, koja ide desno do pod same stijene jer ona vodi na Prijevor. Na ovom putu se dolazi na staru pograničnu piramidu (1531 m), a nešto kasnije na dobro i jako vrelo. Još malo uspona, pa se stizava na grebei Prijedora odakle se otvara lijep vidik na Sniježnicu (1804 m), Maglić (2387 m), Bioč (2398 m), te cijeli Volujak. Dobar put nastavlja na Makaze (1660 m) a onda slijedi spuštanje sve do Suhe. Za ovaj dio puta potrebno je 5 sati.

Suha je maleno i siromašno naselje, koje se nalazi na ušću Suškoga Potoka u Sutjesku, između planina Maglića i Volujaka. Cijelo seoce sačinjavaju tri porodice sa kojih dvadesetak članova. Obrađuju nešto malo polja, i bave se uglavnom stočarstvom. Nekada je Suha bila važna stanica na karavanskom putu između Dubrovnika i Foče. Suha je zgodna polazna tačka za izlete Va Volujak, Zelengoru i ostale susjedne planine.

Planinar koji se nađe u Suhoj, neka se svakako posluži prilikom te neka prođe i kroz Prosječenicu. Prosječenica je probojna dolina Sutjeske kroz kolosalnu krečnjačku trupinu Volujaka, a ulaz u nju nazivlju Vrtar. Pogled na Prosječenicu pun je veličanstvenih prizora. Od korita se dižu vrlo strmenite strane, glatke ili u stepenastim naslagama visoke do prvih vrhova 800 do 1000 m, djelomično gole, a djelomično obrasle miješanom visokom šumom. Na lijevoj obali je Tovarnica a na desnoj Lice. U koritu Sutjeske leži ogromno odvaljeno kamenje između kojega se obara pjenušava bujica sa obiljem odlične pastrmke. Iznad ove bujice probija se uska staza dije-

— 78 —

lom utesana u kamenu. Prosječenica je poučan primjer o postanku probojnih dolina erozijom. Nedaleko Suhe u Prosječenici s lijeve obale Sutjeske odvaja se strmeniti Guzni Put koji vodi na Tovarnicu i dalje na Zelengoru. Od Suhe prema Tjentištu ulazi put u tijesnu dolinu Sutjeske, koja se tek pred Tjentištem raširuje. Lijep put vodi desnom obalom sve do Priboja gdje se prelazi na lijevu obalu. Na ušću potoka Perućice otvara se još jednom pogled na Maglić, da se odmah kod prvoga zaokreta izgubi iz vidika. Odatle vodi put ravno na polaznu tačku Tjentište. Od Suhe kroz Prosječenicu pa natrag do Tjentišta ima dobra 3 i po sata.

Bjelašnica planina

Jugozapadno od Sarajeva prostire se prostrana planina Bjelašnica čiji sjeveroistočni greben iznad zelenog Igmana vidimo iz nizine Sarajevskog Polja. Taj greben predstavlja Bjelašnicu u užem smislu riječi. Ona se inače proteže daleko prema zapadu i jugozapadu, sve do prenjškog masiva od koga je dijeli rijeka Neretva. Njezine su granice sa sjevera Sarajevsko Polje sa rijekom Zujevinom. Sa istoka rijeka Željeznica i istočni dio Sarajevskog Polja, Sa jugoistoka Hojta. Sa juga prodorna dolina Rakitnice, a sa jugozapada dolina rijeke Neretve. Sa sjevera i sjeverozapada opkoljava je brežuljast teren, ko-ijm prolazi željeznička pruga iz Sarajeva preko Ivan Planine u Konjic.

Sa juga, jugozapada i jugoistoka ovaj planinski sklop oštro je ograničen, dok je sa sjeverozapada vezan sedlom Ivan Planine sa Bitovnjom. Od jugoistoka veže ga Hojta sa Tres-

kavicom. On veže hercegovačke planine sa bosanskim vapnenačkim gorjem. Po svom smještaju čini vodomedu između Jadranskog i Crnog Mora. Jugozapadni dijelovi Bjelašnice znatno su niži od sjeveroistočnih. U zapadnom dijelu je visoravan Radobolje, od koje se prema sjeveru i sjeveroistoku teren postepeno izdiže. Tu se nalaze moćna i krševita brda odijeljena čas uskim a čas prostranim dolinama (poljima). Taj teren

BJELAŠNICA - OPSERVATORIJ (2067 m)

Foto: S. Suljagić

završava se na skrajnjem sjeveroistoku lancem Bjelašnice i Vlahinje, najvišom skupinom cijele planine. Polja i dolovi dijele planinu u ove skupine: Preslicu, Hranisavu (Maslinu), Lovnicu, Krvavac i Bjelašnicu. Grebeni nemaju smjer, kojim se pružaju dinarske planine, nego se jedni protežu od zapada prema istoku, drugi prema sjeveru. Između njih vode dva glavna planinska drumova, jedan od sjeveroistoka prema jugozapadu, drugi od sjevera prema jugu.

Cijela Bjelašnica građena je iz vapnenaca, koji prelaze u verfenske škriljevce donjeg triasa i u jurske, flišne krečnjake i lapore. Slojevi vapnenca često mijenjaju pravac svog pružanja a iz toga slijedi, da je njihov položaj pretrpio naknadno velike promjene.

Premda je ova planina jedna od najprostranijih u Bosni, ipak zaostaje ljepotom za drugim planinama. Na njoj prevladaju obla glomazna brda bez i jednog vitkog vrha. Monotonija se pojačava zbog oskudice šume i zelenila. Nema ni potoka ni jezera. Kao karsna planina ima Bjelašnica sve morfološke karakteristike krša: vrtače, škrape i pećine. Ima nekoliko znatnih špilja, U dolini Neretve iznad Špiljana i Bivolja, zatim špilja Kuvija kod Laništa, gdje su nađeni ostaci špiljskog medjeda. Onda sniježna špilja na Opančaku, špilja na Velikom Polju i povrh Babina Dola, te sniježna špilja na Javorniku. U njima je dosad nađena slijedeća špiljska fauna: anophthalmusi, antroherponi, špiljski pauci, crvi, skakavci i salamanderi.

Glavni dio planine oskudijeva vodom. Osim malo vrela na visinama ima po koja lokva. Zato obiluje predgorje brojnim i dosta jakim vrelima to su: vrelo Krupac, Lasica, Hrasnica, jako vrelo Bosne, Krupa (Zujevina), Ljubovčica, Kradenik, Bioča i Korča. Vrela na planini nemaju vidljiva odlika, a većina ih presuši ljeti. Duboke pukotine i ponori odводе vodu i oborine, pa su u vezi sa izvorima u predgorju. Tako u području Velikog Polja postoje podzemne šupljine, kojima prolaze velike količine vode. Ta činjenica upliviše i na temperaturu Vel. Polja, koje važi kao najhladnije mjesto u Srednjoj Bosni. Vrela na planini su slijedeća: Stublina u Ivan Dolu Grkarica i Studenac kod Razošlja, vrelo na Kara-

mustafinim Čajirima, Česma na Mrtvanju, Pištet kod mahale Stanina, vrelo Visin na putu iz Krošanja u Mrtvanje, Obalj kod Hajvaza, onda Studenac, Javorska voda, Petuljače, Pločnik i Kremik kod Lukomira, vrela kod Zelenih Njiva, vrelo na Laništu i vrelo u Ljutoj. Većina ovih vrela presuši za vrijeme dugih ljetnih suša. Od većih lokava treba spomenuti Blatačko Jezero-kraj sela Blaca, zatim Kalajli Jezero kod Opančaka i Lokavsko Jezero ispod Vlahinje.

Izuzev sjeverne i sjeveroistočne obronke, Vranblatačke strane i Lovnicu sva je planina gola i samo u visinama obrasla klekovinom. Šume na Igman planini i predgorju Hranisave vrlo su bujne radi obilja vlage. U nižim položajima raste bjelogorica, a u višim crnogorica. Od niske flore nema naročitih vrsta, koje bi trebalo spomenuti.

Zato obiluje planina mnoštvom divljih zveri, počevši od medjeda i vukova, koji nanose seljacima veliku štetu, do divljih svinja, srna, divljih mačaka (Lovnica), kuna, lisica i nešto divokoza. Od rijetkih životinja vrijedne su spomena sniježni miš (*Dolomys Marakovići*) u okolini opservatorija, zatim zemac (*Spalax*). U snijegu su nađeni crvi, koji potječu iz glacijalne periode.

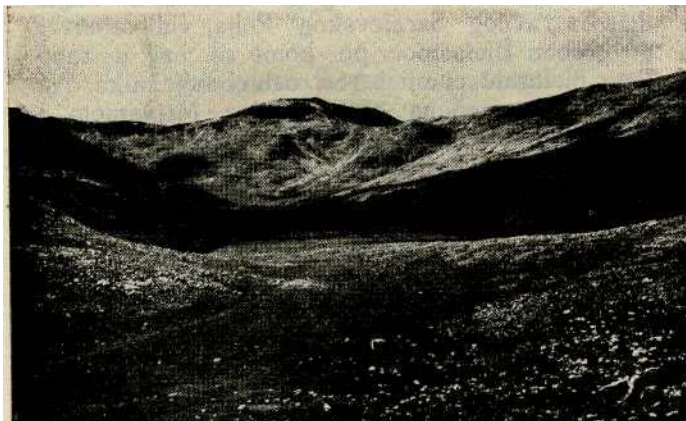
Stalna naselja sežu za razliku od drugih planina od 1300 do 1500 m. Sva su na hercegovačkoj Bjelašnici, jer su zaštićena od sjevera. To su Blaca (1228 m), Čuhovići (1396 m), Gor. Lukomir (1472 m), Umoljani (1353 m), Rasumovci, Kramari, Milišići, Lukavac (1340 m) i Rakitnica. I ljetna pastirska naselja vrlo su brojna. U bosanskom dijelu Bjelašnice nalaze se ovi stanovi ili mahale: Karamustafini Čajiri, Pazarički Stan, Mrtvanje, Opančak, Stanine, Krošnje i Gola Kosa. U hercegovačkom dijelu Bjelašnice su ovi

stanovi: Kekuše, Hrupe, Razošlje, Hajvazi, Raški Do, Jasen, Zelene Njive i Lovnica. Izuzev Karamustafine Čajire, Pazarički Stan, Mrtvanje i Opančak sve ostale naseljavaju humnjački (hercegovački) stočari i to pretežno Podvelešci. Detaljan opis ovih stanova kao i života i rada ovih stočara iznio je u Glasniku Zemalj. Muzeja za B. i H. Ing. Jovo Popović Sv. XLIV. god. 1932.

Klimatski je Bjelašnica razdijeljena na dva područja: Sjeverno i južno. Klimatska linija koja razdvaja ta dva područja pruža se ravno sredinom planine u pravcu I — Z, Ona dodiruje : Ivan Do, Konjički Do, južne strane Krvavca, Raški Do i izlazi ispod južnih strana Preslice. Srednja godišnja temperatura iznosi na opservatoriju — 0.6 (Sarajevo +9). Oborine su znatne tako da prosjek taloga iznosi 2033 mm (Sarajevo 911 mm). U godini dana ima 112 dana sa snijegom, 200 dana s mrazom (ispod 0) a maglovitih dana ima 259. Na najvišem vrhu Bjelašnice vjetrovi su vrlo jaki. Najjači je zabilježen 6./XI. 1910. sa brzinom od 250 km u satu. Veliko Polje još je oporiје. Nijesu na njemu izuzetne zimske temperature od —30, pa i —40° C.

Kako za širi planinarski krug dolaze u obzir samo grebeni Bjelašnice i Hranisave, to se planinske kuće nalaze samo na ovim dvjema skupinama. Na Igmanu i to na Hrasničkom Štanu ima kuća Društva Planinara u B. i H. s ležajima za 20 osoba. Zatim na Velikom Polju, državna lovačka kuća sa 2 kreveta i 10 ležaja. Kuća ima stalnog domaćina te se može dobiti i hrana. Na Stinom Dolu plan. kuća Društva planinara u B. i H. s ležajima za 15 osoba te konačno na samom vrhu Bjelašnice, opservatorij sa 15 kreveta i sa potpunom opskrbom. Na Mrtvanju pod Gradinom ima planinarska kuća Plan. sekcije športskog

društva Slavije s ležajima za 15 osoba. Na Mehi-
noj Luci, pod Hranisavom, državna lovačka kuća
sa 3 kreveta, ali bez domaćina. Ključevi za ovu
kuću dobiju se kod lugara u Tarčinu. Za ostale
kuće treba ključeve tražiti u poslovnici dotičnog
društva (vidi popis plan. društva). Prenočiti se
također može u čistoj privatnoj kući na Brezo-
vači iznad Blažujskog točila.

BJELAŠNICA - PREDIO KRVAVCA (2062 m)

Foto: S. Suljagić

Za zimski šport je prikladan teren Velikog
Polja i Stinog Dola i po kakvoći i po trajnosti
snijega, koji se ovdje drži sve do konca marta.
Greben od opservatorija ka Mrtvanju obično je za-
leđen, stoga nije ni skijanje osobito, izuzev slu-
čaj, kad padne novi snijeg. I okolina Mrtvanja
zgodna je za zimski šport.

Putevi su u području Igmana, Bjelašnice i
Hranisave markirani. Isto tako i put od Stinog
Dola na Boračko Jezero. Specijalnih planinar-

skih pomagala ne treba izuzev za duže ture šator. Posjećivati se može sama Bjelašnica kroz cijelu godinu, dok ostale skupine ovog sklopa mogu se posjećivati samo u ljetnim mjesecima.

Bjelašnica I Igman planina

Ova je skupina planine najpristupačnija, pa je zato planinari najviše i posjećuju. Jugozapadno od Sarajeva iznad zelenog Igmana, koji se naglo diže iz ravnog Sarajevskog Polja, vidi se siv i go greben Bjelašnice po kome se još u rano ljeto bjelasaju manji i veći ostaci sniježnika. Na zapadu je omeđena ova skupina Mrtvanjem i Krvavcem, s juga Dugim Poljem i Ivanovim Dolom, sa istoka rijekom Željeznicom, dok je sa sjevera opkoljava Sarajevsko Polje.

Njeno široko predgorje, koje se pruža prema sjeveroistoku i sjeveru, sačinjava šumoviti Igman. On je od grebena planine odijeljen visokim poljima, koja se paralelno pružaju s grebenom Bjelašnice. To su Malo i Veliko Polje, Grkarica i Babin Do. Istočno od Velikog Polja dominira Igman u Crnom Vrh (1502m). Svi su vrhovi obrasli šumom, pa je zato orijentacija na Igmanu za vrijeme mećave i magle vrlo teška.

Na Igmanu su slijedeći ljetni stanovi: Žunovički Stan iznad Blažujskog točila, Kovački Stan više vrela Bosne, Hrasnički Stan i Lasički Stan iznad Velikog Polja. Vrela imade malo, a i ta obično ljeti presuše. To su: vrelo na Brezovači, Radava, Suljina Voda nad Kovačicom iznad Malog Polja, vrelo na Hrasničkom Stanu, vrelo na Lasičkom Stanu i vrelo na Grkarici.

Sam greben Bjelašnice smješten je na ivici visoravni, te se strmim stijenama ruši prema Vel. Polju. Pruža se od jugoistoka prema sjeveroza-

padu sve do Velike Vlahinje. Odatle naglo zakreće prema zapadu i pada u dolinu Mrtvanje. Najviši se vrh nalazi na istočnom rubu, te se strmom kosinom uzdiže visinski kojih 500 m iznad Stinog Dola. Na vrhu je meteorološki opservatorij u visini od 2067 m. Sjeverozapadno od vrha leži Velika Vlahinja (2057 m), a iza nje Mala Vlahinja (1999 m). Greben je go, tek na južnim obroncima obrastao dosta bujnom klekovinom.

Prilazi na Bjelašnicu

1.) Preko Hrasničkog Stana na Veliko Polje i opservatorij (7 sati hoda).

Od željezničke stanice Banje Ilidže vodi desno do pod Igman oko 4 km duga aleja. Na mjestu gdje ta aleja skreće u blagom luku prema Vrelo Bosne, odvaja se markiran puteljak lijevo uz Igman. Penjući se dobro provedenim okukama dolazimo za $2\frac{1}{2}$ sata do Hrasničke Lokve. Odatle skreće put prema jugozapadu i izlazi na Hrasnički Čajir gdje se nalazi kuća Društva Planinara u B. i H. Niže kuće imade malo vrelo, koje ljeti presuši. Za po sata stiže se do najviše tačke u usponu, pa se onda put spušta prema Velikom Polju i sastaje se s putem, koji vodi sa Brezovače. Lijep je pogled pri silazu na Kotlove, Veliko Polje i greben Bjelašnice. Za 20 min. od sastava puteva dolazi se državnoj lovačkoj kući na Vel. Polju. Tu je farma srebrenih lisica. Od Vrela Bosne dovdje ima 4 sata hoda.

Od lovačke kuće prema JZ dolazi se do šume i zatim na čistinu Vratlo, gdje je raskršće: desno je stari put t. zv. serpentinski, koji obilazi livadu Grkaricu s desna, a ravno nešto slabiji, put koji prolazi Grkaricom. Ovaj zadnje spomenuti

put treba ostaviti, čim se dođe na livadu, jer on vodi u Lediće, pa zakrenuti desno prema rubu livade i uputiti se pokraj stočarske kolibe ponovo do ograde. Odatle šumom uz prodol do čistine gdje se završava prije spomenuti serpentinški put sa Vratla Blizu je šumska pruga, ispod čijeg se mosta ulazi u Babin Do. Usponom kroz šumu nailazi se na malenu ravan, s koje se u desno odvaja staza prema Crnom Vrh, dok naš put ide na lijevo uz veći jarak, čijom se lijevom stranom stiže na sedlo Stini Do. Tu je kuća Društva Planinara u B. i H. Od Velikog Polja dovde ima 2 sata hoda.

Od Stinog Dola do opservatorija postoje dvije staze: 1.) smjerom stupova i 2.) preko grebena.

Uspon smjerom stupova je komotniji, a prolazi od čeonog zida kuće prema sedlu i to po više Stinidolske Lokve, gdje je stup, koji se iz daleka vidi. Jedno 200 m od toga stupa desno počinju serpentine, koje vode na opservatorij a koje se mogu po želji sjeći, kraticama. Uspon je nagao, a traje od Stinog Dola 1¼ sata. Uspon preko grebena počinje više kuće na Stinom Dolu prema stijenama koje se više nje vide a zovu se Crni Vrh. Njega valja s desna obići, a na to skrenuti polulijevo prema maloj piramidi, koja je na domaku opservatorija. Uspon traje 45 do 60 minuta, ali je vrlo strm. Postoji još i treća staza koja počinje na maloj zaravni više Babina Dola, a ide uporedo telefonskim stubovima ispod Crnog Vrh, djelomično Vučijim Dolom pa izlazi na opservatorij. Planinari je zovu stazom uz telefonski vod. Tom stazom ima 1½ sata hoda

2.) Put preko Blažujskog Točila na Veliko Polje (Markiran, 4 sata hoda).

Od Vrela Bosne jedno 500 m cestom prema Blažuju. S ceste krenuti lijevo uz strmo točilo, kojim se za 1 sat stiže na njegov vrh. Tu izbija put, koji počinje kod kamenoloma Gubavca kraj Blažuja, a kojim se služe oni planinari, koji ne žele nagao uspon. Jedno 5 minuta hoda od vrha nalazi se prosjek Bezistan a iza njega čistina Razvođe. Tu se dijele putavi u lijevo put na Kovačke Stanove, desno t. zv. igmanski put, od koga se ubrzo odvaja put na Brezovaču.

a) *Put na Kovačke Stanove, gornji Igmanski ili Bezistanski put* odvaja lijevo od Razvođa, prolazi nekoliko prosjeka i dovodi za 3 4 sata na Kovačke Stanove, gdje su tri kolibe i pokraj njih vrelo. Usput postoje dva odvojka desno nizbrdo. Prvi odvojak izlazi na stari igmanski put, a drugi na šumsku prugu, gdje se također veže s istim. Od Kovačkih Stanova penje se staza na Kovačevo Brdo, s kojeg se spušta na Malo Polje $\frac{1}{2}$ sata hoda.

b.) *Srednji ili Stari Igmanski put* počinje na Razvođu prelazi Brezovačke Čajire, na kojima ima odvojak desno na Brezovaču. Penje se lijevo uz brdo, prima spojku puta s Kovačkih Stanova, te silazi na okuku šumske pruge. Nakon 30 minuta hoda prugom, odvaja od pruge u desno put, koji dolazi sa Brezovače.

c) *Put na Brezovaču ili Donji Igmanski put.* On odvaja od srednjeg Igmanskog puta na Brezovačkom Čajiru, skreće desno i presijeca ga, pa preko Lokve ulazi desnim obronkom brda na Brezovaču. Tu je kraj pruge kuća, u kojoj se može prenoćiti. Zatim zalazi u uvalu između Trešnjeva Brda i Malog Igmana na prugu, i nakon $\frac{1}{4}$ sata hoda po njoj dolazi se na puteljak,

koji se nalazi s lijeve strane pruge, a taj vodi preko Radave, Malog Polja na Veliko Polje.

3) Preko Vojkovića na Krupac, Donju Presjenu i Gornju Grkaricu (6½ sati hoda. Put nije markiran)

Više sela Vojkovića na 16 km puta Sarajevo — Trnovo, odvaja se od puta kod samog mosta na ušću potoka Krupca u Željeznicu staza uz istočne strane Igmana, prolazi sela Jasen, Zoranoviće i Donju Presjenu i izbija preko Dugog Polja na Lupoglavu i onda na Donju te Gornju Grkaricu, gdje se spaja s putem koji vodi od Velikog Polja na Stini Do (vidi opis puta pod 1). Ovaj je put slobodan i prokrčen zimi, kad su svi putevi zasuti snijegom.

4.) Veliko Polje na Crni Vrh, Kotlove, Opservatorij t. zv. Josipova Staza (2½ sata hoda, markirano).

Od lovačke kuće na Velikom Polju krenuti desno preko Valentinovog Bunara šumom na Javornik, gdje je prodol, kojim počinje uspon uz obronak Javornika. Iza njegovog vrha odvaja put lijevo prema Stinom Dolu. Za ¼ sata dolazi se do lijevog boka Velikih Kotlova, gdje je ponovno raskršće: lijeva staza u strmom usponu kroz klekovinu vodi ravno na opservatorij a zove se „zimski staza“, jer je zaštićena zimi od vjetrova; desna staza ulazi u Veliki Do podno Kotlova, ulazi u stijene pa se strmim mjestimično uzetom osiguravanim putem penje na greben i izlazi nedaleko od opservatorija. Kako se ova staza može upotrebljavati samo ljeti po planinarima, koji su vješti penjanju, zove se ona *ljetnom ili penjačkom stazom*, na opservatorij.

5.) Preko Pazarića na Mrtvanje, Gradinu i opservatorij (6½ sati hoda, markirano).

Od željezničke stanice Pazarića treba izaći na cestu Sarajevo — Konjic gdje na jednoj kući imaju dvije table s oznakom puta. Zatim lijevo uz cestu do prve kuće na desnoj strani puta. Tu počinje seoski put prema selu Feratlijama. Tada uz potok Ljubovčicu sve do njegovog izvora (1 sat hoda), gdje počinje nagao uspon na Bor. Pola sata od Bora ima raskršće: desno je t. zv. Jelovšekov put na Gradinu, gdje je kuća »Slavije«, a do koje treba od Pazarića 3½ sata hoda; lijevo je put na Mrtvanjske Stanove (vrela Česma) i Ramov Greb. Tu se odvajaju dva puta: desno na Hranjsavu a lijevo koso uz brdo na Karamustafine Čajire, Javornik i Malo Polje. Od Ramova Greba produžuje se put preko Ravnog Brda pod Vlahinju i opservatorij. Taj put obilježen je kocima.

6) Karamustafini Čajiri, Ramov Greb, Veliko Polje (2 sata hoda, markirano).

Od Ramova Greba vodi markiran put na Karamustafine Čajire. Odatle se spušta prosjeklinom niz potok, koji ljeti presuši, pa se penje -uz Javornik i silazi preko Valentinova Bunara na Vel. Polje.

7.) Stini Do, Hojta, Ogorjeli Kuk na Treskavici, Jablan Dolovi (7 sati hoda djelomično markirano)

Od markacione table, koja se nalazi na Lukavačkom Sedlu više Stinidolske Lokve, treba krenuti lijevo prema klancu, koji je označen drvenim stubom. Zatim južnim obronkom Mile Gore sići na livadu kod Bijelih Voda. Odatle južnim obronkom Hojte do na livadu Bijela Ljeska. Put nastavlja dalje grebenom Hojte preko

lijepih livada i bukovih šuma pod Ogorjeli kuk, gdje počinju serpentine. Dotle ima 3½sata hoda. Nakon uspona preko Prohina Smeta, Ledenice, Prostrtog i Volujskog Ždrijela silaz u Jablan Dolove, gdje je kuća društva Planinara u B. i H. Zimi nije moguć prolaz Ogorjelim Kukom radi zaleđenog snijega!

8.) Veliko Polje preko Vratla, Ledića, Ledenica, Prohinog Smeta na Volujsko Ždrijelo i Jablan Dolove na Treskavici (9 sati hoda, nemarkirano).

Od Velikog Polja istim putem kao i na Stini Do preko Vratla na Grkaricu, samo se na Grkarici nastavlja seoskim putem na Donju Grkaricu, Lupoglavu, Dugu Ravan, zatim na Gladnu Ravan u selo Lediće i Dujmoviće, pa preko Bazinog Kamena izlazi na Ledenicu i Prohin Smet na Treskavici, a otuda preko Volujskog Ždrijela markiranim putem na Jablan Dolove.

9.) Stini Do, Dugo Polje, Selo Lukomir, Čuhovići, Blaca, Boračko Jezero (2 dana hoda, nemarkirano).

Od Stinog Dola silaz u Ivanov Do, pa preko Dugog Polja na Konjički Do. Pred stanom Hajvazima pod Lovnicom skrenuti lijevo prema jugu na selo Lukomir, onda obići Lovnicu na Plan i selo Čuhoviće prema zapadu na Blaca, gdje je Blatačko Jezero. Zatim Koprinom Stranom niz Čepu do Neretve, pa uz vodu do ušća Rakitnice, gdje se prelazi Neretva gazom na drugu stranu. Odavde se usponom dolazi na ništicu i uporedo s njom na Boračko Jezero, gdje je plan. kuća Prijatelja Prirode (vidi opis Prenja).

Zapadno od najvišeg grebena Bjelašnice prostire se u pravcu SI Hrasnisava ili Maslina

planina kao zaseban greben planine Bjelašnice. Hranisava je u višim položajima gola, odasvuda jednolično zaokružena, samo na njezinoj sjevernoj strani nalazimo neobično lijep niz stijena, dug oko 4 km a visok oko 300-400 m, kojim se ova planina ruši u svoje pazaričko predgorje. Na zapadu je prema Hranisavi planina Preslica a između njih dvije duboka dolina Laništa. Na istoku je duboka kotlina Mrtvanje, dok prema jugu postepeno prelazi u bjelašničku visoravan. Vidići s vrha Hranisave nijesu daleki, jer je pogledu otvoren samo jug, ali su neobično lijepi, osobito na Prenj i greben Bjelašnice, koji se vidi u svoj cjelini. Šumovito predgorje i nekoliko jaka vrela privlače u ljetno vrijeme mnoge planinare. Za zimski šport nije Hranisava zgodna. Ljeti dolaze u obzir slijedeće ture :

1) Preko Pazarića i Kradenika na vrh Hranisave (5 sati hoda, put markiran).

Od stanice Pazarića izaći na glavnu cestu, gdje se na jednoj kući nalaze 2 table s oznakom puta. Krenuti desno cestom prema Tarčinu te nakon 5 minuta hoda, kod mlina kraj ceste, skrenuti lijevo prema selu Beganovićima i uz kosu zvanu Beganovina izaći na vrelo Kradenik. Vrelo je jako i hladno, stoga zgodno za ljetne izlete. (2 sata hoda). Odatle se jačim usponom dolazi na osušene komplekse šume i lijepo provedenim okukama kroz bukovu šumu stiže na Ždrijelo, gdje prestaje šuma. Usput u lijevo staza na Stanove Hranisave ili Pazaričke stanove. Od Ždrijela preko velike vrtače, u kojoj je lokva, desnim rubom klekovine na vrh, odakle su lijepi pogledi. Odatle se može spustiti markiranim putem na Mehinu Luku i Tarčin, što iziskuje 4 sata hoda.

2.) Vrh Hranisave, Mrtvanje, Gradina (2 dana hoda, markirano).

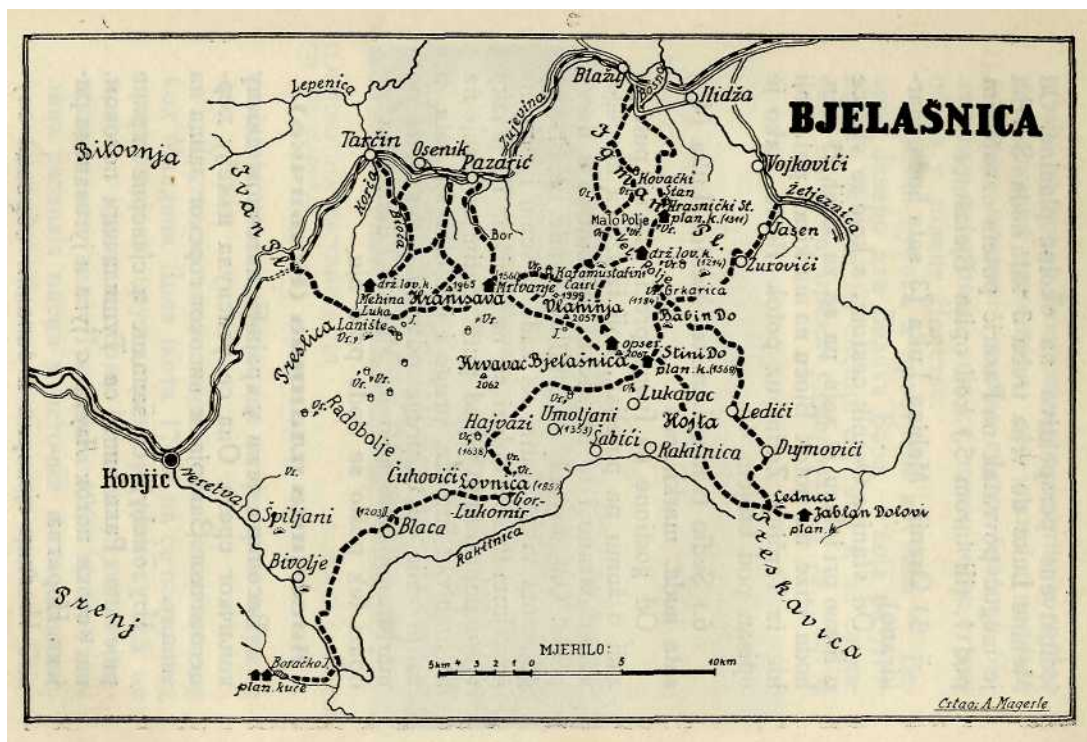
Od vrha spustiti se SI na lokvu, zatim Ždrijelo, ispod kojeg je raskršće. Desni odvojak na Pazarički Konak, a zatim na Mrtvanje, odnosno Gradinu, gdje je Slavijina kuća.

3.) Preko Pazarića na Mehinu Luku (4 sata hoda, put markiran).

Od Pazarića na selo Beganoviće kao pod 1.) i seoskim putem do raskršća na kome ima tabla. Odatle desno odvojiti, jer lijevi put vodi na Kradenik, šumom obilazeći usput 7 većih točila, od kojih 6 imaju potoke, pa se lijepim puteljkom alpskog karaktera stiže na Mehinu Luku za 3½ sata od. spomenutog raskršća.

4.) Tarčin, Mehina Luka, Vrh Hranisave (6 sati hoda, markirano).

Sa stanice Tarčin izaći na cestu, onda desno do pilane, gdje se u lijevo odvaja put po trasi bivši šumske pruge, pa uz potok Bioču do sela Bioče, gdje se sastaje s putem, koji polazi iz Osenika. Nastavlja lijevom obalom potoka, onda desnom, sve dok se ne suzi dolina. Tu je proplanak, na čijoj desnoj strani počinju serpentine, kojima se doskora dolazi na Mehinu Luku. Dovde ima 3 sata hoda. Tu je državna lovačka kuća, jako vrelo na romantičnoj livadi ispod stijene Hranisave, a sastaju se na tom mjestu putevi iz Pazarića i sa Ivana preko Laništa. Od kuće na Mehinoj Luci treba poći desno po markacijama, koje dovode do raskršća u šumi, pa onda krenuti uz brdo serpentinama do Lednice (oveća jama sa snijegom). Zatim nakon kraćeg uspona izlazi se iz šume, pa se grebenom u dosta strmom usponu stiže na sam vrh Hranisave. Usput su lijepi pogledi na Prenj planinu. S vrha su doista

- 94 -

jedinstvene perspektive na okolne planine. Od Mehine Luke do vrha treba 3 sata hoda. S vrha je moguć povratak na Pazarić putem označenim pod 1. (ili turom 5.) kod opisa Bjelašnice.

5) Osenik, Mehina Luka (3 sata hoda, markirano).

Od stanice Osenik cestom, s koje se skreće u lijevo pri izlazu iz sela, pa se za kojih 25 min. hoda stiže na potok Bioču na markiran put, koji ide iz Tarčina. Zatim uz potok Bioču, kako je opisan pod brojem 4.).

6.) Sedlo Ivana, Lanište, Mehina Luka (4½ sata hoda, markirano).

Od gostione na Ivanu preći glavni put, pa zaći u šumu na puteljak, koji izlazi na hercegovačku stranu i to na seoski put. koji se u lijevo penje. On dovodi do velike livade na Previji, gdje ima vrelo, zatim se zađe u šumu i bivšom šumskom trasom dolazi se na Lanište. Tu je jako vrelo neposredno ispod puta. Zatim se penje na trasu bivše šumske pruge i ide oko ½ sata, a zatim valja od te pruge odvojiti u desno, te po markiranoj stazi stići na Mehinu Luku, koja se opazi tek pošto se dođe pred nju.

Visočica planina (Konjička).

Visočica leži u krajnjem istočnom dijelu konjičkog sreza. Ona se utisnula između hercegovačkog Zagorja i visokog gorskog lanca na zapadu.

Nju omeđuje sa zapadne i sjeverne strane riječica Rakitnica sa Tušilačkim potokom, sa Istoka potok Ljuta, s juga i jugozapada rijeka Neretva.

Njezini sjeverni i zapadni obronci spu-

štaju se prema Rakitnici u okomitim i gotovo neprolaznim strminama, dok južni i istočni dijelovi njezinog masiva silaze blago u bjelemičku visoravan, koja se zatim dosta strmo obara u dolinu Neretve.

Jedna duboka i prostrana kotlina — Veliko Jezero ili Velika Bara — koja na jugoistoku počinje na visini od 1660 m pa se lagano spušta prema sjeverozapadu do 1420 m

foto: S. Suljagić.

razdvaja masiv Visočice u sjeverni i južni dio.

Druga kotlina počinje na sjeveroistoku kod Mandina Dola (kota 1700) pa se postepeno produbljuje i pruža prema jugoistoku dok ne pređe u usku i strmu Kolijevku, koja se završava kod sela Luke (kota 1200 m). Ova kotlina razdvaja masiv u istočni i zapadni dio.

Sjeverni sklop sačinjavaju grebeni Spi-

onik, Kaoci, Vito, Konjic i Toholj (1942 m, najviši u ovom sklopu). Taj, sklop je divlji i romantičan. Pun je oštarih grebena i vrhova između kojih se provlače uske doline obrasle bujnom travom. Po stranama tih grebena nema nikakve šume pa ni klekovine (*Pinus montana*).

Južni dio masiva sačinjava greben Ljeljen, koji je ne samo najmoćniji nego i najviši. greben Visočice pl. Najviši vrh ovoga grebena je Džamija 1974 m. Ni na ovom grebenu nema visoke šume, ali je sav obrastao bušenom sve do najvišega vrha. Tek duboko u podnožju njegovom i to sa južne strane na visini: od 1400 m počinje visoka bukova gora.

Zapadne strane planine čine šume Ivica i Gruščanska Gora. Šuma Ivica obara se vrlo strmo prema koritu Rakitnice. U razmaku od kojih 2000 m pad iznosi oko 400 m t.j. 20%. I Gruščanska Gora pada dosta strmo prema Rakitnici po prilici na prostoru od 4000 m pada za 400 m t.j. 10%. Ova Gora je stalno nastanjena te ima nekoliko manjih naselja.

Istok planine čine grebeni: Lučka Gora, Glatko (najviši u ovom dijelu 1800 m), Kom, Crveni Kuk i Puzim. Ovaj dio Visočice pl. razlikuje se od zapadnog dijela u toliko, što su svi pomenuti lanci ili šumoviti ili prekriveni bujnim pašnjacima od podnožja do najvišeg njihova vrha. Iznimku čini samo Puzim, čiji isprekidani krševiti i goli vrh posmatran malo iz daljeg naliči na veliki greben (ober) domaćeg oroza.

Sa vrhova Visočice pruža se neopisivo lijep vidik na planine i predjele, koji je okružuju. Tako prema sjeveru na Bjelašnicu i Hojtu pl., a prema sjeveroistoku na Treskavicu pl., prema istoku na Zelengoru sa Le-

lijom, prema jugoistoku na visoravan Morine i Dumoš pl., prema jugu na Crvanj i Velež pl., a prema jugozapadu i zapadu na Obrlin, Bahtijevicu, Crnu Goru i istočne dijelove Prenj planine: Osobac, Borašnicu, Otiš i Kapu.

Gledajući taj velebni prizor nehotice se posmatraču otme iz usta usklik: „Bože velik si!“.

Visočica spada po geološkom sastavu novijem krečnjačkom gorju. Glavni masiv njezin kao i svi istaknuti grebeni sastavljeni su od krečnjaka.

Svuda okolo na okolo planine nalaze se u duboko usječenim dolinama rječica i potoka naslage filitnih škriljaca. Ove škriljevite naslage sprječavaju brzo prodiranje planinske vode sa površinskih krečnjaka i planina dobiva na taj način izvore odmah u podnožju samih vrhova. Takvi su izvori Mandina Česma u Mandinom Dolu na visini 1720 m. Zatim nekoliko izvora u Mekom Dolu na visini 1650 m. Pa Smajina Česma na Policama na visini 1550 m; izvor pod Spionikom 1800 m, i Hotanj Vrelo (Turisova Voda) na sjeverozapadnoj strani Ljeljena (1540 m).

Ovi izvori nijesu jaki ali ipak voda u njima nikada ne presahne. Jači su izvori, koji se nalaze u samom podnožju masiva. Tako se na sjevernoj strani nalaze izvori kod Gor. Tušila veoma jaki i hladni (6.5° C). Sa južne strane masiva ima mnogo izvora oko stanova Korita, Gostjenjače, sela Luke i Bjelemića.

Živih (pravih) jezera nema na Visočici planini. Kotline koje humski stočari nazivaju jezerima, većinom skupljaju slivove sa visokih okolnih grebena za vrijeme otapanja snijega u

proljeće, ili velikih ljetnih kiša, Od tih vrijedno je napomenuti: Veliko Jezero, sjeverno ispod vrha Kaoci i Vito u kotlini zvanoj Kaoci. Onda Veliko Jezero (zvano i Velika Bara) u kotlini sjeveroistočno ispod vrha Ljeljena i Suvo Jezero jugozapadno ispod vrha Džamije.

Visočica planina okopni — radi svog južnog položaja — rano s proljeća stoga je posjetiocima omogućen prilaz već u drugoj polovini mjeseca aprila. Naravno, da su u to doba njezini sjeverni obronci i uvale još pod snijegom i teško prolazni. Ljetni stanari njezini (čobani) izlaze na planinu istom početkom mjeseca juna, kad je planina već pokrivena bujnim zelenilom trave, doline nakićene šarenilom planinskog cvijeća i kad šuma u punom jeku prolista. Svakako je izlaz na ovu planinu rano s proljeća (prije izгона stoke) interesantan za sabirače planinskog bilja (dok je još u cvatu) i za amatere-fotografe, dok su jezera još puna, a planinski vršci i uvale još snijegom išarani.

Najugodnija je ipak posjeta planine u vremenu od mjeseca juna do kraja septembra. U to doba ima na planini i bijelog mrsa: varenike, sira, kajmaka i „planinskog piva”: mlaćenice, sirutke i kiseline, koje umornog i žednog planinara razgaljuju i dušu mu povraćaju.

Zapadne, sjeverne i istočne strane planine, do visine 1600 m obrasle su visokom šumom, ponajviše bjelogoricom (listačama): bukvom i javorom. Jugozapadne strane (Ivica i Gruščanska planina) obrasle su crnogoricom (četinarima): crni bor i omorika. Južni obronci završavaju se brežuljastom, prilično

ziratnom visoravni, sve do rijeke Neretve, sa mjestimičnom šumom: hrasta, graba, kukrike i crnog bora.

Počev od 1600 m na više na Visočici planini nema nikakvog drveća. Tu ne vidiš ni klekovine, planinske smreke, koje se inače na drugim planinama pojavljuju na visinama iznad 1600 m. Po tim visinama raste planinsko bilje: potočnica, dinarski encijan — *Gentiana acaulis* ssp. *dinarica* — ljekoviti encijan sa žutim cvijetom (srčanik, *lincura*) *Gentiana lutea* ssp. *Symphyandra*; vida — *Gentiana utriculosa*—, maćuhice (*Viola elegantula* i *V. sexatilis*) u raznim bojama, raznovrsni karanfili; po pašnjacima : zvjezdan, razne vrste salepa, primula (jagorčina) i još mnogo drugo bilje. U kotlinama i dolinama, kao uopće u svim nižim položajima planine raste mrazovac, čemerika, kopriva, paprat, crni kukurijek i drugo bilje.

Po šumama sjevernih i sjeveroistočnih obronaka planine živi od zvjeradi: vuk, medvjed, vepar, lisica i kuna. Od divljači ima: srna i divokoza. Zec je rasprostranjen po svim dijelovima planine. Od ptica je naročito vrijedno spomenuti: tetrijeba velikog i malog. Cijela jedna šuma ispod Puzima dobila je naziv Gluvača po imenu gluvač, kako ovdašnji stanovnici nazivaju velikog tetrijeba. Malog tetrijeba zovu ruževac. Od korisnih ptica veoma je raširena crna žuna. Imade i jarebica ilještarki. Od ptica grabežljivica živi kobac, jejina, ušara i čuk. Po prisojnim južnim i jugozapadnim, kamenitim stranama planine nađe se osim guštera i sljepića i po koja zmija otrovnica, poskok i ridovka. U rječici Rakitnici i potocima Lju-

toj i Tušilačkom Potoku ima pastrme. U rijeci Neretvi ima osim pastrme i jedna vrsta mladice, zvane glavatica, po kojoj je i mjesto (selo) Glavatičevo dobilo svoje ime.

Stalnih naselja nema na samoj planini Visočici. Stoga je u jesensko, zimsko i proljetno doba pusta, sve dok Humnjaci (hercegovački stočari) ne izađu sa svojom stokom na planinsku pašu. Ova ljetna naselja (stanovi, mahale) razmještena su po svojoj planini. Ima ih 9 i to sa sjeverne strane: Kaoci i Papratni Do; sa istočne strane Mandin Do, Mehki Do i Police; sa juga: Korita i Sirovi Gvozd; usred planine Srede i Dolovi. Stanari su većinom muslimani, siromašni hercegovački stočari, iz mostarskog, stolačkog, ljubinjskog i ljubušskog sresa. (Opširnije o ovom pod „Ljetni stanovi, mahale na planini Visočici od kustosa Zem. muzeja ing. J. Popovića, Glasnik Zem. muzeja u Sarajevu, godina 1934. sveska XLV.

Pod južnim obroncima grebena Ljeljena nalazi se nekoliko stalnih naselja u visini od 1000 do 1200 m. Najvažnija su: Bjelemić (općinski ured, škola, žandarska stanica, lugarska kuća) 993 m nad morem, Luka (1200 m), Ježepasina, Vranica (1100 m), Kruševo (1060 m), Dužani, Grušća (990 m), Dudle, Blaca (1200 m), Razići, Crkvine, Glavatičevo (349 m, škola, žandarska stanica) i Ladenice. Sa sjevera pod grebenima Vitlom i Kaocima nalaze se naselja: Bobovica, Ozime, Đulbašići, Donja i Gornja Tušila (ova potonja zvana i Sinanovići ili Pervizi, leže na visini od 1240 m), te sa istoka Gornja i Donja Ljuta.

Sva su ova stalna naselja nastanjena muslimanima. Samo u onim s južne strane ima

ponešto doseljenih pravoslavnih. Stanovnici naselja bave se u prvom redu stočarstvom, po nešto obrađivanjem zemlje a po južnim stranama, prema Neretvi, gaje i voće. Dosta su siromašnog stanja. Vrlo su bistri i trezveni. Prema strancu su predusretljivi i uljudni. U blizini svih ovih naselja nalaze se kameniti ostaci starih bogumilskih grobova u raznim oblicima (ploče, sanduci, kuće) Na

BOGUMILSKI SPOMENICI NA JEZERU ispod Ljeljena na Visočici
pl.

Foto S. Suljagić.

kamenima (mramorima) urezani su razni znakovi, likovi i šare. Interesantne su dvije takve nekropole na samoj planini Visočici. Jedna se nalazi na sjevernom izlazu Kolijevke, blizu mahale Polica (1507 m) a druga kod Velikog Jezera (na Gornjim Barama), sjeveistočno ispod samog vrha Ljeljena na visini od 1660 m. Na čitavoj planini Visočici nema nigdje niti planinarske, niti koje državne kuće (lo-

vačke, lugarske) gdje bi se posjetilac mogao skloniti, za nevremena ili noći. Samo ispod grebena Vitla i Kaoca, na sjevernom podnožju planine, nalazi se kraj sela Gor. Tušila pokraj samog puta dosta lijepo uređena privatna kuća (han) u kojoj prolaznik može prenoćiti. Ko želi da se zadrži koji dan na planini treba da ponese sa sobom šator. Bez toga može se samo kod planinskih čobana skloniti u njihovoj skromnoj i tijesnoj kolibi.

Ako se pođe na ovu planinu iz Sarajeva, onda je najzgodniji ovaj put: autobusom od Sarajeva do Trnova (36 km). Od Trnova pješice ili na konju, putem koji vodi u selo Lediće (2 i po sata). Od Ledića putem uz Hojtu pl., pa preko Bijele Lijeske u selo Rakitnicu i dalje niz rječicu Rakitnicu na selo Šabiće. Kod Šabića prelaz na lijevu obalu Rakitnice i laganim usponom na planinske sjenokoše Laticu. Odatle se spušta u Tušilački Potok i prešavši potok ispod sela Đulbašića lahkim usponom na Gor. Tušila do hana. Trajanje hoda (jahanja) od Ledića do ovog hana po prilici 8 sati. U hanu se može prenoćiti. Sutra dan nastaviti put preko čajira Krča i Ljeljenače, pa sve putem koji vodi zapadnim podnožjem Puzima do u Mandin Do. (Ovdje su blizu izvori Mandine Česme Desno od puta pod stijenom, prve čobanske kolibe). Odavle u jugozapadnom pravcu do Bibernog Dola na kome se nalazi staro groblje (nekropola). (Malo na više na lijevoj strani od groblja nalaze se čobanske kolibe mahale Police). Od ovoga groblja može se spustiti sa planine kroz Kolijevku prema Bjelemiću, ili se laganim usponom uzade do na visoravan Veliko Jezero (Gor-

nje Bare), pasirajući čobanske kolibe mahale Srede, do bogumilske nekropole pod Ljeljenom. Odavle je lahko izaći na okolišne vrhove. Sjeverno na Konjic, Vito i Toholj, ili zapadno na Ljeljen i Džamiju (najviši vrh na ovoj planini 1974 m). Vrijedno je ispeti se na koji od pomenutih vrhova, jer je sa njih kolosalan vidik na okolne planine, kako smo naprijed spomenuli. Sišavši sa vrhova put

BJELEMIĆ ispod Visočice pl.

foto S. Suljagić.

se nastavlja prema mahali Dolovima a odatle prema mahali Koritima. Odavde vodi jedan put u jugozapadnom pravcu ispod Gruščanske planine na naselja Gostjenjaču, Duple, Blaca, Raziče do Glavatičeva. Ili od Korita pravo jugu u Bjelemić i odavde najprije u južnom a onda u jugozapadnom pravcu prema Glavatičevu.

Svo obilažanje planine opisanim putem t. j. od groblja kod mahale Polica pa do Gla-

vatičeva, može se lahko obaviti u jednom ljetnom danu, od jutra pa do večeri (15 sati hoda). U Glavatičevu se može konačiti, ili u privatnom hanu odmah do mosta preko Neretve ili u žandarskoj stanici.

Od Glavatčeva je najzgodniji povratak lijepim putem niz lijevu obalu rijeke Neretve na Boračko Jezero do planinarske kuće na lijevoj strani jezera (2 i po sata hoda). U kući je stalni nastojnik kod koga se može dobiti u svako doba sve što treba putniku.

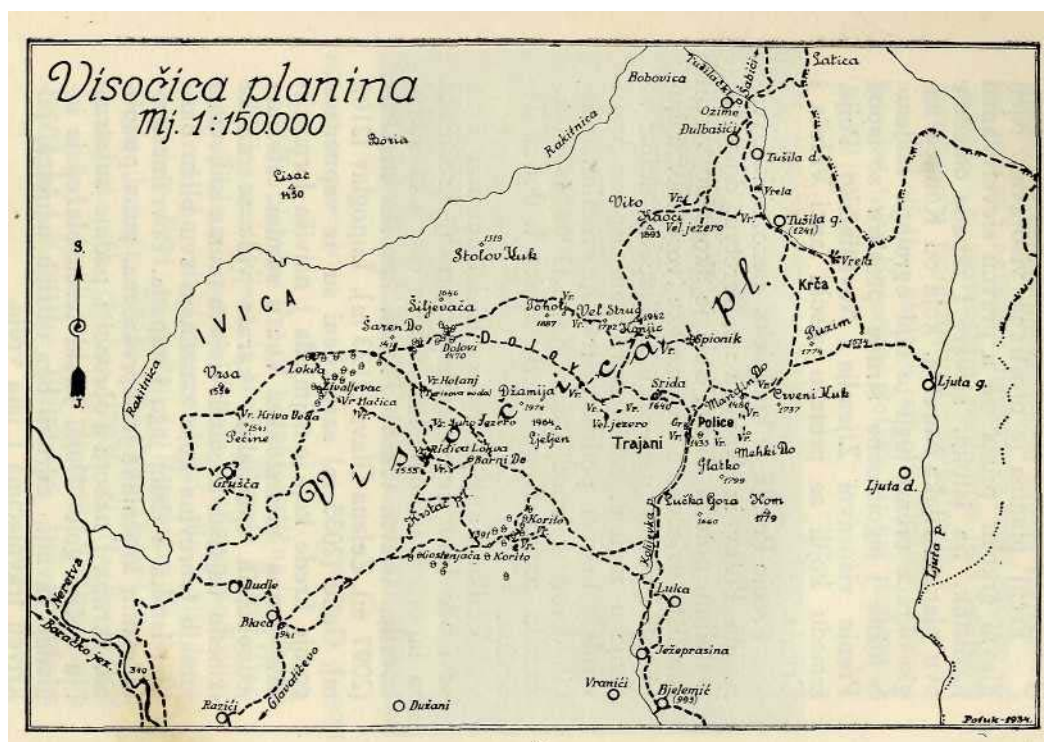
Od ove kuće vodi markirani put u selo Borke i dalje ugodnim i markiranim putem preko Vrapča do željezničke stanice u Konjicu (4 sata hoda),

Isti je put na Visočicu planinu za onoga, ko pođe iz Konjica, kao što je gore opisani, samo u obratnom pravcu.

Ko pođe na ovu planinu pravcem: Sarajevo, Ilidže do Vrela Bosne ide od Vrela Bosne markiranim putem preko Igmana sve do Stine Lokve pod vrhom Bjelašnice (pod opservatorijem). Od Stine Lokve nastavi u južnom pravcu (ostavivši desno serpentine, koje vode prema opservatoriju) do izvora Stubo, koji leži južno ispod Javorka, pa dalje prilično nizbrditim seoskim putem u selo Lukavac i Šabiće na rječici Rakitnici.

Od Šabića dalje putem, koji je naprijed opisan, idući iz Trnova.

Putevi po Visočici planini nijesu još obilježeni (markirani) Stoga se preporučuje nevještom putniku, da uzme za vodiča seljaka iz kog sela, a tog će naći u Gor. Tušilima, kad polazi iz Trnova (ili Vrela Bosne), ili u Glavatičevu, kad polazi iz Konjica.

— 106 —

Prenj planina

Prenj planina je prostrana visoravan. Njen glavni greben pruža se u pravcu sjeverozapad jugoistok. Sa istoka, sjevera i zapada omeđuje ovu planinu rijeka Neretva, koja od Konjica naglo okreće prema jugu te čini ogromno koljeno. S južne i jugoistočne strane prostiru se ispod Prenja visoravni Zijemlja i Nevesinjsko Polje, između kojih se protežu visoki lanci Veleža i Crvnja.

Predio Prenja je kompleks mezozojskih tvorevina. Pošav iz Konjica uz Neretvu, dolazi se u dolinu potoka Bijele, koja je skoro do svojih ishodišta usječena u mezozojske tvorevine, u ljubičasti i zeleni verfenski škriljac. Iz doline se penje u naglom, često uspravnom usponu preko visokog krša u područje trošnih, svijetlih, trias-kih dolomita ispod Velike Kape (2004 m) ili ka zapadu preko Konjičke Bjelašnice u dolinu Ti-sovice.

Velika Kapa, Konjička Bjelašnica kao i visovi oko Tisovice tvorevine su jurskog krečnjaka sa laporom, u kome ima mnogo ostataka hidro-koralija. Glavni vrhovi Prenja, kao što su Ortiš (2097 m), Zelena Glava (2123 m), Lupoglav (2102 m), Galić (2035 m) sastavljeni su iz vapnenaca gornje krede koja je najmlađa i najviša formacijska grupa mezozojika. Već u samim crtežima jednobojnih specijalnih karata vide se razlike između najviših kredinih slojeva prema slojevima jurskih tvorevina koje zauzimaju svu bližu okolinu istoka i dalju juga i zapada. Površina kre-tacejskih krečnjaka je isprekidana, puna pukotina, škrapa i nabora a obronci i padine su strme i u većini gole. Donji jurski teren blažeg je izgleda, ravniji, mirniji, bez oštrijih udubina, pokriven travnjacima i ima vrela.

Eruptivnih stijena ima samo u ograničenom obimu, u zapadnom području prema Neretvi. U toj zoni su i nalazišta manganove rude. Istočno od Jablanice u verfenskim škriljcima ima bakrene, manganove, jugoistočno i olovne rude.

Tercijarne naslage su oko Donjeg Idbara i gornjeg toka Boračkog Potoka. U tim naslagama nalazi se uglja.

KONJIC sa okolinom.

Foto: S. Suljagić

Za plastiku Prenja karakteristična je duboka udolina sastavljena iz uvala Crnoga Polja, Vlasnoga Dola i Tisovice. Ovom udolinom podijeljen je Prenj na niži sjeveroistočni dio i viši jugozapadni. Prvi se sastoji iz Borašnice ili Ravne Gore (Između Bijele i Boračke Drage). Na njoj je najviši vrh Osobac (2030 m); Na Borašnicu se vežu dugački, kršni grebeni Velike Kape (2004 m) i Konjičke Bjelašnice, koji se strmim

odsjecima spuštaju prema sjeveru u dolinu Bijele a nižim, prema jugu u dolinu Tisovice. U tom dijelu nalaze se ljetni stanovi sa pastirskim kolibama: Tisovica, Rapte, Pasje Doline, Stan pod Bjelašnicom i Crno Polje.

Jugozapadno od crnopoljsko — tisovičke doline je pravi Prenj. Njega čini glavni, najviši greben čiji se dijelovi nazivaju: Kamenac, Vjetrena Brda, Lupoglav, Herać i Galić. Od Vjetrenih Brda prema sjeveroistoku odvaja se visoka bočna kosa Ortiš i Zelene Glavice. Najviši vrh je Zelena Glava (2123 m). Od ovih vrhova, koji leže u sredini masiva, visine opadaju i prema sjeverozapadu i prema jugoistoku. U ovom dijelu planine nalaze se ljetni stanovi: Lučine, Poljica, Barni Do, Ploče i Gruca.

Najzapadnije dijelove Prenj planine čini visoravan Glogovo — Prenj koja se postepeno diže od jugozapada prema sjeveroistoku. Glavni visovi su u tom dijelu : Vidovo (1451 m), Prenj (1916 m) i Cvinje (Cetinj 1992 m (Cetina)). U tom dijelu nalaze se ljetni stanovi sa pastirskim kolibama po Stajskom, Vidovskom i Jasenskom Gvozd (Opširniji prikaz ljetnih — pastirskih — stanova na Prenj planini nalazi se u Glasniku Zemaljskog Muzeja u Sarajevu Sv. XLVI god. 1934.)

Prenj planina pripada slivu Neretve, odnosno Jadranskog Mora. Već prema navedenim formacijama od kojih je Prenj sastavljen jasno je da je vrlo oskudan vodom. Po cijeloj planini ima veoma malo živih vrela. Na cijelom zapadnom dijelu planine, koji čini predio Glogovo - Prenj, nalazi se u samom podnožju planine vrelo Glogošnica ispod sela istog imena. Na planini u tom dijelu ima samo jedno malo vrelo »Korita« na Stajskom Gvozd. Inače se pastiri opskrbljavaju vodom iz čatrnja. U pravome Prenju, u najvi-

šim planinskim lancima, ima samo sniježnice t. j. vode koja se dobiva od snijega što ga vade iz jama i sniježnih poljana. U dubokim pukotinama i udubinama nalaze se sniježna polja na kojim mjestimično ostane snijeg preko cijelog ljeta. Podloga gornje krede je jurski vapnenac djelomično sa loporom. Zato se ispod strmih obronaka gornje krede nalazi veći broj vrela. Najviše vrela ima u dolini Tisovice, ispod Velike

PRENJE-LUČINE.

Foto: J. Plaček

Kape, Osobca i Borašnice. U samoj dolini Tisovice nalaze se tri vrela: Zagon zapadno od pastirskih koliba stana Tisovice. Vrelo Novak jugoistočno od istog stana pored puta prema Otišu i vrelo Vruci za grebenom Kantara. Ispod Velike Kape i Borašnice izvire potok Bijela, a u manje propustljivom dolomitu između Tisovice, Bjelašnice i Rječice izvire potok Idbar, koji je najduži od svih prenjčkih pritoka Neretve. Sje-

veroistočno od glavnoga i najvišega prenjškoga grebena prostire se dolina Vlasni Do. U sjevernom kutu toga Dola pod visom Tarašom nalaze se nekoliko manjih izvora koji skupa čine Jezerce. Voda mjerena usred ljeta 15.7.1934. imala je 3° C toplote. Tu se nalazi i planinarska kuća društva »Prijatelj prirode«. U Vlasnom Dolu nema drugih živih vrela, ali se u ovom Dolu duboko u ljetu može da nađe snijega. U njemu su sve do početka juna osobito pogodne prilike za skijanje. Do je zaklonjen sa juga i jugozapada najvišim grebenom Prenja stoga do njega ne mogu da dopru topli južni vjetrovi. Južno od Vlasnog Dola ispod sedla Prijevorca nalaze se stanovni Bijele Vode, gdje imade nekoliko živih vrela. U Crnom Polju imade živa voda Česma i Lokvica. Oba vrela nalaze se sjeverno od pastirskih koliba u njihovoj neposrednoj blizini.

U podnožju Prenj planine na istočnoj strani na visini od 402 m nalazi se krasno Boračko Jezero. Smješteno je u pravcu sjeverozapad jugoistok. Površina mu iznosi 26.42 hektara. Boračko Jezero opkoljeno je visokim, strmim i šumovitim stranama. Samo prema jugoistoku otvara se uzak planinski klanac kroz koji se probija potok Šištica, koji ističe iz Boračkog Jezera i sa visine od 29 metara pada u Neretvu. Po prikazu prof. J. Cvijića (Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore u Gl. Srp. Kralj, akademije) Boračko Jezero pretstavlja tektonski bazen na rasjedu trošnog dolomita i krečnjaka. Sa zapadne strane u jezero se sliva Borački Potok koji donosi velike nanose, kojima zasipava jezero. On je nasuo gornji kraj Jezera i napravio veliku ravan, sada i visoku iznad Jezera. I recentna delta Boračkog Potoka duboko je prodrila u Jezero, istakla se

kao rt i bijeli se od dolomita. Ona zasipava i uništava Jezero i ukazuje na proces, zbog koga je zasut i u suvu ravninu preobraćen cijeli gornji kraj Jezera. Zato ono nije ni duboko. Pored Boračkog Potoka Jezero dobija vodu i od izvora, kojih ima po stranama, naročito u začelju, koje je sastavljeno iz konglomerata i odlikuje se mnogobrojnim jakim izvorima. Prema objavljenom radu Dr. Đorđa Protića »Hidrobiološke i plankton

OTIŠ I ZELENE GLAVICE (2123) na Prenju.

Foto: S. Suljaglc

studije na jezerima Bosne i Hercegovine», Glasnik Zem. muzeja, dubina Jezera do ušća Boračkoga Potoka, gdje su strmine najveće, iznosi u udaljenosti 1 m od obale 1 m; u udaljenosti od 5 m 4 m; a u udaljenosti od 50 m 13.20 m. Najveća dubina koju je našao Dr. Protić iznosi 16 20 m. Dno je gotovo ravno.

Jezerska voda promatrana iz blizine kao i iz daleka izgleda ugasito zelena a i svijetlo ze-

lena, što dolazi od odražaja strmih šumovitih brda, koja su se nad Jezero nadnijela. Voda je bistra i dosta providna. U njoj živi riba pastrma.

Izuzev mali dio Jezera, kod ušća Boračkoga Potoka, gdje se nalazi pijesak i čista obala sa strmim spuštanjem u dubinu sva ostala obala Jezera je obrasla trskom u širini po 5 do 25 m, a nalazi se i dosta žutog lokvanja. Po trsci se kriju divlje patke, liske i mali gnjurci. U Jezeru ima također i riječnih rakova.

Na ušću Boračkog Potoka ispod male uzvišice, nazvane Kadin Grob, nalaze se planinarske kuće turističkog društva »Priatelj Prirode«, koje imaju stalnog čuvara. U kućama ima postelja za 20 osoba. Može se dobiti i potpuna opskrba. Uz kuće ima nekoliko izvora dobre vode. Boračko Jezero oglašeno je za klimatsko mjesto. Svaki posjetilac ima pravo na povlasticu u vožnji željeznicom. Od maja do avgusta na Jezeru vri od velikog broja posjetilaca

Na gornjoj strani Jezera u spomenutoj ravni nalazi se seoce Jezero, koje ima 12 kuća i oko 80 stanovnika.

Sa Jezera se mogu činiti izleti na okolne planine, 1 sat udaljen vodopad Sištice, ili na Glavatičevo, pa Župu, u gornji tok Neretve, rijetko lijep i čuven sa svojih šuma crnoga bora.

I ako Prenj planina leži prilično duboko u području mediteranske klimatske zone, ipak, s obzirom na visinu glavnog masiva i pošto veći dio područja ima visinu iznad 1000 m nad morem, klima je izrazito planinska. Upravo ni na jednoj našoj planini nijesu sniježni smetovi tako moćni i ne drže se tako dugo kao na Prenju. Prenjsko područje stoji iznad Bjelašnice, pa je zbog toga kao i zbog brzog odliva vode kroz krečnjak i niz padine godišnja relativna vlaga

manja. Jugozapadna i južna strana znatno je izložena morskim vjetrovima, jer prema moru nema visinskih lanaca koji bi natkrilili Prenj. Broj burnih dana može biti oko 100, mada nema sistematskog opažanja.

Fauna Prenja nije raznovrsna ali je bogata sa pojedinim vrstama. Među kičmenjacima važna je divokoza koja se nalazi u vrlo velikom broju. Prenjske su zasebna varijacija i mnogo se raz-

OTIŠ (2097 m) na Prenju.

likuju od alpskih. Ima srna, zečeva, vukova i lisica. Orlovi su rjeđi, ali ima puno lešinara (*Gyps fulvus*). Po šumama ima jarebica i kamen jarki. Osim poskoka ima još tri varijeteta šarki, među kojima je najkarakterističniji crnokrug (*Vipera berus* var. *prester*), koji je crn kao ugalj. Interesantna je fauna invertebrata (beskičmenjaka). Već dok se penje uz strme strane kroz nisku

šumu predalpiskoga pojasa čuje se sa svih strana pjesma popaca, cvrčaka i skakavaca. Od leptirova su veoma česte vrste *Latyrus*, *Lycaena* i *Hesperidae*. Po šumama se nalaze *Carabus*-i (*C. violaceus* i *C. ceolatus* var. *Dalmatinus*,) i manja vrsta strižibuba *Dorcadion abruptum*. Na višim položajima nalaze se vrste *Molops*, *Otiorhynchus*, *Cychrus punctipennis* (velika rijetkost!) a sa klekovine se mlaćenjem mogu sakupiti razni drugi insekti pa među njima i *Otiorhynchus sarajevoensis* i *truncatus* ab. *laetificator*.

Oko izvora i čatrnja nalaze se *Trechus*, *Leistus* i dr. a po ivici sniježnih polja sitne sniježne crve: *Nebria*, razne *Staphylinae* i *Bembidiinae*.

Po razvoju flore na Prenju razlikujemo dva pojasa: niži pojas, koji počinje od 400 m — 800 m ev. i 900 m (subalpski ili predalpski pojas) i viši počev od 900 do 2000 m (alpski pojas).

U prvom — nižem — pojasu raste pretežno niska šuma (grmlje i šiblje) koje je karakteristično za hercegovački krš: makljen, grab, drijen, lijeska, kalina, kupina, fudika i tilovina.

To grmlje spušta se i u položaje niže od 400 m prelazeći u površine ziratnoga tla, koje je pretežno zasijano kukuruzom.

Iznad 800 m počinje visoka gora pretežno bukova (*Fagus silvatica*) i penje se sve do 1400 m, u južnijim položajima i do 1600 m. Velike bukove šume prostiru se po Stajskom, Jasenskom i Vidovskora Gvozd. (Nadmorska visina 1000 do 1400 m). Od tog pojasa počinje crnogorična šuma i to pretežno crni bor (*Pinus nigra*), munika (*Pinus leucodermis*) i klekovina (*Pinus montana*) Crni bor je po Prenju raširen pojedinačno ili u manjim skupovima naročito na oštrim i golem stijenama. Munika čini između 1400 — 1650 m mjestimično rijetke šumske pojaseve. Pojedi-

načno se diže i do 1800, m. Tu se već miješa sa klekovinom (*Pinus montana*). Ali različito od klekovine njezino stablo nikada ne pada zemlji nego se ponosito drži i diže na razdrobljenim stijenama i kamenim točilima. Klekovina počinje već od 1600 m i penje se do 1900) m čineći mjestimično gust i neprohodan pojas. Pojedinačno penje se sve do 2000 m.

PLANINSKA KUĆA

društva „Prijatelj Prirode“ na Jezercu 1700 m.

Po šumama i između grmlja predalpiskog pojasa nalazi se mnogovrsno zeljasto bilje kao: košutica (*Cyclamen europaeum*), iglice (razne odlike), macina trava (*Nepeta cataria*), jaglica (*Primula columnas*), jagorčevina (*Primula vulgaris*), oslad (*Polypodium vulgare*), bujad (*Pteridium aquilinum*), avtika (*Sambucus ebulus*) i medak (*Salvia glutinosa*).

Po stijenama i točilima rastu: *Allium flavum* (vrsta češnjaka), *Amphoricarpus Neumayeri*, zvončac (*Campanula hercegovina*), buvač (*Chrysanthemum cinerarifolium*), prenjski klinčić (*Dianthus prenjus*), *Euphorbia spinosa*, *Euphorbia dinarica*, žutilovka (*Genista silvestris* var. *dalmatica*), više odlika čubra (Satureja) i lazarkinja (*Asperula*).

Po livadama i pašama raste: kantarija, matičnjak (*Melissa officinalis*), mažuran (*Origanum vulgare*), žabljac (*Ranunculus illyricus*, *millefoliatus*) i dr.

Mnoge od pomenutih zeljastih biljaka nalaze se i po najvišim pašnjacima sve do visine od 2000 m. Tu su pomiješane sa raznim travama, koje ne prave zatvoren busen nego rastu u odjeljenim skupinama oko pojasa klekovine.

Prenjske paše naročito su pogodne za konje. Po svršetku proljetnih poljskih radova sva okolna sela istjeraju svoje konje na planinu. Sve do početka mjeseca jula nalaze se po Prenju velike alaše konja, koje bez čuvara lutaju po krševitim pašnjacima.

Sa ovog ogromnog, razderanog planinskog masiva krasni su vidici kako na pojedine glavne i najviše vrhove samoga Prenja tako i na okolne planine i riječne doline. Rijetko je uživanje promatrati sa Osobca ili sa Velike Kape ili sa Taraša dolinu potoka Bijele i dolinu Naretve. Sa mnogobrojnih točila, koja gotovo kao vertikalni bedemi sa tri strane zatvaraju korito potoka Bijele, naneseni dolomitni šljunak zasipa nisku šumu i pravi po njoj duboke uvale, koje svojim bijelim tragom jasno odudaraju od šumskog zelenila i stvaraju neobičnu ali harmoničnu sliku. Naš poznati naučenjak Dr. J. Cvijić rekao je za teško pristupni i teško prohodni Prenj da

je najromantičnija planina Bosne i Hercegovine. On navodi da ga Prenj u mnogim dijelovima podsjeća na krasne visoravni Dachstein-a i Totengebirge na visokim Alpama. Krasni vidici pru-

PLANINSKA KUĆA društva „Prijatelj Prirode“ na
Boračkom Jezeru.

žaju se samo sa najistaknutijih položaja. U nižim položajima a naročito u nekim dolinama veoma je dosadno i tužno, zbog velike kamenite pustoši. Koliko je ljeti sumorno u surom stijenju dolina

i nižih položaja, u toliko je zima na svima mjestima planine veličanstvenija. Ogromni planinski masiv Prenja jedna je od nepoznatih svjetskih zimsko-športskih atrakcija. Doline Crnoga Polja, Vlasnoga Dola, Tisovice i unutarnji grebeni prenj-skih lanaca, osobito Konjičke Bjelašnice pružaju neprispodobive mogućnost i zimskome športu. Pruga ispod Otiša do Tisovice, pa preko Vranovine do Konjica jedna je staza, blagoga padanja u udaljenosti 8 satnoga hoda. S obzirom na visinske prilike kvalitet snijega uvijek je na Prenju dobar. Zimski šport moguć je od mjeseca novembra do juna. Piramidalni grebeni, osim toga, prava su rijetkost za plazalački šport.

Divlja romantika Prenja sve više privlači naše turiste. Iz godine u godinu sve jače oživljava turistika na njemu. Naročito od onoga vremena kako su na njemu izvršene skupocjene i mnogobrojne markacije pučeva i sve važnije raskrsnice obilježene tablama. Taj posao obavila je podružnica turističkog društva »Prijatelj Prirode« u Sarajevu, isto društvo sagradilo je lijepu turističku kuću kod Jezerca, između visova Taraša, Osobca i Ortiša. Kuća je pored žive vode na visini od 1700 m i samo 2 sata udaljena od glavnih vrhova Prenja, Ortiša i Zelenih Glavica. Ona se nalazi na glavnom prolazu romantičnog puta od Konjica dolinom Bijele i Rakovim Lazom ka Crnom Polju i Boračkoj Draži. Na samom izlazu iz Boračke Drage poviše Boračkog Jezera nalazi se planinska kuća društva »Planinara u Bosni i Hercegovini«.

Prilazi na Prenj planinu:

1.) Konjic-Boračka Draga-Crno Polje-Jezerce. II ako je prilično zaobilazan najlakši je i najprohodniji put ka glavnim vrhovima. Zimi je

u tome pravcu ovo jedini prolaz. Od Konjica do sela Boraka poviše Boračkog Jezera ima 3 sata hoda. Odatle kroz Boračku Dragu do Crnoga Polja još 2 i po sata. Od Crnoga Polja ide se rijetkom bukovom šumom ispod masiva Sivadije i Prijevorca a zatim izbija na čistinu, odakle su markacije po kamenu sve do kuće na Jezercu. Od Crnoga Polja do kuće su 2 i po sata ljeti. Cio put od Konjica do planinarske kuće traje 8

PLANINSKA KUĆA društva „Prijatelj Prirode“ na Boračkom Jezeru. Visina nad morem 400 m.

i po sati. Put kroz Boračku Dragu veoma je ugodan ljeti. Draga se sastoji iz duboke uvale između planina Borašnice i Crne Gore (Jelovine). Sva je obrasla gustom bukovom šumom, u kojoj je ugodna hladovina i za najveće vrućine. Uspon je dosta blag. Boračka Draga je interesantna zbog neobično divljih kamenih točila i ogromnih kamenih blokova što odvaljeni leže po njoj. Na Crnom Polju

nalaze se pastirske kolibe u kojima se za vrijeme ljeta može dobiti planinskoga sira, kajmaka, mlijeka, i kiseline. Ako vlada nevrijeme može se tu i prenočiti iako konak u pastirskim kolibama nije ugodan.

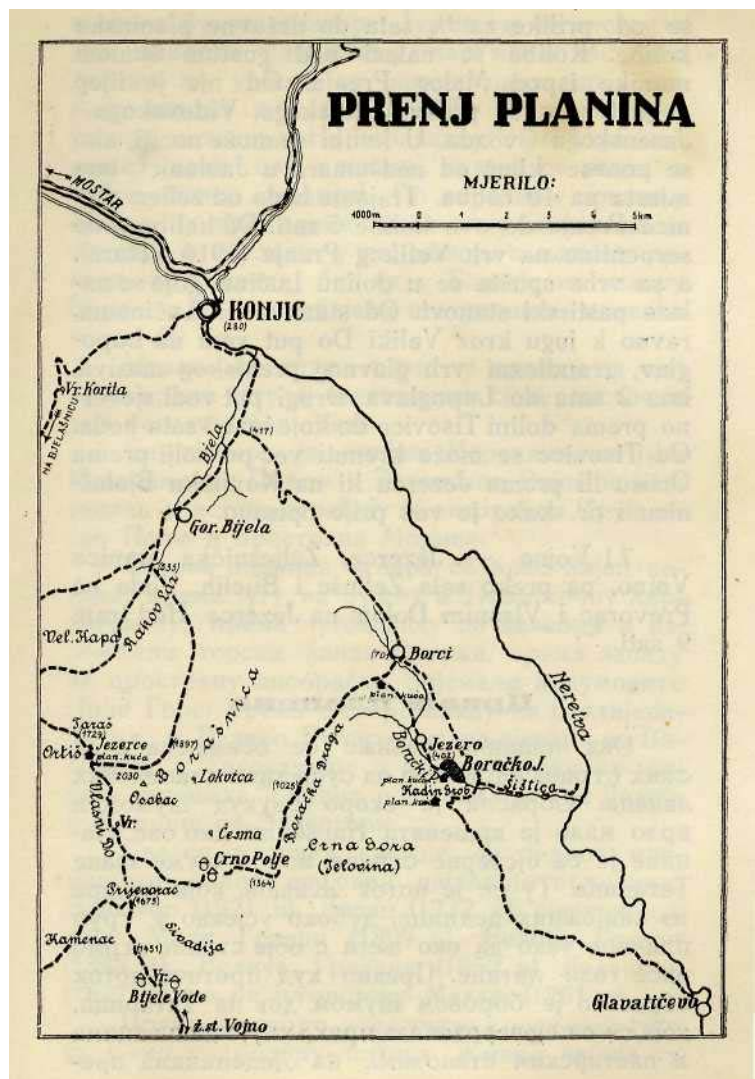
2.) Konjic — Rakov Laz (Mlječni Do) — Jezerce. Na putu za Borke odvaja se južno put prema Gornjoj Bijeloj. Širok i dobar put vodi pored potoka Bijele sve do šumarske kuće. Od te kuće vodi dobro markiran put širokim presušanim koritom potoka pod sam zid stijena. Put je vrlo strm i vodi djelomično po pokretnim dolomitnim naslagama, djelomično po liticama a djelomično kroz šumu i ne gubeći na strmini izvodi nas na ruševinu lovačke kolibice na vrhu šume. Odatle ide liticom ispod krševite Velike Kape na Podotiš a od njega Dobrim Dolom silazj se k Jezercu. Postoji i jedna varijanta ovog puta: Od srušene lovačke kolibe u desno put Babinim Dolom vodi iznad Tisovice pod Ortiš. Vrijeme hoda 6 sati liticama 7 sati ispod Ortiša. Oba ova puta prohodna su samo ljeti.

3.) Konjic — Skok — Jezerce. Do šumarske kuće na podnožju bedema kao pod 2.). Na početku pješčanog korita put se odvaja lijevo. Uz bedem je vrlo strm. Čim se iz šumovitoga dijela izađe ide se po golim, uskim i vrlo strmim liticama, koje su za najmanje kiše neprohodne, jedno što njima teče voda a drugo što teren postane klizak. Litice vode ispod Osobca. Na začelju puta nalaze se ogromne odvaljene stijene preko kojih vodi put sve do kuće na Jezercu. Trajanje hoda je 5 sati. Put je prohodan isključivo na suvom terenu i za dobro izvježbane turiste.

4.) Konjic — Konjička Bjelašnica — Tisovica — Jezerce. Sa konjičke željezničke stanice ide se preko kamenog mosta u Konjicu i uz Neretvu sve do table na desnoj strani puta, gdje je pokazan smjer puta. Tu odmah počinje uspon i put ide oko vinograda do Vrela Korita. Odatle je kroz nisku šumu blaži uspon do masiva Bjelašnice. Sa glavnog bila Bjelašnice valja se spustiti u dolinu Tisovice i odatle dalje južno ispod Ortiša prema Jezercu. Ovaj put prohodan je i ljeti i zimi. Samo zimi naravno sa skijama jer je snijeg toliko dubok da bi bilo nemoguće pregaziti ga. Trajanje hoda do Tisovice 7 sati, do Jezeca 9 sati.

5.) Put od Čelebića. Preko mosta u Konjicu put niz Neretvu vodi do sela Čelebića. Prošav kroz to selo skreće se južno putem pored potoka Idbara i ide tim putem sve do šumarske kuće. Dotle je uspon vrlo blag. Od šumarske kuće nastaje jak uspon kroz šumu i po serpentinama sve do na Tisovicu. Odatle vodi dobro markiran put pod Ortiš i na Jezerce. Trajanje hoda je 12 sati. Put je prohodan samo ljeti.

6. Stanica Prenj — Glogovo — Veliki Prenj — Lučine — Lupoglav ili Lučine — Tisovica. Od željezničke stanice Prenj ide se ravno 10 minuta kroz selo Glogošnicu. Odatle nastaje uspon serpentinama kroz nisku šumu sve do velikih bukava, gdje se nalazi čatrnja. Tu se počinje ulaziti u visoku šumu i što se više penje šuma biva sve gušća i jača. Iz šume se izlazi neposredno na pašnjake Stajskoga Gvozda. Na njemu se s početka nalaze rijetka stabla velikih bukava, a poslije čist pašnjački teren. Jedan put vodi lijevo nedaleko od strmih strana koje se obaraju u dolinu potoka Glogošnice. Tim putem dolazi

— 124 —

se od prilike za $\frac{1}{2}$ sata do državne planinske kolibe. Koliba se nalazi pod gustom šumom munike ispod Malog Prenja. Od nje je lijep pogled na cijeli prostor Stajskoga, Vidovskoga Jasenskoga Gvozda. U kolibi se može noćiti, ako se ponese ključ od nadšumara u Jablanici. Ima mjesta za 10 osoba. Trajanje hoda od željez. stanice Prenja do ove kolibe 5 sati. Od kolibe vode serpentine na vrh Velikog Prenja (1916 metara), a sa vrha spušta se u dolinu Lučine, gdje se nalaze pastirski stanovi. Od stanova na Lučinama, ravno k jugu kroz Veliki Do put vodi na Lupo-glav, grandiozni vrh glavnog prenjskog masiva. Ima 2 sata do Lupoglava. Drugi put vodi sjeverno prema dolini Tisovice do koje ima 3 sata hoda. Od Tisovice se može krenuti već po volji prema Ortišu ili prema Jezercu ili na Konjičku Bjelašnicu i dr. kako je već prije opisano.

7.) Vojno — Jezerce. Željeznička stanica Vojno, pa preko sela Zeljuše i Bijelih Voda na Prevorac i Vlasnim Dolom na Jezerce. Hod traje 9 sati.

Crvanj planina

Ova planina izdiže se osamljena i sa svih strana odsječena od susjednih planinskih lanaca. Obrasla je skoro svukud šumom i vrlo malo je krševita. Najljepši dio ove planine je sa sjeverne strane, ispod šume zvane Tatarica. Tu se je potok Živanj, koji izvire iz sniježnih lednica, duboko usjekao u trup planine tako da oko njega s obje strane strmo vise gole litice. Predio kud protiče potok obrastao je borovom šumom, dok na Tatarici, koja se sa sjeverozapada priključuje

pašnjacima i pastirskim stanozima na Ledenicama pre-

vlađava bukva i javor. Južni i jugoistočni dio planine sačinjavaju čas manji čas veći dolovi po kojima se nalaze pašnjaci a oko njih visovi i zaravanci. Po dolovima ima izvora i lokava Na zaravanku Zimomora, najvišeg vrha ove planine, nalazi se velik i dubok ponor pećina). Po narodnom pričanju bacali su kradljivci janjad, koju bi ukrali od pastira i poklali, u taj ponor, a njihovi ortaci dočekivali bi ih u Blagaju na izvoru Bune gdje su izbijala ponornicom, ploveći preko 50 km.

Crvanj se pruža ravno u pravcu od sjevera prema jugu i zauzima sav sjeveroistočni dio nevesinjskog sreza.

Sa sjevera je omeđen Neretvom, sa juga Nevesinjskim Poljem i Zalomskom Rijekom, a sa zapada i istoka ograđuju ga visoravni Kruševsko Polje i prostrane Morine.

Sa ove planine otvara se vrlo lijep pogled: prema jugu na Južnu i Jugoištočnu Hercegovinu, prema jugozapadu na vebni i izlomljeni gorski lanac Veleža, prema zapadu na prostranu visoravan Zijemalja i šumovite Crne Gore, prema sjeverozapadu na Bahtijevicu pl. i Veliko Ruište, prema sjeveru na Visočicu i Treskavicu i prema istoku na široke pašnjake Morina i visoke grebene Lelije i Dumoša na Želengori.

Sva se planina sastoji od jednog planinskog lanca sa ovim najvišim vrhovima: Zimomor (1921 m), Lisac (1732 m); sjeverno od njih: Mali Gradac (1809 m), Veliki Gradac (1848 m), Velika Gradina (1850 m), Ledenice (1827 m), te na jugoistoku Maglaj (1761 m).

Crvanj je skoro isključivo krečnjačko gorje. Samo u prodoru potoka Živnja izbija tu

i tamo serpentini i neka vrsta crvenkaste valjda željezne rude. Kod čobanske mahale Močila, sjeverozapadno ispod vrha Zimomora i u blizini izvora Bijela Piska, vadi narod nekakvu masnu bjelkasto sivu zemlju zvanu „huma“ i upotrebljava je za pranje rublja i vune.

Izvora ima na više mjesta po planini naročito u blizini čobanskih ljetnih stanova (mahala). Pošavši s juga planine nalaze se izvori: kod mahale Poljana (Đuraš), kod mahale Močila i kod mahale Prenja. Kod mahale Ledenica nema izvora. Stočari se služe snijegom koji vade iz pećine pa tope. U istočnom dijelu planine je izvor kod mahale Busovače (ispod vrha Maglaja). Kod mahale Kutlovića ima čatrnja. Od potoka ove planine vrijedno je spomenuti potok Živanj, koji izvire na sjevernoj strani planine i saljeva se u Neretvu ispod sela Živnja. Sa istoka planine ističu potoci Gvozdica i Jezernica, koji se združeni saljevaju u Neretvu niže Uloga. Nedaleko od ovih dvaju potoka nalazi se kod sela Jezera vrlo lijepo i bukovom šumom okruženo Backo ili Uloško Jezero, ili samo Jezero, kako narod obično kaže. Jezerski bazen ima bubrežast oblik, dug je 380 a širok 200 m. Detaljan opis Jezera napisao je Dr. Đorđe Protić u Glasniku Zemaljskog muzeja sveska XXXIX 1927. god.

U sjevernim i istočnim šumovitim dijelovima planine ima ponešto vukova i lisica, a od ptica ima kamenarki i jarebica. Na jugozapadnim, prisojnim obroncima planine ima zmija otrovnica. Od planinskog bilja raste: raven (lincura, ljekoviti encijan), čemerika, kukurijek (crni), salep i mnogo drugog. Po

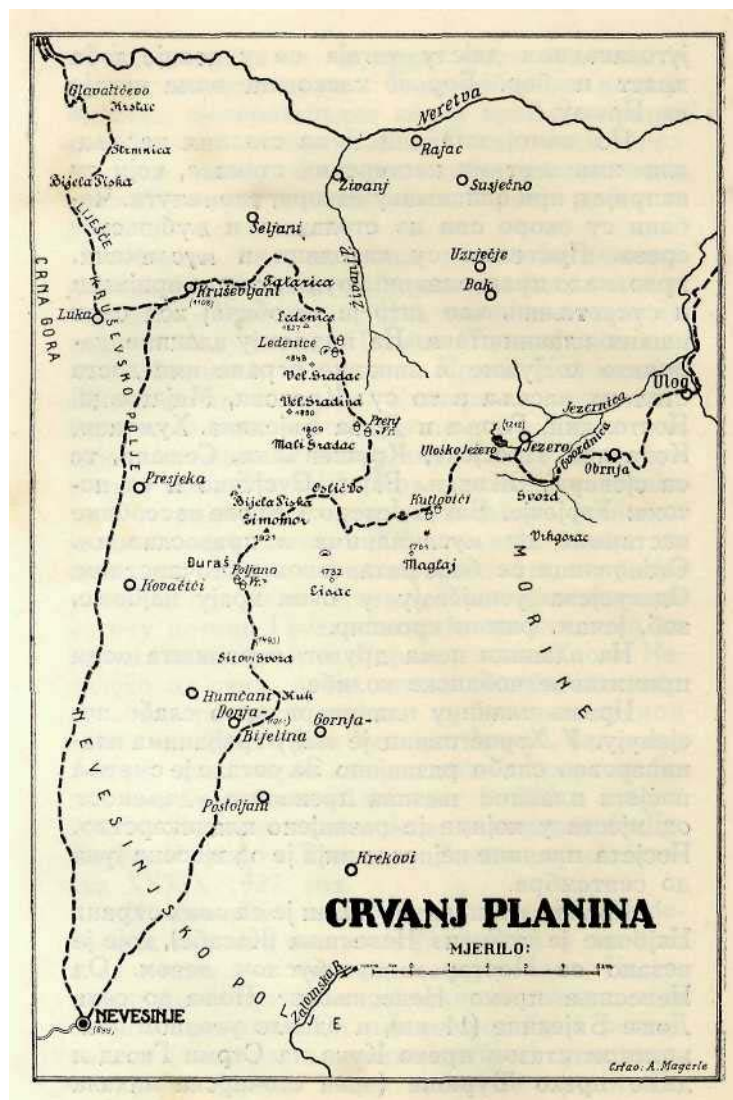
jugozapadnom dijelu uzgaja se u novije doba hrast i bor, Borove klekovine nema nigdje na Crvnju.

Po samoj planini nema stalnih naselja, ali ima ljetnih pastirskih stanova, koji su naprijed, pri opisivanju izvora, spomenuti. Čobani su skoro svi iz stolačkog i ljubinskog sreza. Pretežno su katolici i muslimani, vrlo malo pravoslavni. Ljudi su vrlo prijazni i susretljivi, kao što je to običaj kod svih naših planinštaka. Na podnožju planine, naročito s južne i zapadne strane ima dosta stalnih naselja a to su; Krekovi, Mijatovci, Postoljani, Gornja i Donja Bijelina, Humčani, Kovačići, Presjeka, Kruševljani, Seljani, te sa sjevera: Živanj, Rajac, Susječno i sa istoka: Uzrječje, Bak i Jezero. Sve ove naseobine nastanjene su muslimanima i pravoslavnim. Stanovnici se bave ratarstvom i stočarstvom. Od usjeva uspijevaju u ovom kraju najbolje, zob, ječam, raž i krompir.

Na planini nema drugog skrovišta osim primitivne čobanske kolibe.

Crvanj planinu planinari vrlo slabo posjećuju. U Hercegovini je među građanima planinarstvo slabo razvijeno. Za ostale je smetnja posjeti planine njezina prevelika udaljenost od mjesta u kojima je razvijeno planinarstvo. Posjeta planine najpovoljnija je od mjeseca juna do septembra.

Prilaz na planinu lagan je sa svih strana Najbolje je poći iz Nevesinja (Kasabe), koje je vezano sa Mostarom autobusnom vezom. Od Nevesinja preko Nevesinjskog Polja do sela Donje Bijeline (11 km), a odavle ugodnom planinskom stazom preko Kuka na Strmi Gvozd i dalje preko Đuraša (prva stočarska mahala

- 129 -

Poljana) na najviši vrh planine Zimomor (3 sata hoda). Niz Zimomor u sjeveroistočnom smjeru na Oslić Do, pa na mahalu Prenj i dalje ispod Velikog Gradca na mahalu Ledenice (2 sata hoda). Od ove mahale niz šumu Tataricu u selo Kruševljane (1 sat hoda). Iz Kruševljana, ili niz Polje natrag u Nevesinje (7 sati hoda), ili zapadno u selo Luku ($\frac{1}{4}$ sata hoda). U Luci ima gostiona sa trafikom (vlasnik Glogovac) i lugarska kuća. Iz Luke vodi lijep planinski put preko Liješća, dalje niz Bi-jele Piske i Strmnicu na Krstac, pa u Glavatičevo na Neretvi (5 sati hoda). U Glavatičevu ima gostiona, trafika i konačište. Iz Glavatičeva vodi cesta na Boračko Jezero ($2\frac{1}{2}$ sata hoda; planinska kuća na Boračkom Jezeru) i dalje u Konjic na željezničku stanicu obilježenim putem (4 sata hoda).

Lijep je put na Crvanj direktno iz Sarajeva autom preko Trnova, Kalinovika, Uloga i Obrnje na visoravan Morine (5 sati vožnje). Sa Morina nije težak uspon ispod Vrhgorca, preko gore spomenutog Jezera na Gvozd, pa mahalu Kutlovići i dalje na Zimomor (3 sata hoda), a sa Zimomora natrag, ili dalje prije opisanim putem.

Putevi na Crvanj planini nijesu obilježeni (markirani). U selima neposredno pod planinom može se naći ljudi, koji će planinara uputiti ili izvesti na planinu uz malu nagradu.

Čvrslca, Plasa i Muharnica.

Na desnoj obali rijeke Neretve a zapadno od željezničke pruge Sarajevo-Mostar između stanice Jablanice i Drežnice izdiže se prostran i visok masiv Čvrslca Plaše i Muharnice. Apolutnom visinom svojih vrhova ova skupina planina stoji na drugom mjestu među bos. herc. planinama. Cijeli masiv raskomadan je dubokim dolinama Dive Grabovice i Drežanke, u tri zasebna područja. Po konfiguraciji terena u svakom od tih dijelova možemo da razlikujemo tri visinska stepena: predgorje, visoravan i gorske grebene. Predgorje počinje iz dolina pomenutih rijeka pa se širi i sjeverno i južno od njih i postepeno diže od 200 do 1000 mjestimično i do 1200 m. Istočni dio predgorja od rijeke Neretve, mnogo je strmiji nego zapadni koji se postepeno spušta od 1500 m u karsno Dugo Polje Ovo polje dijeli Čvrslcu, Plasu i Muharnicu od Vran planine. Predgorje je obraslo šumom i to u nižim položajima bjelogoričnom a u visini iznad 1100 m počinje crnogorica. Iz toga predgorja odjedanput se dižu strme stijene, mjestimično poput zida po 200 do 400 m visoko. Iznad njih nastaje visoravan. Ona imade čisto karsno obilježje, te izuzev dosta rasprostranjene klekovine i munike posve je gola. Gorski grebeni koji se dižu iz visoravni građeni od pločastih vapnenaca pružaju se smjerom sjeverozapad — jugoistok. Šežu u visinu do 2228 m, te ne čine nigdje ni jednoga dola nego samo manje ili veće uvale (vale).

Sa sjevera omeđena je ova skupina planina rijekom Doljankom, koja se kod Jablanice sliva u Neretvu. S istoka je omeđuje romantičana kanjonska dolina rijeke Neretve, zatim dolina Dive Grabovice, a s juga duboka i duga prodorna dolina rijeke Drežanke, kojom je Čvrslca odijeljena

od Čabulje. Na sjeverozapadu čini granicu ovoga masiva spomenuto Dugo Polje. Ono se dijeli u nekoliko manje odsjeke tako od sjevera prema jugu: Strmo Polje, Rudo Polje, Badnje i Ivan Dolac. Na skrajnjem zapadu prelazi ova skupina bez naročitih granica u visoravan Stitara.

Plasa je tipična karsna visoravan koja je u istočnom dijelu obrasla dosta dobro bukovom šumom. Građena je iz taložnih vapnenaca, te ima mnoštvo vrtača, od kojih jedna ne propušta vodu, pa se tu stvorilo manje jezero zvano Crepulja. U njezinom šumovitom predgorju naročito prema Doljanci i Grabovici imade mnoštvo divokoza. Ova se visoravan na zapadu veže uskom i grebenastom prevlakom Ostrovače (1865 m) i Drinjače (2045 m) sa visoravni Muharnice.

Muharnica je po obilju vode i po bogastvu flore kontrast svim drugim planinama ove skupine. U njezinom se sjevernom predgorju, obraslom gustom šumom, nalaze rebraste i strme izbočine Strop (1528 m), Raulja (1648 m) i Malo Sljeme (1807 m) s Oštrom Glavicom, koji se vrlo strmim stijenama ruše u dolinu Doljanke. Tu imade vrlo mnogo divokoza. Na samoj visinskoj ploči nalaze se vrhunci Muharnica (1977 m), Veliko Sljeme (1931 m) i Orlov Kuk (1777 m). Gotovo sredinom same planine proteže se od sjevera na jug uska i vijugasta Vala, čije dno sačinjavaju vrtače. Ona izbija prema jugu na zelenu zaravan Pođi, građenu iz bijelog dolomita i punu bunarastih vrtača. Istočno od nje a u samom čelu doline Dive Grabovice uzdiže se Drinjača (2045 m), koja pripada sklopu Muharnice. Ukopno uzevši Muharnica je visoravan za 200 m viša od Plaše. Na njoj se nalaze masivni ali iskidani vrhovi bez ijednog grebena.

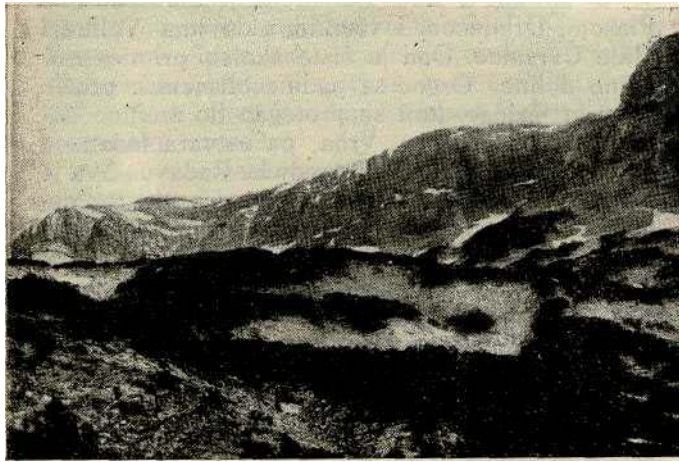
Prvi gorski lanac koji srećemo na ovoj skupini planina jest *Vilinac*. On se u vitkoj liniji pruža od sjeverozapada prema jugoistoku s nekoliko zaobljenim vrhovima. Prema sjeveru spušta se ovaj lanac u dosta širokim točilima prema Muharnici. Prema jugu spuštaju se njegove gole strane u visoravan Čvrsnice. Znatni vrhovi su Mali Vilinac (1988 m) i južniji Veliki Vilinac (2116 m). Apsolutnom svojom visinom i svojim centralnim položajem dominiraju ovi vrhovi nad cijelim sklopom planina pa su s njih pogledi lijepi i daleki.

Južne planine ove skupine čine *Velika i Mala Čvrsnica*.

Na Velikoj se Čvrsnici razabiru dva paralelna lanca, jedan zapadni, drugi istočni. U zapadnom višem lancu, nalazi se najviši vrh planine Čvrsnica (2228 m), zatim Draga Kosa (2217 m), a sasvim na zapadu iznad Blidinjskog Jezera Jelenak (1806 m). U istočnom, nižem lancu dominiraju dva vrha: Ploča ili Pešti Brdo (2030 m), te Gavranić (1965 m). Svi vrhovi u ovom sklopu nalaze se na sjevernom rubu a ruše se točilima u visoravan Velike Čvrsnice, koja se pruža sve do podnožja Vilinca. Tako je greben Vel. Čvrsnice zapravo niz vrhova, bez ijednog vitkog oblika.

Sama visoravan Vel. Čvrsnice položena je sjeverno od spomenutih lanaca prema Vilincu a ima karakter sive karsne pustoši s tipom krša visokih planina. Na njoj nalazimo pojedina zaobljena pusta brda: Tumbu iznad Perova Stana, zatim Gargar ispod Vilinca, Bijelu Grudu i Veliku Kosu ispod najvišeg vrha. Osobito je zanimljiv dio ove visoravni u smjeru Ploče (Pešti Brda), nad rubom doline Dive Grabovice. Tu nalazimo visoke, izrešetane stijene, duge jaruge koje

prelaze u vrtače, zatim terase, široke do 2 km, od kojih se prva zove Osoj, druga Bukova Glava. One se dižu jedna iznad druge od 100 do 200 m. Na prvoj terasi leže tumbasti Medjed i Preslica, s kojih se otvaraju romantični pogledi na Divu Grabovicu. Na koncu vrijedno je spomenuti ovdje pojavu klanaca zapravo dubokih i do 5 m širokih pukotina između visokih stijena. Takav je klanac prelaz iz Šilovice u Grabovsko.

VELIKA ČVRSNICA (2228 m)

Foto: J. Plaček

Visoravan male Čvrsnice pokrivena je glomaznim brdima, između kojih su velike karsne uvale s brojnim vrtačana i škrapama. Ova se visoravan spušta kao i Vel. Čvrsnica prema rubu doline Drežanke. Između stijena nađe se zemlje crvenice, koja je nastala raspadom vapnenca i na njoj raste trava u busenovima. Najtravnatije je Grabovsko i Težovnica. Na sjevernom rubu, iznad Grabovice, nalaze se vrletne Merića Stije-

ne i Paljike. Na južnom rubu, iznad Drežanke, visoravan se spušta u dvije terase čije se ivice ruše preko 1000 m u dubinu. Tu je Stari Klanac, a ispod njega, kraj Delića Stana, zanimljivi potok Petralj, kasnije zvan Pisci, koji od izvora do svog ušća u Drežanku pravi jedan neprekidani vodopad.

Posebno mjesto zauzima u ovom sklopu planina krasna dolina *Dive Grabovice*. Duga je 7, a široka 6 km. Zatvorena je amfiteatralno Plasom, Drinjačom i visokim zidovima Velike i Male Čvrsnice. Ona je čisto školski primjer erozivne doline. Ogor sa padina Strmenice pružio se strm jezičac, koji se protekao do sredine doline sve do Crnog Vrh, pa zatvara jedan od najljepših i najvrletnijih predjela Radavu. Sva je dolina obrasla šumom a iz nje vire glavice neobično smiono izdignutih stijena. Na glasu je Diva Grabovica sa svoje romantike i mnoštva divokoza.

Na skrajnjem zapadu Čvrsnice, ispod Jelenka (1806 m) u Ivan Docu leži krasno Blidinisko Jezero. Opkoljeno padinama Vran planine i Čvrsnice Spominjemo ga ovdje zato, jer u planinarskom smislu spada u sastav ovih planina. Dugo je 1.5 a široko oko 1 km. Nije duboko, naročito za vrijeme ljeta znatno spane. Detaljno je ovo jezero prikazao Dr. Đorđe Protić u Glasniku Zemaljskog muzeja sv. XXXIX god. 1927.

U cijelom masivu Čvrsnice, Plaše i Muharnice nalazi se u glavnom ovaj poredaj slojeva; U donjim slojevima prevladava verfenski škriljevac, iznad njega debele naslage triaških i jurskih dolomita i krečnjaka. Premda nema na ovim planinama vitkih vrhunaca, kao što je to slučaj na susjednom Prenju ipak su interesantne zbog raznovrsnih oblika krša, koji su nastali pod upli-

vom atmosferskih elemenata: vlage, topline, zime, leda, snijega i kiše (stratifikacija i erozija).

Izuzev Muharnicu na ostalim planinama ove skupine ima malo živih vrela. Od rijetkih vrela treba spomenuti: vrelo Javorak na zapadnoj ivici Plaše, vrelo iznad Drijenča pod Vel. Sljemenom, dva vreoca kod Perova Stana i vrelo pod Gavranićem u Vel. Čvrsnici. Kako su ova vrela slojna presahnu za ljetnih vrućina. Planinski stočari piju tada vodu sniježnicu. Ona se dobiva iz lednica (Koveljača kraj Tezovnice u Maloj Čvrsnici). Blago se napaja na Lokvama (Lokve. Crepulja). Muharnica obiluje mnoštvom vode i vrelima, osobito u Vali. Pod Megdanimi ispod Malog Vilinca ima malo jezero.

Na planinama nema stalnih naselja. Samo preko ljeta postoje ljetni stanovi u kojima stočari provedu ljetu radi iskorišćavanja paše sa svojim stadima. Od stanova treba spomenuti sljedeće: na zapadnom rubu Plaše, u Vali, na Muharnici, zatim pod Tumbom Perov, Spasov i Kulidžanov stan, a onda Davidovića, bunjića, Čorića, Prgića i Delića stan na Maloj Čvrsnici. Na ispašu dolaze seljaci iz predjela Raške Gore, Drežnice i Bijelog Polja, a na Muharnici nalazimo seljake iz Doljana i Sovića. Vrlo su siromašni ali su intelektualno bistri i napredni.

Posjećivati se može ova planina samo ljeti i to od konca juna do sredine septembra, dok je zimi radi oskudice konačišta nepristupačna. Stoga ne dolazi u obzir za zimski šport. Od rijetkih skloništa treba spomenuti lovačku kuću u Drijenču pod Vel. Stijenom zatim lovačku kuću na Muharnici (u obim ležaji za 18 do 20 osoba), malo sklonište pod Međedima (4 osobe) i lijepu lovačku kuću na Žljebu u Divoj Grabovici. Kao konačišta dolaze u obzir još i pojate u Masnoj

Luci ispod Boričevca. Konačenje u stočarskim stanovima ne može se preporučiti radi primitivnih ležaja, nečistoće i nametnika. Planinski putevi dobro su označeni značkama, a na raskršćima puteva postavljene su table, tako da se i bez specijalne karte može svako dobro orijentirati. Od planinarskih pomagala bezuvjetno je potreban, za turu od više dana, konj a isto tako šator. Dobar je vodič Jozo Klepica seljak iz Doljana i Šaban Ćosić iz Jablanice. Oba se mogu obavijestiti preko gostioničara g. Mate Papkovića u Jablanici, u čijoj je kući poštanski ured i koji pribavlja ključeve za pomenute kuće na ovim planinama.

Prilazi na planine

Postoje 3 planinarska prilaza na ove planine. Sva tri su sa željezničkih stanica na pruzi Sarajevo-Mostar. 1. (Iz stanice Jablanice za turu na Plasu, Muharnicu i poprečnu turu preko cijele Čvrsnice. 2) Iz stanice Grabovice za turu u Divu Grabovicu, Plasu i ostalu Čvrscopicu. 3) Iz stanice Drežnice na Vel. Čvrscopicu i Blidinjsko Jezero. Od ovih prilaza najbolji je sa stanice Jablanice, jer je najlakši i najpregledniji, dok je najnezgodniji drežnički radi duljine doline Drežanke koja iznosi oko 25 km

Prema ovim polaznim stanicama dolaze u kombinaciju za planinara slijedeće ture:

1) Plasa i Veliko Sljeme, (Tura za 2 dana). (Jablanica - Jeličići - Orlovine - Gvozd - Plasa - Crepulja - Drijenač - Veliko Sljeme - isti putem natrag).

Iz Jablanice vodi markiran put preko sela Jeličića uz Doljanku te nakon $\frac{3}{4}$ sata hoda zakrene prema jugu (u lijevo) uz Orlovine. Odatle put zalazi u šumu i penje se okukama na isto-

čnu visoravan Plaše zvanu Gvozd. Usput vidici na Oklanicu više Doljana, na dolinu Doljanke, na Blačinu planinu i stijene Vel. Sljemena. Iz Gvozda vodi put na голу visoravan Plaše sa čijeg se sjevernog ruba ruše impozantne vrleti prema Doljanci. Odavle su lijepi vidici na Prenj, Malu Čvrsnicu, Ostrovaču i Vel. Sljeme. Na visoravni je lokva Crepulja, golih obala i bez vegetacije, od koje se odvaja put desno u Drijenač

OSTROVAČA I DRINJAČA na
Čvrsnici pl. 2045 m

Foto: S. Suljagić

a lijevo na Ostrovaču. Drijenač je tek započeta strma dolinica, koja počinje u uglu između padina Drinjače i Muharnice. Ona se spušta prema sjeveroistoku zatvorena između Vel. Sljemena i okomitih pločastih reljefnih stijena Ostrovače na čijem se podnožju nalaze velike količine odronjenog kamenja. U donjem je dijelu obrasla šumom i tu se pod Vel. Sljemenom nalazi lovačka koliba. Ispod nje se dolina ruši u nekim te-

rasama niz Lipovac u dolinu Doljanke. U kolibu može stati deset osoba. U njoj ima i čatrnja s-pitkom vodom. Pola sata hoda iznad kolibe ima malo vreoce kome je prilaz vrlo strm. Ne treba da idu po vodu na to vrelo koji pate od vrto-glavice, Još istog dana moguć je, nakon odmora, uspon na Vel. Sljeme (1931 m) i to zapuštenom planinaskom stazom, koja počinje iznad kolibe, a dobro se raspoznaje prostim okom na obronku Sljemeni (ima 2 sata hoda). Lijepi su vidici na Blačinu, Bokševicu, Prenj, Ostrovaču, dio Vilinca i Muharnicu. Osobito su impozantne sunovratice kojima Sljeme silazi u dolinu Doljanke. Do na Drijenač ima 7 sati hoda. Pošto se prenoći u lovačkoj kolibi može se drugi dan sići u Jablanicu istim putem za 4 sata. Silaz iz Drijenča niz Lipovac vrlo je naporan i opasan radi stijena, pa se taj silaz nikome ne preporučuje (2 sata).

2) Plasa i Diva Grabovica (tura za 2 dana) (Plasa - Ostrovača - Drinjača - Podi - Lokve - Strmenica - Žljeb - Grabovica - željez. stanica).

Iz Jablanice istim markiranim putem kao pod 1. do Crepulje (6½ sati). Odatle lijevo u smjeru, kuda označuje tabla preko kršnog terena na Ostrovaču (1865 m). Odatle se vide, lijevo u dolini Grabovice, strme i tornjaste stijene koje se nalaze više Stoga. Preko nekoliko snijegom napunjenih vrtača stiže se za 2½ sata na Drinjaču (2045 m) koja kao najistaknutija tačka ovog predjela strši nad dubokom dolinom Dive Grabovice. S nje su krasni pogledi na Muharnicu, cijelu Plasu, sjeveroistočne bočine Vel. Vilinca te na Malu Čvrsnicu, čija se pločasta građa neobično ističe. Odatle se teren postepeno ali ne mnogo obara prema visoravni Podima, na kojoj ima trave s nešto klekovine i mnogo dubokih buna-

rastih vrtača. U donjem južnom dijelu ovih Poda nalazi se Lokva, gdje je raskrsnica s tablom. Prema istoku u lijevo put vodi u Divu Grabovicu a desno jugozapadno na Vel. Čvrsnicu. Od Lokve se put spušta u okukama niz Strmenicu te se za 2 sata dolazi u Žljeb. Na Žljebu se nalazi lovačka koliba opkoljena krasnom šumom. U kolibi može da se smjesti 20 osoba. Voda u čatrnji što je u samoj kući nije za piće, ali se niže, 20 minuta hoda, nalazi lijepo vrelo. Okolina Žljeba, kad je promatramo sa istaknutih šiljaka brojnih stijena, spada među naše najljepše i najromantičnije planinske predjele. Osobito je interesantna vratolomna Radava. Takih prizora nalazimo rijetko gdje kod nas. Svuda se tu nalaze divokoze. Naročito izjutra ili pred večer mogu da se zapaze stada od 10 i više komada. U Žljebu treba prenoćiti. Sutradan preostaje dosta vremena da se razgleda sva okolina, jer se za 2½ sata stiže markiranim putem, koji vodi ispod Crnog Vrh u selo Grabovicu. Dalje niz istoimeni potok na želj. stanicu Grabovicu. Usput imaju dva vrela. Lijepi su vidici na Merića Kukove i Paljike.

3. Uzdužna tura preko Plaše i cijele Čvrsnice. (Tura od 4 dana)

(Jablanica-Plasa-Drinjača-Lokve-Perov Stan-Vrh Vel. Čvrsnice-Masna Luka-Blidinjsko Jezero-Vitrnjača-Klanac-dolina Drežanke-željeznička stanica Drežnica)

Iz Jablanice istim markiranim putem na Drijenač kao i pod brojem 1. Iz Drijenča preko Drinjače na Lokve. Odatle markiranim putem do podnožja Vel. Vilinca i uspon na njegov vrh (2116 m) bezputnim grebenom. Uspon traje s podnožja do vrha 1½ sat. To je najmarkantnija visinska tačka u Južnoj Hercegovini sa krasnim

pogledima ne samo na sklop Čvrsnice, nego i na Prenj i Vran planinu. S vrha treba saći ponovno na markiran put koji silazi u Perov Stan gdje je malo vreoce. - Odatle vodi markiran put preko visoravni Vel. Čvrsnice ispod Bijele Grude (1906) ostavljajući s lijeva Kulidžanov Stan, pa se za 2 sata stiže pod Veliku Kosu (2006 m), gdje je raskršće. Lijevo — prema zapadu — markirani put penje se u pravcu točila Vel. Čvrsnice, desno — prema sjeveru — markirani put u Masnu Luku. Od ovog raskršća do vrha Vel. Čvrsnice ima 1½ sata hoda. Vrh Vel. Čvrsnice (2228 m) sastoji se iz ploča otud u narodu naziv Ploča. Posve je go a leži na samom rubu grebena. Pogledi s njega sežu daleko do Veleža, Prenja, Crv-nja, pa Zeca, Vranice i Vlašića, da i ne spominjemo susjednu Čabulju i Vran planinu. Lijevo —zapadno — od vrha kraj Drage Kose (2217 m) silazi put prema Barama, pa se sa ivice zadnje spomenute kose pruža neobično lijep vidik na Ivan Dolac i na lijepo Blidinjsko Jezero. Idući —desno — istočno od vrha dolazi se na veliku uvalu zvanu Razval koju treba ozgo obići, da se po vrletnom i razrovanom terenu stigne u sklop Jelenka (2170 m) i Gavranića (1965 m). Kome se žuri može s vrha za 3½ sata stići na Gornje i Donje Bare markiranim putem a odatle na Klačac u vrhu doline Drežanke. Za planinara je ljepše, ako se spusti s vrha na raskršće pod Vel. Kosom i zaputi prema zapadu nemarkiranim putem između Kuka (1776 m) i Nadkuka (1718 m) u Masnu Luku (4½ sata. Masna Luka nalazi se na istočnoj strani Boričevca, u velikoj vrtači, koja obiluje mnogim i hladnim izvorima. Tu su pojate, gdje se može prenoćiti. Po volji se iz Luke mogu poduzimati ture na Vran planinu (s povratkom 9 sati), na Blidinjsko Jezero, pojedina

naselja u Dugom Polju i t. d. Izjutra treba rano-
poraniti, želi li se do večeri stići na želj. stanicu
Drežnicu. Put vodi preko Boričevca uz južnu
obalu Blidinjskog Jezera na Poljanu, odatle u ju-
goistočnom pravcu stiže na Vitrnjaču. Tu se sa-
staje i onaj put, koji ide s vrha Čvrsnice preko
Bara. Preko ove krševite visoravni dolazi se za
5 sati hoda iz Masne Luke na Klanac. Tu ima
gostiona. Sada se spušta put u dolinu Drežanke,
koja je duga 25 km, te preko Gornje Drežnice,
Striževa i Donje Drežnice dovodi u željezničku
stanicu Drežnicu. Ima 9 sati hoda. Dolina je bo-
gata vodom i lijepa je radi mnoštva strmih sa-
mograda, što se ruše s jedne strane Čvrsnice
a s druge sa Čabulje. Neki misle da je ovo jedna
od najromantičnijih dolina u našoj državi.

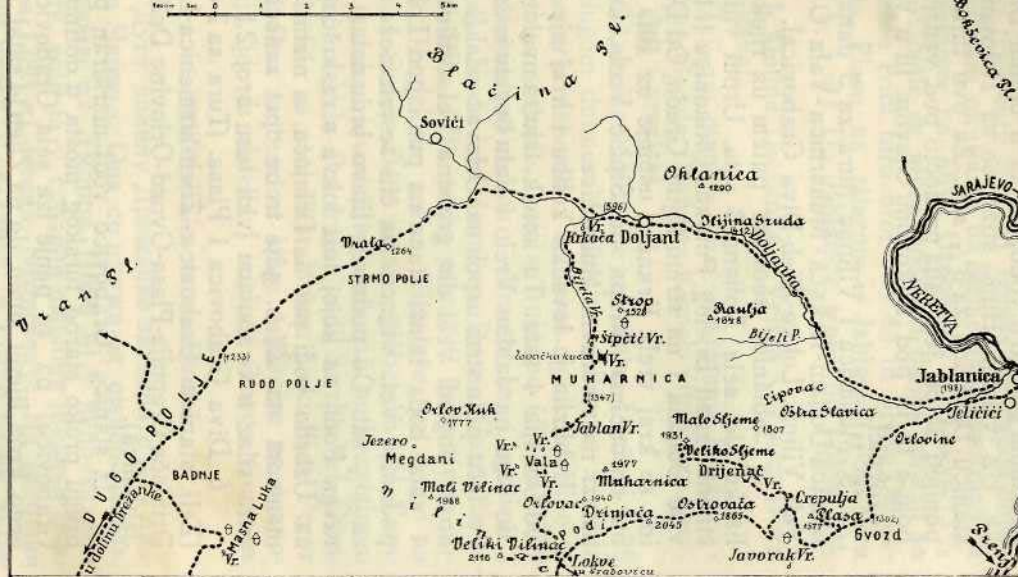
4. Mala Čvrsnica. (Tura za 3 do 4 dana).
Jablanica-Plasa-Drinjača-Perov Stan-Bukova Gla-
va-Šilovica-Grabovsko-Velika Težovnica-Smilje-
vača-Smrčeva Glava-Stari Klanac-Delića Stan-
Željez. stanica Drežnica.

Od Jablanice istim putem kako je opisano-
u turi broj 3. do Perova Stana (kanak ili na Dri-
ječnu ili oko Perova Stana) Od susjednog Kuli-
džanova Stana vodi slab put jugoistoku ispod
Gavranića ka Bukovoj Glavi, te se iz Šilovice-
penje na greben Ploče (Pešti Brdo). Od Kulidža-
nova Stana stiže se za 5 sati hoda. S Ploče se
silazi u Grabovsko, gdje se nalaze prostrani paš-
njaci. Zatim slijedi Velika Težovnica sa Čorića
Stanom gdje ima lednica, jedino mjesto s vodom
na cijeloj visoravni Male Čvrsnice. Tu treba no-
ćiti. Smiljevačom silazi put pod Smrčevu Glavu
i zalazi u terasat predjel obrastao šumom, na čijoj
se donjoj terasi nalazi stari Klanac. Niže Klanca
su Delića Stanovi s izvorom potoka Petralja.
Taj potok dobiva kasnije ime Pesci, a ruši se-

PLASA I MUHARNICA

MJERILO:

1:100,000

strminom gotovo u vodopadima u dolinu Drežan-ke. Uz vrletni Hum stiže se sa Težovnice na stanicu Drežnicu za 6½ sati. Za ovu turu treba ponijeti šator, jer valja prenoćiti pod vedrim nebom i to ili pod Bukovom Glavom ili u Velikoj Težovnici.

5. Muharica i Vilinac (tura za 3 dana). (Jablanica-Doljani-Krkača- Muharnica-Vala-Orlovac Vel. Vilinac-Lokve-Žljeb-Diva Grabovica).

Iz Jablanice seoskim putem uz rijeku Do-ljanku do sela Doljana 3 sata. Usput vidici na stijene iznad Bijelog Potoka, Okladnicu (1190 m) više Doljana i na strmu Ilijinu Gruđu. Od Doljana ide se kraj vrele Krkače i uspinje uz Bila Vrila na obroncima Stropa do Šipčić Vrela, koje se nalazi na visoravni Muharnice.

U blizini je lovačka koliba i kraj nje vrelo. Od Doljana 4 sata. Tu konak. Izjutra uvalom koja de jugu na Jablan Vrelo i Valu bogatu izvorima. Po lošu putu strm uspon uz Orlovac odakle je slikovit pogled veći dio grebena Vel. Vilinca. Za 4 sata hoda izlazi staza na put ispod Lokve u podnožje Vel. Vilinca, na čiji se vrh može uspeti za 1½ sat. Od podnožja lijevo brdu nalazi se za-ravan Podi, na kojoj leži lokva s raskršćem staza. Uzbrdo vodi put na Drinjaču, a nizbrdo Str-menicom na Žljeb, gdje treba opet zanoćiti. Izjutra silaz u Grabovicu (vidi turu broj 2.).

6. Diva Grabovica i Plasa. (Tura sa 2 dana), (Želj. stanica Grabovica - Žljeb-Strmenica-Lokve-Drinjača-Crepulja-Plasa-Gvozd-Orlovine Doljanka-Jablanica).

Iz stanice Grabovice vodi markiran put uz prugu preko starog turskog mosta u dolinu Dive Grabovice, pa se penje iza sela Grabovice uzbrdo kroz lijepu šumu do na Žljeb (4 sata). Usput slikoviti pogledi na visoke Merića Stijene i Ra-

đavu, amfiteatralno zatvorenu dolinu. Konak na Žljebu (vidi turu broj 2). Izjutra teži uspon dobro provedenim okukama uz Strmenicu s prekrasnom panoramom na Divu Grabovicu do Lokve (3½ sata). Odatle se može poduzeti daljna tura ili na Čvrsnicu (vidi turu broj 3. i 4.) ili preko Drinjače na Plasu sa silazom u Jablanicu (vidi turu broj 1. i 2.). Do Jablanice treba od Lokve 7½ sati.

7. Dolina Drežanke i Velika Čvrsnica (Tura za 4 dana).

(Željezn. stanica Drežnica-Donja Drežnica-Striževo-Gornja Drežnica-Klanac-Vitrnjača - Bare-Vrh Vel. Čvrsnice).

Od stanice Drežnice uz rijeku Drežanku 25 km dugom dolinom Drežanke na Klanac. Premda je put vrlo naporan i zamoran, ipak vrijedno je vidjeti samograde, koji se ruše po 600 do 1000 m visokim stijenama rebrasto sa Čvrsnice i Čabulje. Vode ima dovoljno. Do na Klanac treba 9 sati hoda i tu treba prenoćiti (primitivna postaja). Drugi dan preko Vitrnjače, pa desno na Donje i Gornje Bare južnim grebenom Vel. Čvrsnice i dobro izvedenim okukama po bezvodnom terenu na Vrh. Put traje 7 sati. S vrha Vel. Čvrsnice može se saći ili u Masnu Luku ili na Perov Stan. Ova se tura za izlaz u planine ne preporučuje, jer je daleka i iziskuje mnogo vremena.

Čabulja planina

Dugu dolinu Drežanke zatvara s juga planina Čabulja. Ona se pruža od sjeverozapada, počevši od Tmorca (1606 m) u neprekidnom lancu, koji je u sredini najviši (Velika Vlahinja 1780 m), prema jugoistoku. Na istočnoj ivici prekida se lanac i strmo ruši u Vi-

lino Polje — oko 500 m — koje se prostire zapadno od Neretve između Čabulje i karsne visoravni Raške Gore.

Vrhovi ove lančaste planine nadnijeli su se nad dolinu Drežanke u koju se prema sjeveru strmoglavo ruše tvoreći litice, samograde i sunovratne stijene. Prema jugu spušta se planina blagim kosinama u Bogodolsku Uvalu. Čabulja je omeđena sa sjevera dolinom Drežanke, s istoka i jugoistoka Neretvom i Raškom Gorom a sa jugozapada i juga Ladinom i Bogodolskom Uvalom.

Gotovo u sredini planine, ispod Ošljara (1682 m), nalazi se Sedlo, jedini prelaz sa planine u dolinu Drežanke. Sedlom je podeljena planina u zapadni niži i istočni viši dio. U zapadnom dijelu na ivici doline Drežanke nižu se vrhovi Tmorac (1606 m), Sastavci (1615 m), Krujina Navala (1619 m) i Ošljar (1682 m). Istočno od Sedla izdižu se najviši vrhovi planine i to: Velika Vlahinja (1780 m), Medjed (1679 m) i Mala Vlahinja (1623 m). Na južnim obroncima ovih vrhova nalaze se Dolovi, uska i duguljasta poljana između spomenutih vrhova i Oblih Glavica.

Izuzev sjeverozapadne strane planine, koje u glavnom sačinjavaju Bogodolski Gvozd, sva je planina gola i krševita. Nigdje na njoj nema vrela, pa je oskudica na vodi velika. Tek u Bogodolskoj Uvali oko naselja Bogodola ima nekoliko čatrnja, isto tako u Donjim Docima pod Vilinom Kosom (1384 m). U Dolovima ispod visa Zasjede ima i ledenjača iz koje seljaci vade snijeg, tope i tako dobivaju vodu za piće i druge potrebe.

Čabulja je građena geološki u glavnom kao i Mala Čvrsnica. Uza sav krš nađe se

po gdje, osobito u Dolovima, nešto ziratne zemlje i busenaste trave za pašu. Šume su redom bukove a sežu u visinu i preko 1600 m. Za planinsku floru nema se šta istaći jer je vrlo oskudna. Osim nešto divokoza na padinama prema Drežanki nema na ovoj planini divljači. Od stalnih naselja treba spomenuti Bogodol u južnom podnožju Čabulje zatim Donje i Gornje Doce sjeverno od Viline

ČABULJA PL. 1780 m

foto: J. Plaček

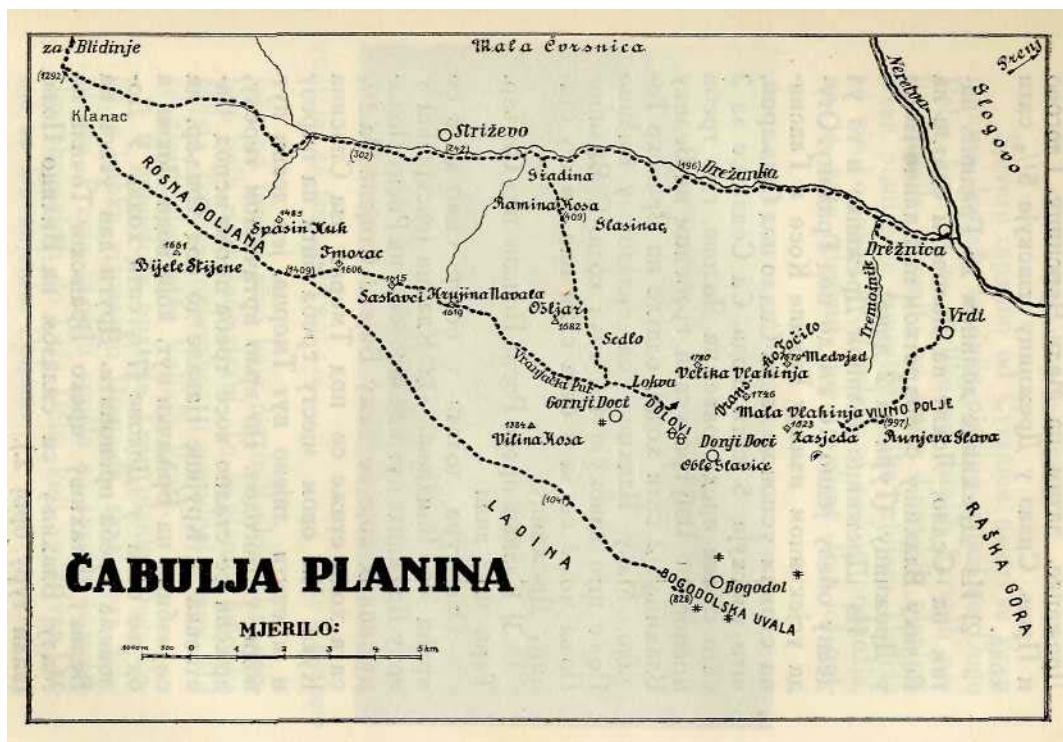
Kose. U Dolovima ima nekoliko pastirskih stanova i oko njih nešto pašnjaka. Planina je teško prohodna, usponi su strmi a putevi vrlo slabi. Na planinu izlaze sa stokom seljaci iz okoline Širokog Brijega i Gornjeg Crnjca. Dosta su siromašni ali su prema planinarima prijazni. Planina se može posjetiti samo u ljetno doba. Nema nikakvih planinarskih kuća ni drugih urednih sklo-

ništa pa je konačenje moguće ili pod šatorom iš u Dolovima u kojem pastirskom stanu. Polazno je mjesto za planinu stanica Drežnica, iz koje je moguć uspon u dva pravca: 1) dolinom Drežanke do pred Striževo. Onda na Sedlo pod Ošljarem i 2) uz Vrde pod Runjevu Glavu na Vilino Polje. Prvi prilaz iziskuje bar dva dana hoda. Drugi je prilaz kraći i može se svladati i u jednom danu. Osim ovih prilaza može se na planinu doći i sa Klanca u vrhu Drežanke. Ovaj prilaz dolazi u obzir jedino kao nastavak ture sa Blidinja. Osim što je prilaz sa Klanca najudaljeniji, on ima tu nezgodnu stranu, što neiskusni planinar jedva uspijeva da pronađe onaj put pod Tmorcem, koji vodi prema Ošljaru. Ako promaši taj put on će se spustiti u Bogodol mjesto da se dignu u planinu.

Prilazi:

1) Iz Drežnice na Vilino Polje, Malu Vlahinju, Veliku Vlahinju i istim putem nazad. (Tura za jedan dan).

Iz stanice Drežnice vodi seoski put uz potok Tremošnik na Vrde lijepo provedenim okukama odakle je krasan pogled na kanjon Neretve i na skupinu Lupoglav — Galič. Do Vilinog Polja ima 3½ sata hoda. S Vilinog Polja treba odmah u početku krenuti na desno obronkom između Međeda i Male Vlahinje po bezputnom i krševitom terenu. Uspón traje oko 2 sata. Od Male Vlahinje penje se pod Vransko Točilo (1746 m) i preko njega na Veliku Vlahinju sve po krševitom i bezputnom terenu. Do vrha ima oko 2 sata hoda. S vrha Vlahinje su jedinstveni pogledi u Dolinu

- 150 -

Drežaaake, zatim na Malu Čvrsnicu, Glogovo i Prenj. Silaz u Drežnicu iziskuje 5½ sati hoda.

2) Iz Drežnice dolinom do Gradine, zatim na Sedlo, Lokvu na Dolove i odatle na Veliku Vlahinju s povratkom na Vilino Polje u Drežnicu. (Tura za 2 dana).

Iz Drežnice; dolinom Drežanke i to uz desnu obalu jedno 10 km do pod Gradinu. Otuda usjeklinom između Ramine Kose i Glasinca strmim usponom do na Sedlo pod Ošljarom, što iziskuje 5 sati hoda. Sa Sedla se za 2 sata stiže pred Lokve na Dolove, gdje treba prenočiti. Izjutra uspon grebenom na Veliku Vlahinju (2 sata hoda), odatle na Vransko Točilo, Malu Vlahinju sa silazom u Vilino Polje što iziskuje 4½ sata hoda. S Vilinog Polja može se za 3 sata saći niz Vrde u stanicu Drežnicu.

3) Klanac preko Rosne Poljane pod Ošljar. Tura za 2 dana.

Ova tura dolazi u obzir samo kada se vraća sa Blidinja. Od Klanca (raskršća) u vrhu Drežanke put ide na desno, na Rosnu Poljanu, povrhu koje se dižu Bijele Stijene. Za 2½ sata hoda stiže se pod Tmorac iza Spasina Kuka. Na ovom mjestu treba biti na oprezu i krenuti lijevo put Tmorca, jer desni put vodi u Bogodol. Po vrlo vrtačastom terenu, držeći se stalno kose treba proći ispod Sastavaka i Krujine Navale do pod Ošljar, da se izbije na Vrnjački put, koji vodi Lokvi, a od nje onda u Dolove (7½ sati hoda). U Do-lovima treba prenočiti. Drugi dan uspon na Veliku Vlahinju preko Vranjskog Točila na Matu Vlahinju sa silazom na Vilino Polje (vidi turu broj 2.).

Vran planina

Sjevero-zapadno od Čvrsnice nalazi se Vran planina. Između te dvije planine nalazi se Dugo Polje, koje se za razliku od ostalih karsnih polja pružilo okomito na smjer dinarskih planina. Vran planina je čunastog oblika i zbijena. Uzdiže se visoko iznad svog relativno niskog podnožja, pa je zato odasvud dobro vidimo. Ime joj pot-

VRAN PL. SA RISOVCEM 2074 m

Foto; S. Suljagić

ječe od tamno sive boje njezinih obronaka osobito onih na južnoj strani. To je planina hajduka Mijata Tomića, opjevanog u narodnoj pjesmi, čiji se grob nalazi niže Velikih Vrata.

S Jugoistoka opasuje Vran planinu Dugo Polje, s istoka visoravan Dragajce, sa sjevera Trebiševo. Prema zapadu spušta se svojim šumovitim obroncima do Grla Dola, koji veže Ivan Dolac sa Duvanjskim Poljem.

Izuzev jugoistočnu stranu, okrenutu prema Čvrsnici, sve su padine u nižim položajima obrasle bukovom šumom, a u višim klekovinom. Obronci koji padaju kosim padinama u polje goli su i isprugani brojnim žljebovima, pa daju Vran planini tužan i mrtav izgled. Obratno sa sjevera oživljavaju planinu stjenovite terase, koje se ruše u predgorje obraslo šumom.

Vrhovi ove planine poredani su po vanjskoj ivici čuna, te zatvaraju u krugu koji čine pojedine dolove. Na jugoistočnoj strani i to gotovo u sredini sklopa diže se najviši vrh Veliki Vran (2074 m), lijevo od njega Bijela Glavica (1998 m), a još južnije Mali Vran (2017 m), čija kosa skreće prema zapadu, gdje se na kraju grebena uzdiže vrh Vrana (1961 m). Na sjevernom rubu smješten je Veliki Divić (1843 m), a na skrajnjem istoku Sčikovo (1909 m). Jedino je Veliki Vis (2017 m) smješten na sredini sjevernog dijela planine pa tu i nema nikakvog dola. U južnom dijelu planine leži Međedi Do, široka uvala između Malog Vrana, Vrana i Divića, ima mnogo vrtača i prekrivena je klekovinom. Između Velikog Visa i Velikog Vrana usjekla se Mijatova Jama, koja se sastoji iz niza velikih vrtača, koje jedna u drugu prelaze, te se konačno na istoku spušta prema Dugom Polju. Na jugoistočnoj strani u podnožju Vran planine, proteglo se Polje, koje dijeli Vran planinu od Čvrsnice. Dugo je 14½ km., a poprečno široko oko 3 km. Počinje na sjeveroistoku Velikim Vratima (1264 m), a završava na jugozapadu Ivan Docem. Sjeverna je polovina polja viša i na njoj se nalaze brežuljaste, vrtačaste uzvisine Kršnih Glavica, koje prelaze u Gornje i Donje Badnje (1364 m), te završava na jugu Jabukom (1309 m). Ovim brežuljcima podijeljena je gornja polovina. Zapadni dio

koji se nalazi pod Vran planinom, zove se Dugo Polje, Istočni dio Polja sastoji se iz Strmog i Rudog Polja, a između njih se nalazi Risovac i Svržnica. Tu imadu dvije velike bogumilske nekropole.

Jugozapadni dio Polja je visoravan. Njim se silazi u Ivan Dolac, u kom leži Blidinjsko Jezero. Pod Čvrsnicom i to u predjelu ispod Lisca i Jabuke nalazi se velika uvala s mnogo izvora i s bujnom vegetacijom. To je Masna Luka, najplodniji kraj ovoga polja, koje je izuzev nekoliko vrela u gornjem dijelu bezvodno. Jedan dio seljaci oru i siju krtolu, ječam i zob. Drugi veći dio polja čine kosanice. Stalnih naselja na planini nema, ali se mjestimično nalaze pojate u kojima ostaje i preko zime jedan dio blaga s nekoliko čobana.

Stanovi kraj pojata u jesen se rasklope i daske slože, jer bi ih vjetrovi srušili. Pojate su građene od kamena a prekrите su slamom. Stanovi su slijedeći: Lokve, Svržnica, Gornji i Donji Badnji, Masna Luka, Borićevac, Ivan Dolac i Blidinje.

Vran planina građena je od triaskih i jurskih dolomita. Masiv koji čini glavni dio planine bezvodan je. Voda se dobiva isključivo topljenjem snijega. Ni predgorje nije bogato vodom. Izuzev nekoliko lokvi i čatrnja u zapadnom i sjevernom predgorju inače nema nigdje vode. Predgorje je prema sjeveru i zapadu obraslo šumom u glavnom bukovinom dok u višim predjelima ima nešto borovine. Od ostale vegetacije nema se šta osobito istaći. Od divljači imade međeda i vukova, po nešto divokoza a u sjevernim ograncima ima jedna vrsta malih divljih orozova.

Na planini nema ni jedne planinarske kuće ni ikakvog urednog skloništa. Skloništa se mogu

naći u Polju i to u pojatama gdje se može vrlo dobro noćiti. Putevi su slabi i nemarkirani. Posjeta planine vezana je na ljetne mjesecce i to od početka jula do septembra.

Polazno je mjesto na ovu planinu Jablanica. Najbolje je vezati turu na Vran planinu s turom na Čvrsnicu sa koje treba u tu svrhu saći u Masnu Luku (vidi opis puta na Čvrsnicu). Drugim putem može se do Masne Luke doći preko Doljana, Sovića i Velikih Vrata spomenutim Velikim Poljem- Dobro je imati konja i šator

Prema tome dolaze u obzir ove ture:

1) Jablanica preko Doljana na Velika Vrata u Masnu Luku.

Iz Jablanice stiže se za 3 sata hoda uz rijeku Doljanku u selo Doljane nemarkiranim seoskim putem. Odatle vodi put preko Rične Vode uza stranu na Velika Vrata. S Vrata je lijep i pregledan pogled na Polje, Vran Planinu i Čvrsnicu. Desnom stranom Polja u podnožju Vrana, ide put kroz Dugo Polje, gdje je velika bogumilska nekropola, a zatim dolaze Donje Badnje, odakle zakreće lijevo ispod Jabuke u Masnu Luku (od Jablanice 7 sati hoda).

2) Masna Luka — Veliki Vran (tura jednog dana).

Iz Masne Luke vodi put ispod Donjih Badnji u Dugo Polje do mjesta, gdje se između Velikog Vrana i Bijele Glavice nalazi veliko točilo. Desno od ovog točila ide puteljak u smjeru prema Mijatovoj Jami, ali je bolje krenuti uz sam greben, koji je go, i u okukama hvatati vrh (4 i po sata od Masne Luke). Sa Velikog Vrana pregledan je pogled na cio sklop planina a osobito na Buško Blato, Duvanjsko Polje i Kupres. Vide se vrlo dobro Kamešnica, Tušnica, Cincar, Ljubuša, Raduša, Vranica i Čvrsnica planina.

Šćitu, u šumskom području zv. Šebešić. (Ovo je područje zakupila firma „Ugar“ iz Turbeta kraj Travnika za eksploataciju. Preduzeće je već provelo šumsku željeznicu iz Turbeta poviše Travnika do u šumsko područje).

Po svim ovim planinama u visini preko 1600 m prostiru se bujni i pitomi pašnjaci.

Sve ove planine do pod same vrhove pune

GLABNI MASIV Vranice pl. (2112 m)

Foto S. Suljagić

su vrela sa odličnom pitkom vodom. U nižim regionama obiluju potocima.

Planine Vel. Ivan, Bitovnja i Zec su t. zv. vodomeđe ili razvodne planine. Sa njihovih istočnih, sjevernih i sjeverozapadnih strana svi su izvori, potoci i rijeke pritoci rijeke Bosne, koja utiče u Savu. Naprotiv izvori, potoci i rijeke s južne i jugozapadne strane ovih planina su pritoci rijeke Neretve, koja ispod Metkovića utiče u Jadransko More.

Na Vranici-planini na visini od 1640 m ispod Krstaca nalazi se dosta veliko „Prokoško Jezero”. Površina ovog jezera iznosi 60 ara a najveća njegova dubina je 12.80 m. (Vidi opširni opis ovoga jezera u Glasniku zem. muzeja sveska XXXVIII. god. 1926. od Dr. Đorđa Protića).

Iz Prokoškog Jezera ističe potok Jezernica koji primajući u svom toku još nekoliko manjih potoka sa svima zajedno daje Fojničku Rijeku, koja protiče kroz poznato lječilište i ljetno oporavilište Fojnicu. Fojnička Rijeka nosi u svom gornjem toku neznatne količine zlatnog pijeska.

Južno ispod visa Luke (1950 m) na Vranici nalaze se izvori naše poznate rijeke Vrbasa. Počam od izvora ova rijeka pada postepeno u zapadnom pravcu prema Dobruškoj planini i Crnom Vrhu, zatim se spušta sjeverozapadnim pravcem u niže predjele u Skoplje Polje.

Sa južne strane ispod vrhova Zec planine nalaze se izvori rijeke Neretvice, koja se dalje probija kroz velike provalije i duboke prosjeke, dok se konačno ne spusti kod sela Podhuma u ravnicu, odakle teče mirno sve do svoga ušća u Neretvu kod Ostrošca.

Sa sjeveroistočne strane Pogorelice planine ispod Ljeskovika izvire Željeznica potok (ili kako narod zove Gvoždanska Rijeka). Potok protiče selo Dusinu, pod kojim prima potok Brložnjak. Željeznica prodire dalje kroz planinske gudure i tjesnace, dok kod sela Gojevića ne izbije u ravnicu. Dalje teče kroz selo Bakoviće (staro rudarsko mjesto, gde se još i danas nalaze rudokopi pirita). Ovdje prima potok Bistricu, koji izvire ispod Ra-

dovana. Zatim teče u sjevernom pravcu kao već dosta jaka rijeka prema Fojnici, gdje se na 2 km pred samom Fojnicom kod t. zv. Alaupovića ćuprije sliva u Fojničku Rijeku. Kod lječilišta Kiseljaka sastaje se Fojnička Rijeka sa isto tako velikom Lepenicom. Obje rijeke pod nazivom Lepenica ili Fojnica utiču kod Visokog u rijeku Bosnu. Sve su ove rijeke pune pastrma, lipljana i rakova. Iz ovih

PROKOŠKO JEZBRO (1640 m) na Vranici pl. Foto S. Suljagić

krajeva (Kiseljak) rakovi se zadnjih godina izvoze i u inostranstvo (Francusku).

Bezbroj manjih izvora sa dobrom pitkom vodom nalazi se na svim stranama ovog velikog planiiskog lanca,

Planinar prolazeći ove krajeve za vrućih i dugih ljetnih dana sa užitkom i lakoćom prođe sve te planine, jer svaki čas naiđe na koje jako i dobro vrelo s pitkom vodom. Vode

ovih vrela sadrže u sebi vrlo malo kreča, pa zato su lake i meke.

Dobru pitku vodu imaju i sva sela i mjesta koja se prostiru ispod ovih planina. U podnožju ovih planina izviru i ljekovite mineralne vode, kao u mjestima Fojnici i Kiseljaku. Na daleko je već poznato Kiseljak vrelo sa ugljično-kiselom ljekovitom vodom protiv žučnih i bubrežnih bolesti. Vrelo Kiseljak svojina je Banovine drinske. U Kiseljaku se nalazi preduzeće, koje ovu vodu puni u boce i šalje u prodaju.

U Fojnici imade nekoliko ljekovitih t-plih vrela (sa 28°C topline) koja sadrže u sebi i nešto radija. Ova vrela u privatnom posjedu (Husbaša i Memija su vlasnici) uhvaćena su i voda je njihova svedena u banje za kupanje.

Osim ovih ljekovitih vrela, nalazi se duž ceste od Kiseljaka prema Busovači i Travniku bezbroj ljekovitih vrela. Među tim vrelima jako je vrelo u Klokotima kod Brestovskog (oko 12 km od Kiseljaka).

Po ovim planinama je i vegetacija bujna. Po njihovim obroncima, a naročito po obroncima i visovima Vranice planine prostiru se velike kosanice, ljeti pune mirisavih narcisa i drugog raznovrsnog planinskog bilja i cvijeća.

Na Vranici ispod vrha Krstaca može se naći — inače u našim krajevima vrlo rijetko bilje zvano: *Rhododendron ferrugineum* (Alpenrose, Almrausch). To su niski grmovi sa crvenim cvjetovima; cvate koncem jula. U julskim Alpama imade ga mnogo (na pr. na putu od Mojstrane dolinom Kot prema Staničevoj kući) i tamo ga zovu alpiska ruža.

Kako god je flora obilata i lijepa, tako je i fauna vrlo interesantna u ovim planinskim predjelima. Tu imade surih orlova i bjeloglavih lješinara. Naročito je lijep i interesantan lov na srne i divokoze u Vranici planini. U proljetno doba za vrijeme parenja mnogi lovac ode u ove planine (Šćit planina) u lov na tetrijebe. U dubokim potocima i po planinskim čairima živu u čoporima div-

FOJNICA sa franjevačkim samostanom. foto: S.

lji krmci (veprovi). Oni svuda ostavljaju tragove roveći zemlju i tražeći korijenje i bilje kad nestane žira i druge hrane. I vukova se nakotilo mnogo po ovim planinama. Oni prave našim gorštacima veliku štetu, ljeti po planinama gdje se stoka nalazi na paši, a zimi se spuštaju u sela i zalijeću se u seoske torove i stočne staje.

Medvjedi su rijedi u ovim planinskim predjelima.

U Prokoškom Jezeru (1640 m) živi crni salamander, koji je od alpiskog crnog salamandra posve različit.

Po stranama i na podnožju ovih planina nalaze se većinom grupisana naselja što je dokaz da su ove naseobine dosta stare. Stanovnici naseobina su većinom katolici i muslimani. Bave se pretežno stočarstvom i ponešto zemljoradnjom. Posjedi su im maleni a sastoje se većinom od livada, pašnjaka i ponešto oranice. Po sjevernim, istočnim i za-padnim obroncima imade malo voćnjaka. Južne strane naročito ispod Zeca i Bitovnje, dolina rijeke Neretvice, imade mnogo voća a osobito trešanja (odlične kvalitete), zatim oraha i kestinja,

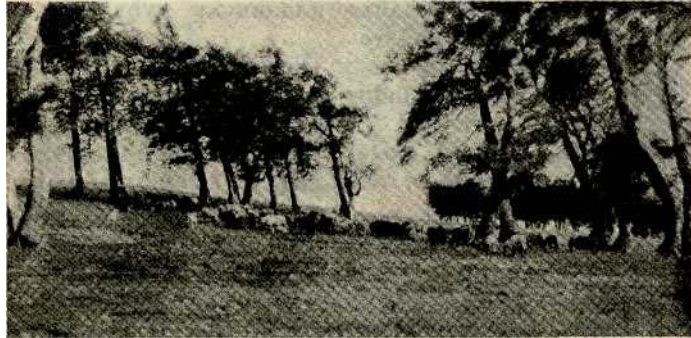
Većina stanovnika naseljenih po ovim planinskim predjelima ne može se prehraniti sa godišnjim prihodom od zemlje, stoga su mnogi prisiljeni da traže zaradu kod šumskih industrijskih preduzeća i u rudokopima (naročito mnogo Kreševljaka radi u rudnicima u Kaknju i Brezi, te u željezarama u Varešu i Zenici). Mnogi se bave paljenjem drvenog ugljena, koji prodaju većinom u Sarajevu.

Sve ove planine nastanjene su za ljetnih mjeseci. Stočari iz fojničkog, visočkog, zeničkog, konjičkog i sarajevskog sreza izgone na planinu svoju sitnu i krupnu stoku na pašu.

Po prostraniji i bogatim pašnjacima na Bitovnji, Pogorelici, Zecu, Vranici, Matorcu i Šćitu imade do 30 ljetnih pastirskih naselja sa 230 koliba. U ovim kolibama može se od nevremena skloniti a za nuždu može se i prenoćiti. Dok su čobani i stoka na planini može se dobiti u svakoj kolibi mlijeka,

sira i kajmaka. Ovaj gorštački svijet vrlo je prijazan i susretljiv. Prema putniku i strancu ponaša se otmeno i rado ponudi svega od svojih proizvoda. Nagradu neće tražiti, ali je uvijek dobro ostaviti ii koji dinar za učinjenu uslugu.

Početkom mjeseca juna izgoni se obično stoka, kada je već po svim pašnjacima paša obilata. Stoka se brzo oporavi i udeblja, pa je stoga povoljna proizvodnja mlijeka i sira. Krupna stoka sagoni se sa planinske paše već

PAŠNJACI NA BITOVNJI PL. (1662 m) Foto: Popović-Lošnjig

u početku mjeseca avgusta. Sitna stoka (ovce) ostaje na planini do konca mjeseca avgusta. Samo u vrlo povoljnim — naročito suvim i toplim jesenima ostane na planini do polovine septembra rijetko kada do kat. Miholj-dana t, j. do konca septembra.

Svi pašnjaci po ovim planinama, kao i sve šume državno su vlasništvo. Jedini pašnjak zvan Luka na Vranici privatna je svojina. (Pobliži opis pašnjaka i ljetnih pastir-

skih stanova na ovim planinama vidi u Glasniku Zemalj. muzeja za B. i X. sv. HŠ iz 1930. i HLII iz 1931. od Inž. J. Popovića, kustosa zemalj. muzeja)

Na ovim planinama osim pastirskih ljetnih stanova (koliba i staja) postoje za sada jedna planinska kućica (sklonište) na Bitovnji kod Crepulja (Šćavnje 1600 m) i jedna na Pogorelici. U prvoj imade mjesta za deset ljudi a u drugoj za 15 do 20 ljudi. Obje ove planinske kuće podiglo je Društvo planinara u B. i H. U skorom vremenu namjerava isto društvo graditi planinsku kuću kod Prokoškog Jezera.

Veliki Ivan kao i Bitovnja vrlo su podesni za zimski šport jer su u blizini željezničkih stanica Raštelice i Bradine (1 odnosno 3 sata hoda). Teren je naročito za ski-šport vrlo ugodan, jer je valovit i neobrastao šumom, a u koliko šume imade ta je rijetka. Ako uzmemo Sarajevo kao polaznu stanicu na ove planine put vodi na dvije strane. Iz Sarajeva željeznicom, 2 sata vožnje do stanice Raštelice ili Bradine. Oдавde je najkraći i najpovoljniji put na Ivan i na Bitovnju. Drugi put je autobusom iz Sarajeva preko Kiseljaka do Fojnice (55 km). Iz Fojnice se polazi na Ščit, Vranicu, Matorac, Zec i Pogorelicu,

Od stanice Bradine vodi dobro markirani put najprije sjeverozapadno do nekropole (staro bogumilsko groblje) zatim istočnom stranom ispod brda Lisinja na Bitovnju i to na Crepulje, gdje se nalazi već spomenuta planinska kuća Društva planinara u B i H. Sa stanice Raštelice državnom cestom do na Vel. Ivan zatim hrptom Vel. Ivana sve do pod brdo Li-

- 166 -

sinj, gdje se sastaje sa onim putem iz Bradine. Onda dalje na Crepulje. Oba su ova puta dobro markirana. Trajanje hoda jednog i drugog puta do planinske kuće na Crepuljama od spomenutih stanica iznosi 3 sata. Putevi su povoljni jer vode kroz visoku šumu, pa je i za velike ljetne vrućine ugodna hladovina. Od planinske kuće na Crepuljama vodi u za-padnom pravcu preko golih višinskih pašnjaka Bitovnje stupovima markirani put prema najvišoj koti ove planine na Čadoru 1700 m. Prelazeći ovim putem, preko Bitovnje, otvara se kolosalni vidici prema jugu na planine Bjelašnicu, Visočicu, Prenj, Plasu i Čvrstnicu. Zatim se ovaj put pomalo spušta — u pravcu sjevernom — kroz šumu zvanu Bukova Ravan prema Piskavici, Ljeskoviku i Radavi do novo sagrađene kuće Društva planinara u B. i H. u Suvom Dolu na Pogorelici planini. Planinska kuća na Suvom Dolu nalazi se na visini 1222 m. U blizini kuće nalazi se dobro vrelo. Svuda je naokolo visoka bukova gora. Od kuće na Crepuljama (Ščav-njima) do planinske kuće na Pogorelici ima 3 i po sata hoda. Od ove planinske kuće vodi dalje markirani put do pod Zečevu Glavu (1766 m) najvišu kotu Zec planine. Sa Zec planine može se dalje, u zapadnom pravcu, preći na Radovan a odatle preko Gvoždanskih Stanova i Sarajevskih Vrata na Matorac. Ili se preko Smiljeve Kose pređe na visoravan Dernečište a odatle spusti u stan Kotlov Do i Luke, kao skrajnje jugoistočne dijelove masiva Vranice planine. Nemarkiran put vodi dalje u sredinu Vranice planine od Luke na Kra-ljevo Guvno — Sikiru — pa preko kosanica Derala — ispod visa Tikve (1979 m) na Pro-

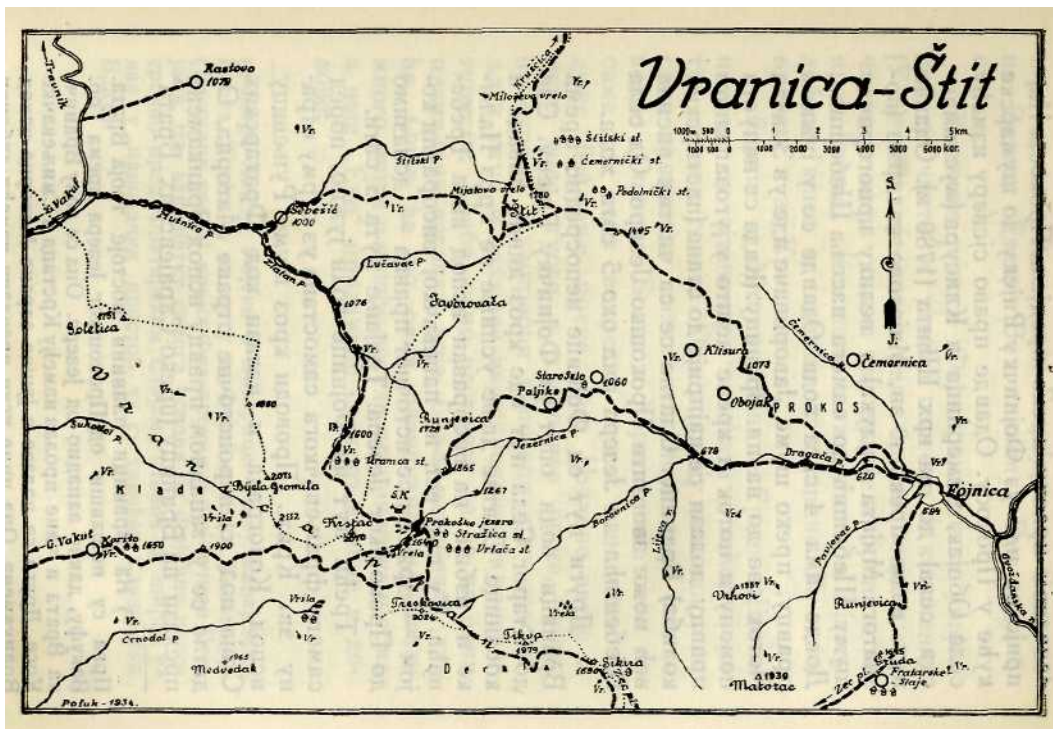
koško Jezero pod visom Krstacem (2070 m). Ovaj put od Zečeve Glave do Prokoškog Jezera traje 8 sati. Od Prokoškog Jezera kroz t. zv. Vranička Vrata vodi put preko Ždrimačkih Stanova, zatim preko Korita (stanovi) kroz Dedinu Luku u Suvodol pa tokom Bistrice u Gornji Vakuf. Ovaj put traje 6 sati.

Sa Crepulja (na Bitovnji) vodi jedan put ispod vrha Višestike (1662 m), u sjevernom pravcu zatim se naglo spušta niz Prelovo na vrelo Trebac pod Visočicom. (Tu se nalazi lijepa planinska kuća Nike Bana iz Kreševa, podesna za konak). Zatim u sjeveroistočnom pravcu Preko Fratarske Lopate u Kreševo. Ovaj put sa Crepulja do Kreševa traje 4 sata. Ovo je stari trgovački put koji vodi iz Kreševa preko Bitovnje u dolinu Neretvice.

Na suprotnoj jugozapadnoj strani od stana Crepulja nalazi se na Bitovnji stan Utor. Spuštajući se sa Bitovnje u jugozapadnom. pravcu od ovog stana, dolazimo u sela Višnjevicu, Trešnjevicu i Seonicu koja se nalaze u području Neretvice u kome ima najboljih vrsta voća a naročito trešanja, oraha i kestena. Od ovih sela preko Podhuma dolazi se do željezničke stanice Ostrožac. Put traje 6 sati.

Od planinarske kuće na Pogorelici vodi dobro markirani put u sjeveroistočnom pravcu preko sela Dusine niz Gvoždansku Rijeku (na spec. karti Željeznica) zatim kroz sela Gojeviće i Bakoviće gdje se dolazi na kolski put a odavle još tom cestom 5 km. do mjesta Fojnice. Odavle saobraća autobus svakodnevno sa Sarajevom.

Od Fojnice vode putevi u raznim pravcima na Ščit, na Matorac i na Vranicu. Prema Ščit planani vodi put u sjevero-

zapadnom pravcu preko predjela Prokosa. Najprije se ide uz Fojničku Rijeku do šumarske kuće u Prokosu. Odatle pravo sjeveru između sela Obojak, Čemernica i Klisura (muslimanska sela) do na vrh Šćita (1780 m). Odatle put vodi preko t. zv. Mijatove kaldrme (poznatoga Mijata hajduka) u veliku crnogoričnu šumu Šebešić do samoga naselja Šebešića. Dovde ima 4 sata hoda. Odatle se u južnom pravcu, preko šume Javorovače ide uz Zlatan Potok sve do na pl. Vranicu. (Kada se napusti pomenuti potok i krene nešto u jugozapadnom pravcu dolazi se najprije do stana (pastirskih koliba) Vranice. Odatle se sa čistih visina već može zapaziti Prokoško Jezero. Od sela Šebešića do Jezera ima oko 5 sati hoda.

Drugi put od Fojnice neposredno prema Vranici vodi opet uz Fojničku Rijeku. Sve do Starog Sela put ide kroz divne livade i kosanice. Odatle dalje uspinje se kroz Paljike i izbija na visoravan ispod visa Trebevića. Tu smo već na pašnjačkoj visoravni kojom — držeći se istočnog pravca — dolazimo do Prokoškog Jezera. Trajanje puta 5 sati.

Treći put iz Fojnice vodi južno, pored samoga franjevačkoga samostana uz strmu stranu zv. Križ. Provodi kroz šumu Runjevicu ispod Kozograda i izlazi kod Fratarskih Staja pod sjeveroistočne strane Matorca. Odatle se u zapadnom pravcu ispod Vrankamena prelazi na Vranicu (preko Sarajevskih Vrata*

*) Na Vranici planini postoje troja Vrata. Prva su pošavši od Prokoškog Jezera prema Gor. Vakufu, dakle zapadno od Jezera. Ona se zovu Vranička Vrata i čine prolaz između Krstaca i Smiljevačke Kose. Druga se nalaze s južne strane Matorca ispod Vrankamena. Ona čine usku prevlaku između dubokih

ili Preko Radovana i Gvoždanskih Stanova na Zečevu Glavu (Zec planinu). Put traje 5 sati.

U samom mjestu Fojnici može se uvijek dobiti čista i udobna postelja i konačenje. (U ljetnim mjesecima radi brojne posjete lječilišta valja se dan dva ranije pobrinuti za prenočište). Ko želi može u samom mjestu dobiti konja i vodića za planine. To isto vrijedi i za Kreševo.

Lijepe i pitome planine Srednje Bosne počeli su planinari pohađati u većoj mjeri tek zadnjih godina. One pružaju planinaru ne samo prekrasne vidike i panorame na sve okolne planine Bosne i Hercegovine nego su same po sebi vanredno lijepe i podesne za duže bavljenje preko ljeta. Njihove pitke i meke vode, guste i hladovite šume, bujni, prostrani i mirisni pašnjaci mogu zadovoljiti ukus i zahtjeve najiskusnijeg evropskog turista. Treba samo nastojati da se na ovim planinama izgradi koja bolja planinska kuća. Onda će po ovim planinama odjekivati mnogo više i češće vesela planinarska pjesma a naš „Eho“ prolamaće se kroz klance i dolove.

prodora Lijeve Rijeke i Bistrice. To su Sarajevska Vrata. Treća su na putu od Fojnice ispod Kozograda (Jerinina grada) prema Fratarskim i Fojničkim Stajama. Na završetku samoga uspona od Fojnice neposredno pred Fratarskim Stajama otvara se širok ulaz u pašnjački prostor tu su također Sarajevska Vrata.

Vlašić planina

Od davnina je poznata i čuvena ova planina, čija se snažna gromila izdiže upravo u sredini Bosne. Vlašić ima dominantan položaj prema ostalim srednje visokim planinama Srednje Bosne, koje se terasasto spuštaju prema pitomoj Posavini. Stoga se sa Vlašićevih vrhunaca otvaraju prekrasni i daleki vidici na sve strane.

Vlašić se izdiže svojim prvim obroncima neposredno od Travnika i doline rijeke Lašve i prostire se prema sjeveru sve do Vučije planine i izvora rijeke Vrbanje. Istočna mu je granica potok Bila (Bijela), pritok Lašve, koja rastavlja Vlašić od Javorka, Jezeračke planine, Gorčevice i Lisca. Ove dvije potonje planine leže već u zeničkom srezu. Prema zapadu spušta se Vlašić planina svojim kosama u talasastu i prilično gusto naseljenu visoravan Vitovlja.

Najvažniji dijelovi Vlašića su ovi:

Upravo nad samim Travnikom diže se do 1500 m visine zid Kajabaše. Ovaj greben zagrađuje grad sa sjeverne strane a prema istoku spušta se sa planinske visoravni u izdignutu dolinu potoka Bile. Sa zapada veže se Kajabaša preko Ekića Brda živopisnim do 1700 m visokim i gotovo okomitim stijenama Devečana. Od Devečana na sjever nastavlja se i postepeno izdiže glavno bilo Vlašića do najvišeg vrha Paljenika (1943 m) koji je prostranim dolinama rastavljen od nešto niže Vlaške Gromile (1919 m). Ova Gromila zauzima svu istočnu stranu planine. Ona se naglo ruši prema istoku i jugoistoku u 600-700 m visoku dolinu potoka Bile gdje su se po dolinama i uskim kosama smjestila mnoga sela i zaseoci. Sa Vlaškom Gromilom veže se prema sjeveru Kozica (1752 m). Ona je

obrasla gustom crnogoričnom šumom, dok su prije spomenuti masivi goli osim nižih obronaka Kajabaše i Devečana po kojima raste grmlje. I niži obronci Paljenika obrasli su crnogoričnom šumom. Od Vlaške Gromile i Paljenika šire se prema sjeveru prostrani i bujni pašnjaci: Mujezinovci, Preslica, Ljuljevac, Krmkov Do, Jezero i najglavniji Smiljevica. Njih sa sjeverne strane zatvara Ljuta Greda (1740 m). Masiv Ljute Grede spušta se prema zapadu dolini Ugra, na istok dolini Bile, a na sjever prema vrelu Vrbanje. Obronci ovog masiva obrasli su omorikovom šumom.

Glavna je sastojina Vlašića vapnenac. Na površini ga nema mnogo u rejonu paša, ali su za to značajne paralelne kamene naslage (rebra) koje mogu biti duge do 100 i više metara. U području Vrtača nalaze se karakteristične karsne doline, pa čitav taj kraj potsjeća na pravi karsni predio. Slični su u tom pogledu i područje Kazana, okolina Pavla i neki dijelovi Paljeničkoga masiva,

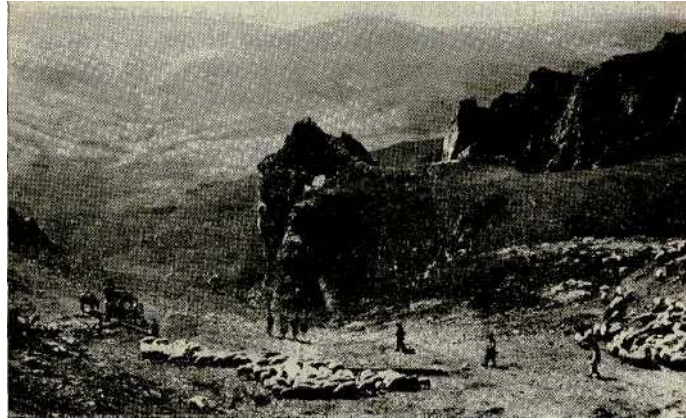
Planina Vlašić ima žive, izvorske vode na sve strane. Ispod njega izviru dvije jake pritoke Vrbasa: Ugar i Vrbanja. Na samoj se planini nalaze mnoga vrela od kojih su najznamenitija: Devečani, Orman, Kraljica, Šantić i Preočka. Prva dva vrela nalaze se na livadama, a posljednja tri na ispašama. Na zapadu je poznato Haratnbašino vrelo, koje presuši, dok ostala vrela imaju uvijek vode. Za Ljutom Gredom, u sred omorikore šume, nalazi se jako vrelo Pašinac. To je jedno od najjačih vrela na Vlašiću sa najledenijom vodom. Zubi trnu od studeni kada se pije Pašinac. Jezera na Vlašiću nema.

Klima na Vlašiću ne razlikuje se mnogo od klime na ostalim našim visokim planinama. Lje-

ta su kratka i umjereno topla. Zime su duge i oštre. Vrijeme je preko onih nekoliko ljetnih mjeseci vrlo promjenljivo. Često se javljaju ljetni pljusci uz silnu grmljavinu i udaranje gromova od kojih strada dosta stoke. U jednom danu izmjenu se sva četiri godišnja doba sa svim svojim oznakama. Kiši obično prethode silne munje i gromovi. Iza njih dođe ugodno sunce. Često je kiša pomiješana sa snijegom ili joj prethodi grad a iza toga opet ugodno i toplo sunce. Vjetrovi su na Vlačiću veoma jaki. Oni navlače i nagone guste proljetne i jesenske magle. Zimi se niz vlašićke obronke otiskuju usovi (lavine) samo srećom nijesu česti.

Na vlašićkoj visoravni dosta je raznovrsna flora. U visokoj šumi najviše je proširena omorika. Kao nisko šiblje i grmovi raste: ljeska, smrdljivikovina (*Rhamnus*), divlja ruža (*R. pendulina*), kupina (*Rubus hirsutum* i *R. hipoglossum*), divlje grožđe (*Ribes alpinum*), smreka, vriština (*Calluna vulgaris*), borovice (*Vaccinium myrtillus*), iva (*salix caprea*) itd. Ovo grmlje počinje u nižim položajima planine ali se penje i do visinskih pašnjaka i livada. U predjelu ispaša dominira trava žečiji brk (*Nardus stricta*), što nije najbolji znak sa stanje ovih pašnjaka. Brk se naime pojavljuje uvijek tamo, gdje je prejak iskorišćavanje paša i gdje se gube dobre pitome trave. Ali na Vlačiću čine dobar dio paša i razni vijuci (*Festuca*), klasnjače, zvjezdani (*Lotus*) i samonikle djeteline. Pored toga raste i raznovrsno samoniklo bilje koje popunjava busen i daje dobru pašu kao što i na livadama daje dobro sijeno. Po livadama raste mnogo alpsko cvijeće kao; sirištare, sunovrati (zelen-kada), salep, trobojne ljubice, klinčići, zlatani, čemerike, kamenike, planinčice (jablan), žabnjaci, ravent (*Gentiana lutea*), kitice (*Kantan-*

rion) i mnogovrsne glavočike, niske ružice (*Rosa brandisia*). Fauna je Vlašića također raznovrsna. Nju čine mnogobrojni insekti, a naročito skakavci. Ovih bude katkada u tolikom broju da obrste gotovo svu travu. Od ptica se ističu jarebice-kamenjarke, alpske vrane, kopči, orlovi i male ševe-vintulje. Srne žive u šumovitim predjelima, a u kozičkim vrletima, brlozima, borave i mededi. Vukova ima mnogo te nanose dosta štete

VRELO DEVEČANI nad Devečanskim Stijenama (1700 m) na Vlašić pl.

Foto S. Suljagić.

Od Martinjdana u jesen, pa sve do Đurđeva vlašićki pašnjaci su pusti, bez ljudskih naselja. Iza Đurđeva dana, kada okopni veći dio snijega Vlašić oživi. Kolibe se otvaraju. Brojna stada ovaca izlaze na paše. Osim ovaca na Vlašić se istjera i dosta goveda i nešto konja. Samih ovaca bude preko 10.000 komada. Ovce čuvaju čobani. Svaki čobanin upozna i dobro razlikuje stotine ovaca svoga gazde od tuđih ovaca. Njihovi su

vjerni drugovi i čuvari stada kroz čitavo vrijeme ovčarski psi. Bez njih bi bilo nemoguće stočarenje na Vlašiću. U blizini svakoga tora nalaze se obično po dvije kolibe. U jednoj od njih boravi stopanica (sirar) a u drugoj se siri i sprema sir. Čobani su po danu većinom na paši, a u noći kod tora. Kod nekih staja osim ovih dviju koliba nalazi se još i treća koliba (baškaluk). U njoj može prenoćiti vlasnik stada ovaca (dželepčija) ili strani putnik. Vlašićke su stopanice (sirari) težaci iz obližnjih planinskih sela. Neobično su dobroćudni i gostoljubivi S draga srca nude sirom i crnom kavom. Najvole razgovarati o svom poslu. Svugdje se na Vlašiću na isti način siri odlični masni ovčiji sir, koji se prodaje u kacama od 10 do 50 kilograma pod nazivom vlašićki sir Najbolji je onaj sir koji se siri u kasno ljeto i pod jesen. Pošto je pred dvije godine sagrađena planinska kuća na Devečanima, vlasništvo Društva planinara u B. i H sekcije u Travniku, ona je danas najbolje i najprijatnije sklonište za planinare koji preko ljeta i zime posjećuju Vlašić planinu. Može konačiti 25 do 30 ljudi. U posljednjim godinama razvija se povoljno zimski šport na Vlašiću. Naročito je povoljan teren za skijanje. Stoga ovamo počinju dolaziti i strani skijaši. Zimi su upravo prekrasni predjeli na Vlašiću te osvježavaju tijelo i dušu.

Prilazi:

Iz Travnika se može raznim putevima otići na Vlašić. Najbliži je put preko Kajabaše. Najprije se valja popeti na Jarčišće, niži obronak Kajabaše, koji je obrastao sitnom šumicom i nadvio se nad sam grad. Vrhunac mu je zaravnjena ledina, do koje se može doći umjerenim hodom za 1 sat. Do Jarčišća se može doći ili preko omanjeg brijega Kupila (uz muslimansko

grobļe) i Kamenog Dola ili preko Bunarbaše i sela Jankovića uz t zv. Vranu Stinu. Kome je naporan i težak put uz Kameni Do, taj može odmah skrenuti od njegova početka uz samo brdo Jarčišće, nogostupom kroz šumarak, samo mora poznavati dobro taj put, da ne zađe. Od visoravni na vrhu Jarčišća počinje put uz Kajabašu. Uspon je blag jer do samog vrha Kajabaše (Žigonjinih livada i Zida) ima 13 velikih i nekoliko malih okuka. Stogod se više penje bi va vidik sve širi i interesantniji. Negdje se ukaže skup seoskih kuća, livada i zlatonosnih njiva. Negdje proviruju novi brežuljci, ukazuju se kitnjasti dočići, visoki planinski vrhovi i čitavi gor ski lanci. Nekako u polovini brda blizu jedne okuke nalazi se zaravnjeno travno mjestance koje težaci nazivlju »Delin grob«. Od toga mjestanca pa do vrha Kajabaše uspon je malo teži, put neravan i dosta kamenit. Taj dio puta zove se »Probadala«. Od Probadala otvara nam se pogled na gornji tok rijeke Lašve i industrijsko mjestance Turbe, koje je 8 km udaljeno od Travnika. Osim toga proširi nam se vidokrug uskom dolinom kuda vodi željeznička pruga sve do Goleša. Tu se isprsilu šumovita planina Komar. Pustimo li oko dolinom Lašve, zaustaviće nam se na Karaulskoj Gori, odatle *izvire* Lašva. Kad se dođe iznad zida Kajabaše na čajire (livade) potrebno je da se sjedne i odmori. Osjeća se ugodan miris vlašićke trave. Pogledi i nehotice lete na sve strane, da se ustave na divnim predjelima koji nam stvaraju ugodno duševno raspoloženje i izdižu nas iznad svakidašnjice. Širokogruđa, darežljiva i duboka majka priroda, u znaku vječite cjelishodne djelatnosti, otvara nam drukčije poglede na momentane prilike i stanje u kojima živimo.

Od gorskih kosa, što su se nabrale na licu zemlje u ovoj okolini, koju možemo okom da pregledamo treba najprije spomenuti Vilenicu. Ona zagrađuje Travnik s južne strane. Iza nje se malo podalje na jugu promolio čuveni Kalin za kojim je pitoma varošica Bugojno. Na Kalin se nižu prema Vranici omanji bregovi, dok se također i za Vilenicom zapažaju kose i kosice prema Ratovskoj planini sastavljajući se sa obroncima Krušćičke planine i Sebešića. Sviju njih je svojom visinom nadvisila i svojim moćnim lancem opasala Vranica planina. Iza Vranice malo na desno provirila je i Raduša sa svojim simpatičnim vrhuncem Idovcem. Ova se planina produžuje na zapad susrećući se sa Stožerom. Na Stožer veže Plazenica, a oštro oko razabire u daljini ono mjesto, gdje se nalaze poznata Kupreška Vrata. Vraničin vrhunac Rosinjak kao da je sagnuo svoju ponosnu glavu prema istoku u znak skromnog priznanja što su ga seke »Loćika« i »Bijela Gromila« nadvisile u kršnom i vitkom rastu. Pogledamo li na lijevo od Vranice u jugoistočnom pravcu, zaustavice nam se pogled na vrhuncima Zec planine. Dobro se vidi i masiv Matorca. Između Vranice i Raduše na jugu pomalja se svojim najvišim vrhuncima krševita Vran planina. Od Zec planine na lijevo iznad drugih bregova izdigla se svojim vrhuncima Bjelašnica više Sarajeva. Uteče li nam pogled s ovog mjesta u lijevo i niže, zaustavice se na maloj zelenoj visoravni Bukovice interesantnoj radi dviju pećina (velika i mala pećina) i nekoliko ponora, gdje se je smjestilo istoimeno selo. Još dublje je Travničko Polje kojim ide željeznička pruga prema Lašvi.

Kada prođemo kolibe na Kajabaši, do kojih se stigne iz Travnika za 2^{1/2} do 3 sata vodi nas

put preko čajira najprije jednim dolom, a onda lijepo preko obronaka do t. zv. Razvale. Tu je raskrsnica puteva. Jedan od njih ide desno, na niže, prema Konjskoj (staje i ispaše) i selu Bukovici. Drugi u pravcu Vlačke Gromile vodi prema vrelu Ormanu. Od ovog se potonjeg odvaja put za Devečane. Od samoga mjesta Razvale može se odmah prepriječiti u zapadnom pravcu uz kosu Ekića Brda prema Devečanima. I Or-

PASTIRSKKE KOLIBE I TOROVI na Vlačić pl.

Foto: S. Suljagić

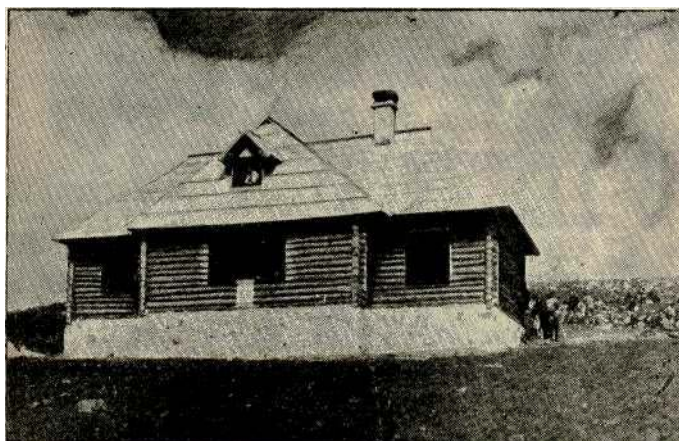
manski sjeverni put (glavni put preko planine) i Devečanski zapadni put vode preko livada, koje se kose u mjesecu avgustu. S Razvale se otvara lijep vidik niz veoma strmu kosu na crkvu u Ovčarevu. Uz tu kosu vode serpentine također za Vlačić, t. zv. ovčarevskim putem. Idući iz Travnika taj se put odvaja u selu Orašju (Jankovići) od onog puta koji vodi preko Vrane Stine na Jarčišće i Kajabašu. Ovčarevski put je naporniji

i krševitiji od onoga uz Kajabašu. Ova oba puta dovode iz Travnika do Devečana za 4½ sata umjerena hoda. Teren od Razvale prema Gromili i Devečanima jeste zatalasana visoravan, koja se savladava gotovo bez imalo teškoće. Na Devečanima u krševitoj planinskoj dolini nalaze se čuvena Devečanska vrela. Napravljena su tri korita, pa voda preko drvenih žljebova izbija u jakom mlazu u korita. Devečanska su vrela jaka, nepresušiva a voda pitka i vrlo studena. Odmah iznad doline, gdje se nalaze vrela u sred zelene livade sagrađena je planinska kuća Društva planinara u B, i H. Stog mjesta otvaraju se prekrasni vidici na zapadne bosanske i hercegovačke karsne gore. Za vedra dana vide se ove planine: Klekovača, Srnetica, Lisina, Crna Gora, Vitorog, Šator, Cincar, Plazenica, Stožer, Raduša i Vran.

Od Devečana vodi puteljak sjeverno preko devečanskih ravnica pokraj Oštrike u Kazane, koji su zagrađeni sa istoka kosama najvišeg vlašićkog vrhunca Paljenika. Iza Kazana dolaze Mujezinovci. To su omanji travni doci, preko kojih vodi put između vrhunaca Čavla (1817 m) na istoku i Pavla (1806 m) na zapadu. Na Mujezince se veže Preslica (paša). Do nje odmah u dubokoj dolini što leži sa istočne strane Crnog Vrh (1731 m) i neposredno na njegovom podnožju sagrađene su staje Sujoldžića i Alagića. Od njih je istočno Ljuljevac (paša) gdje se nalaze Budimirovića staje. Jugozapadno se diže vrh Pavo. Predio na zapadu od Pavla naziva se Drinodolom. Tu su staje Grgića. Od Drinodola na niže i zapadnije nalazi se ispaša Jezero, gdje su staje Krehića.

Nešto preko stotinu metara sjeverno od ovih staja izvire na podnožju Crnog Vrh Kra-

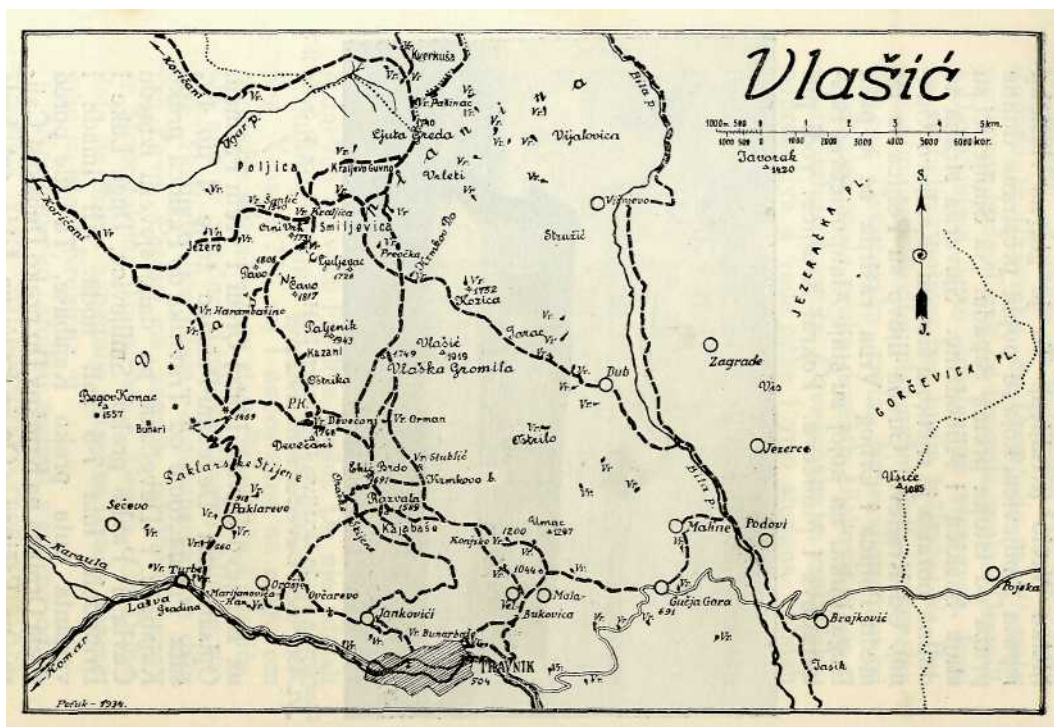
ljičino Vrelo (Kraljica). Tu je glavna vlašićka ispaša Smiljevica, koja se poput prostrane doline pruža od istoka prema zapadu. Na Smiljevici su staje Šeškića i Alihodžine. Sjeverna strana te doline obrasla je rijetkom šumom (Kraljevo Guvno). Od Kraljeva Guvna lijevo su Poljica a između Poljica i Crnog Vrhra raširila se je paša Duga Luka, na kojoj su staje Alaupovićeve, Baškaradove i Mulićeve. Pokraj Kraljice, vodi put

Planinska kuća Društva Planinara B. H. „VLAŠIĆ" nad Devečanskim izvorima

Foto: S. Suljagić

uz Kraljevo Guvno, Ljutoj Gredi i vrelu Pašincu. Opisani put Devečani-Pašinac traje 4 do 4½ sata. Prema tome od Travnika do Pašince preko Kajabaše i Devečana pa dalje sjeveru između Čavla i Pavla preko Smiljevice, Duge Luke i Drinodola ima 7-8 sati hoda. Ali imade i varijanta puta preko Kajabaše. Ta ide pored vrela Ormana na Krmkov Do preko Dubskog Čajira na Pašinac. On je kraći za 1-1½ sat hoda od onoga preko Devečana.

- 183 -

Osim opisanih puteva, glavna je prometna žila "Vlašićeva put preko Paklareva. Ide se iz Travnika putem u pravcu Jajca do Marijanovića hana (oko 1 sat). Odatle je na Paklarske Stijene 3 sata do kote 1469 m. Od kote 1469 preko livada ide svako kuda mu se čini bolje ali ima jasan utrt put desno, na Devečane i planinarsku kuću. Na sjever vodi put prema torovima, naročito Baškaradovu toru, a sjeverozapadno na Harambašinu Vodu i u selo Korićane. Ovo selo leži na visini od 1281 m pa će biti svakako među onim selima Bosne, čiji je visinski položaj na zadnjoj granici stalnih ljudskih naselja.

Treći put, kojim se je artiljerija izvlačila, ide iz Travnika kolskim putem u Gučju Goru, a otale blagim usponom udara preko Konjske na Razvalu.

Cetvrti je put na Vlašić veoma lagan, ali dosta zaobilazan. Polazi se pokraj starog grada serpentinama na selo Bukovicu. Odatle se ide preko Konjske, pa ispod Krmkova Brda na vrelo Stublić, a dalje brdu uz čajire na vrelo Orman, koje je na glavnom Vlašićevu putu od Ka-jabaše u pravcu ispod Gromile prema torovima Ormanski put, kad zaobiđe Gromilsku kosu, skreće lijevo preko Vrtača vrelo Preočice, a odatle na ispaše Smiljevice. To su glavni putevi koji vode preko Vlašića. Silaz sa planine istim putevima prema Travniku. Sa Vlašića su vanredno lijepi prizori i vidici pri izlasku i zalasku sunca pa se preporučuje pri posjeti planine iskoristiti tu zgodu.

Visoravan sjeverno, sjeveroistočno i sjeverozapadno od Sarajeva (Od Sarajeva do Olova, Vareša i Zavidovića).

Od Sarajeva ravno prema sjeveru sve do Olova, zatim prema sjeveroistoku sve do Han Pijeska i Kladnja, a prema sjeverozapadu do planine Zvijezde i do Vareša, te dolinom Krivaje do Zavidovića prostire se pitoma visoravan, bogata svim dobrima zemaljskim.

Južnu granicu toga predjela čini samo Sarajevo sa Miljackom i Sarajevskim Poljem. Istočnu granicu čine planina Romanija, Kuštravica i Javor sve do varošica Kladnja i Vlasenice. Sa sjevera zagrađuju taj predio planine Smolin, Mladoševac i Koljuh. Od Konjuh planine prema sjeverozapadu omeđava ga dolina rijeke Krivaje a sa zapada ga obuhvata dolina rijeke Bosne. Administrativno podijeljen je taj predio među srezove sarajevski, visočki, žepački i kladanjski, banovine Drinske. Poprečna nadmorska visina te visoravni kreće se između 800 -1000 m. Ali na njoj ima i viših brda sa lokalnom oznakom planine kao što su; Crepoljsko (1525 m), Crni Vrh (1503 m), Bukovik (1532 m), Ozren planina (1452 m), Palež (1183 m), Žitna Hrpa (1199 m), Bijela Stijena (1190 m), Zečiji Vrat (1275 m), Zvijezda (1350 m), Lipnica (1458 m), Klopačna (1044 m) i dr.

Sva je ta visoravan naseljena. Na njoj su brojna sela razasuta između prostranih i velikih šuma. Tu ima terena za zemljoradnju, sgočarstvo i voćarstvo. Pored toga stanovnici se bave sječom šume a djelomično rade i kao rudari u rudarskim preduzećima.

- 185 -

Naselja su muslimanska i pravoslavna i to ili izmiješana t.j. u istom selu žive i pravoslavni i muslimani ili zasebna t. j. sa čisto muslimanskim ili čisto pravoslavnim stanovništvom.

Život i rad njihov je vrlo jednostavan, skoro primitivan. Kuće su ponajviše od dr-

CREPOLJSKO sa planinskom kućom društva „Prijatelja Prirode“. Nadmorska visina 1390 m.

vene građe, ali su redovno oblijepljene i okrečene. Građene su većinom tako, da se u prizemlju nalazi velika prostorija (kuća) sa ognjištem. Taj prostor otvoren je do pod krov. Do toga prostora u prizemlju nalazi se

obično po jedna veća soba. Poviše nje izgrađuje se na sprat još po jedna do dvije sobe. Kuće su

građene na dumu t. j. s krovom na sve četiri strane. Oko kuće ima obično io nekoliko manjih zgradica (staje, hambari (žitnice), koševi, udžere, baškaluci i dr) razmještenih bez reda i obzira na položaj prema glavnoj zgradi (kući).

Život je kućni na patrijarhalnoj osnovi. Postoje djelomično još kućne zadruge, ali pretežnija je inokoština.

Visoravan ima pretežno planinsko-stočarski karakter. Pretežnji dio ziratne zemlje čine pašnjaci, travnjaci i kosanice. Slijedeći samu prirodu trebalo bi u istinu 2/3 zirata pretvoriti u livade i pored njih glavnu brigu obratiti stočarstvu.

Velike površine pokrivene su divnim četinastim šumama. Glavno drvo je omorika (smrča), ali imade dosta i jele i bijeloga bora, a pogdjegdje bukve, breze i javora. Šume su većinom mlade, u dobi od 40 —100 godina. Najveći dio šuma spada u područje sječe velikoga industrijskog preduzeća »Krivaje« d. d. (preduzeće ne radi ima već 3 godine). Položaj šuma vanredno je povoljan za intenzivno iskorišćavanje, jer je moguće lako provesti puteve i provoze sve do glavnoga transportnoga bila, krivajske šumske željezničke pruge: Han Pijesak, Olovo, Zavidović. Pored Krivaje znatnija su šumska preduzeća »Ozren« d d., Marko Babunović, Sarajevo; Braća Šišić, Ljubo Crvenković, Braća Zloušić, Adler-Operman svi u Varešu; Todorović i Dohanj, Ilijaš; Jamaković Mustafa, Olovo; „Romanija" d. d., Mokro; Todorović i Dohanj, Mokro.

Ovaj lijepi planinski kraj Srednje Bosne, koji u stvari pripada bližoj i daljoj okolini Sarajeva, veoma je složen po svojoj geološkoj

gradi. Raznovrsne geološke tvorevine, od kojih je sastavljen i koje se pokazuju u raznovrsnosti pejzaža i morfoloških oblika tla, razučene su mnogobrojnim vodenim tokovima, koji pripadaju najvećim dijelom slivu Bosne, a samo neznatnim dijelom na istočnoj strani — slivu Drine.

Razvođe između ova dva sliva dviju najvećih bosanskih rijeka gradi na jugoistočnoj strani Jahorina, na istočnoj Romanija i Javor, koji su u ovom smislu vezani prostranom

CREPOLJSKO u zimi (1525 m)

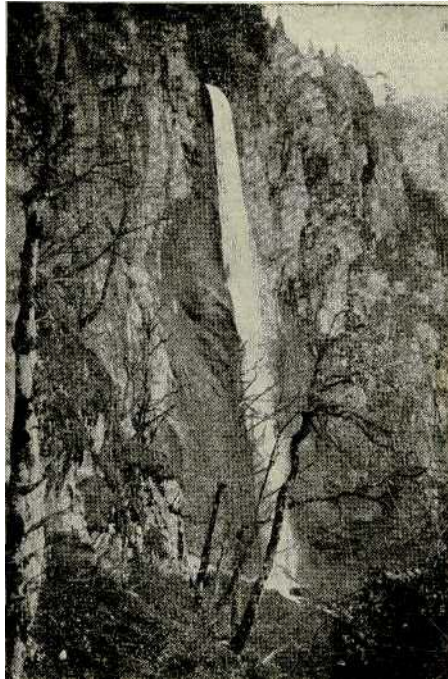
Foto: S. Suljagić

karsnom visoravni preko Glasinca i Han Pijeska, zatim na sjevernoj strani planine Smolin i Konjuh, u čijem području izvire Drinjača. Od pritoka Drine najvažnije su u ovoj vododjelnici: Prača, zatim Žepa i Drinjača s Jadrom. Slivu Bosne pripadaju mnogobrojni vodeni tokovi zapadne i sjeverne strane vododjelnice Romanija-Javor, koji veoma mnogo brazdaju cijeli ovaj predio sjeverno od Sarajeva. Na njegovoj južnoj strani je Miljacka, koja

protiče kroz samo Sarajevo. Zatim od važnijih još i Vogošća koja utiče neposredno u Bosnu. U Vogošću pada najljepši vodopad ovoga kraja Skakavac, udaljen od Sarajeva oko 4 sata hoda. Idući na Skakavac mimoilazi se predio Crepoljsko (nadmorska visina 1200-1500) gdje je veoma podesan teren za zimski šport osobito za skijanje. Tu se još od ranije nalazi planinarska kuća Prijatelja Prirode. Pred kratko vrijeme sagradio je Skijaški Klub Sarajevo veoma lijep i udoban dom za skijaše kao i druge prijatelje zimskog športa. Skoro uporedo sa Vogošćom teče rječica Ljubina, uz koju ide željeznička pruga do rudnika Čevljanovića, odakle i ona ističe. Uporedo s njom silazi, iz srednjeg dijela planine Zvijezde, Misoča, a zatim Stavnja, koja protiče kroz Vareš i preko velikih vareških rudišta željezne rude utiče u Bosnu kod Podlugova. Dalje nizvodno u neiosrednoj okolini rudnika Kaknja, sada nažalost zloglasno čuvenog po teškoj rudarskoj nesreći, koja se dogodila s proljeća 1934, utiču još tri važnije rječice, čija se izvorišta nalaze u šumovitim visokim predjelima ovoga kraja, sjeverozapadno od Vareša. To je najprije Trstionica koja od Kraljevske Sutjeske do Čatića protiče vrlo lijepom i pitomom dolinom. Zatim Zgošća, koja se do istoimenog sela više rudnika Kaknja probija kroz divnu i duboku klisuru, i napošljetku Ribnica, koja utiče u Bosnu kod sela Kaknja.

Najvažniji vodeni tok, koji presjeca skoro sredinom ovaj planinski predio, pravcem. JI-SZ, jeste Krivaja. Krivaju čine dvije rječice Bioštica i Stupčanica. Bioštica izvire u neposrednoj blizini sela Knežine i teče od

nje sjeverozapadu prema varošici Olovu. U svom toku prolazi kroz krševite, brdovite i šumovite predjele te prima mnoge gorske potoke (Blatnica, Kalina) tako da do Olova po-

VODOPAD SKAKAVAC, visina
vodopada 08 m Foto; S. Pečl.

štane dosta jaka. Stupčanica počinje ispod sela Žeravice i Nevačke. Probija se od istoka pravo prema zapadu kroz veoma vrletan i kamenit teren, primajući također mnoge gorske

pritoke i vode. Sjeveroistočno pod Olovom sastaju se obje rječice i odatle čine rijeku Krivaju. Cijelom njenom dužinom ide poznata šumsko industrijska željeznica, koja omogućava da se bez napora može da uživa u posmatranju jednog od najljepših planinskih predjela Srednje Bosne.

Ostale pritoke, iako nijedna nije veća od Bioštice, prima Krivaja u svom srednjem to-ku. Tu su među najvažnijim Tribija, Duboštica i Ribnica, koje se nalaze u najšumovitijim predjelima Krivajina sliva.

Napošljeku treba spomenuti još i potok Gostovac, čije se izvorište nalazi u šumskom predjelu Čauševca i Brnjića, istočno od Nemile. On utiče u Bosnu između Žepča i Zavidovića.

Zahvaljujući raznovrsnosti geoloških tvorevina ovaj kraj je srazmjerno veoma bogat rudnim i mineralnim blagom, radi čega Sarajevo s punim pravom treba smatrati rudarskim središtem. Nekoliko rudnika, među kojima u prvom redu Vareš, dovoljno dokazuju koliko veliko rudno bogatstvo skriva podzemlje ovoga planinskog predjela.

Nabrajajući letimice najvažnija rudišta i pojave ruda i minerala u sjevernoj i sjeverozapadnoj okolini Sarajeva, treba naglasiti da su mnogi od njih već odavna vrlo uspješno i napredno rudarski eksploatisani. Sva ta rudišta i rudne pojave su u raznim geološkim tvorevinama koje po svojoj starosti uglavnom pripadaju samo jednom geološkom dobu, mezozoikumu, bez obzira da li su sastavljene od taložnih ili eruptivnih stijena.

Najbliža Sarajevu jesu veoma znatna i opšte poziaga rudišta manganovih ruda

kod Čevljanovića, gdje postoji prilično razgranat državni rudnik. Manganove rude koje se na mnogo mjesta nalaze tu, kao i dalje sjeverno u Zvijezdi planini, vezane su u glavnom

PLANINARSKA KUĆA društva «Kozmos» na
Skakavcu 1136 m Foto: Dvoržak

za triaske i jurske sedimente, Sjeverno od Čevljanovića u blizini Olova, a kod sela Prgoševa na Bioštici, znatno su razvijene u triaskim krečnjacima olovne rude. Tu je olo-

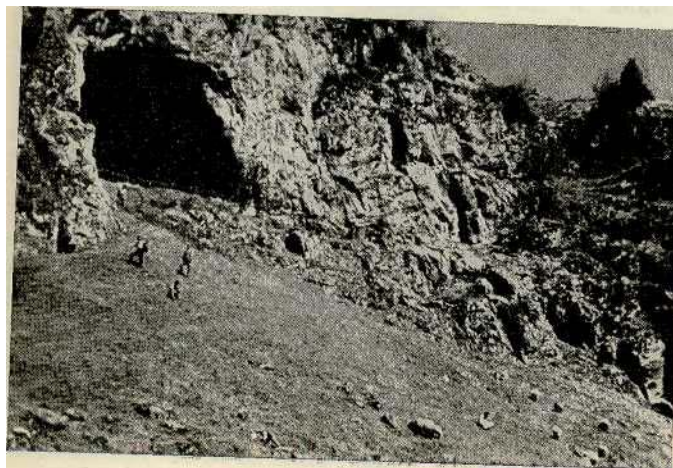
vo vađeno još u starim vremenima i po tome je i mjesto Olovo dobilo svoje ime. Zapadno odatle su ogromna rudišta željeznih ruda kod Vareša, od kojih se i danas iskorišćavaju četiri: Smreka, Droškovac, Pržići i Brezik. Na njima se razvio jedan od naših najvećih rudnika željeza. Tu su dvije visoke peći, koje proizvode sirovo željezo, i livnica za razne željezne predmete. Zapadno od Vareša, a donekle u geološkoj vezi s njegovim rudištima, nalazi se Borovica, gdje također ima željeznih ruda, koje su ranije vađene.

Sjeverno od Vareša izdiže se vanredno lijepa i šumovita visoravan, koja se sastoji skoro isključivo od eruptivnih stijena, naročito od serpentina a zatim od melafira, gabra i drugih. U tom predjelu leži Duboštica, rudnik hromovih ruda, koje su na nekoliko mjesta bile vađene osobito za vrijeme rata. Pored hromovih ruda u ovome kraju ima i znatnijih pojava magnezita, kao kod sela Jelaške, na lijevoj strani Krivaje. Na pojedinim mjestima, na pr. kod Ribnice, ovog serpentinskog područja Srednje Bosne, ima i bakra a ponegdje i željeza. Dalje sjeverozapadno, u okolini Žepča, za serpentin su vezane mnogobrojne pojave magnezita. Ima također i mineralnih vrela na pr. čuveni žepački Kiseljaci.

Skoro cijela zapadna strana ovoga planinskog predjela veoma je bogata ugljem, koji se nalazi u slatkovodnim tvorevinama mlađega tercijera. Okolina samog Žepča je uglavnom jedan znatan ugljonosni basen, koji se naročito proširuje kod Novog Šehera. Ipak najveće bogatstvo uglja Srednje Bosne sadrži ugljonosna kotlina Zenica—Sarajevo, čijom sre-

dinom teče rijeka Bosna. Tri ugljenokopa, Zenica, Kakanj i Breza vade dnevno oko 250 vagona uglja. Ali na području Zeničko-Sarajevske kotline moglo bi biti još mnogo takvih ugljenokopa, koji bi stotinama godina imali šta da rade.

Tako, pored vanredne prirodne ljepote ovoga planinskog kraja Srednje, Bosne, bliža i dalja okolina Sarajeva obiluje raznovrsno-

Krivajevičke špilje

Foto: Cvitković

šću geoloških tvorevina i u vezi s njima velikim i bogatim šumama i rudokopima. U privredi cijeloga ovoga kraja to, prirodno bogatstvo igra važnu ulogu po životno održavanje i po prosperitet veoma gustih naselja. Putevi koji vode od Sarajeva u sjeverne, sjeveroistočne i sjeverozapadne gorske predjele vrlo su razgranjeni i brojni, jer su ti predjeli prilično naseljeni i ziratni. Za

naše planinare su od važnosti samo oni, koji vode u predjele bliže Sarajevu kao na Vučiju Luku, Ozren, Šić, Vukasoviće, Ivančiće, Crepoljsko, Moćioce, Bukovik, Skakavac, Nebešinu, Srednje, Motku, Vogošću itd. Neke od tih izleta možemo praviti neposredno od Sarajeva do željenog mjesta pješke ili s konjem a neke i pomoću željezničke veze. Tako se izleti do Semizovca, Ljubine, Srednjeg, Ivančića i dalje do Nišića, Olova ili izleti preko Vareša, Kraljevske Sutjeske, Kaknja i dr. mogu u jednom danu obaviti samo posredstvom željeznice. Zato ćemo podijeliti puteve koji vode u ove predjele — u direktne — pješačke i puteve posredstvom željeznice.

1.) Direktni putevi. Sarajevo (gradska vijećnica). Vratnik, Višegradska vrata, Vasin han-Hreša, (ovde na desno odvaja se put na Sumbulovac i Mokro) Drljevac, Vučija Luka (3 sata hoda). Od Vučije Luke vodi put u zapadnom pravcu na izvor Bijelu Vodu pod Crepoljskim; pa dalje do novo sagrađenog skijaškog doma na Crepoljskom 1486 m (1 sat hoda) a odatle sjeverozapadno do planinarske kuće Prijatelja Prirode) na Gornjim Moćiocima 1390 m (1/2 sata hoda).

Odavde pozratak u Sarajevo ili preko Goropeća, Čavljaka, Pašina Brda, Sedrenika i Panjine Kule (3 sata hoda) ili preko vodopada Skakavca pokraj planinske kuće (Kosmos), Nahoreva (kod Kule odvojak gornjim putem) Radave i Koševa (4½ sata hoda) Nešto kraći put na Skakavac je preko Pašina Brda, Čavljaka (česma zapadno ispod Goropeća), Košare. Donjih Moćioca i Bukovika (3 sata hoda). Ovi su putevi obilježeni (markirani) crveno-bijelom bojom. Ima još neobilježenih

puteva u ovom predjelu kao: put preko Sedrenika, vojnog strelišta, Donjeg i Gornjeg Bioskog na Crepoljsko a odavde povratak na mjesto Goropeć. Kao što je gore rečeno može da bude preko Gornjih i Donjih Močioca na Kulu Nahorevo i dalje kao što je označeno, ili preko Radave, ili gornjim putem u Koševo pa u Sarajevo.

KRALJEV. SUTJESKA sa okolinom

foto: S. Suljagić

Od Vučije Luke u sjevernom pravcu vodi put na Han Toplicu a ovdje se odvaja: lijevo ispod Vjetrene Glave, Vukinjače, Kleka u potok Raču pa niz njega prugom šumske željeznice u Srednje (2½ sata hoda); ili pravo sjeverno od Hana Toplice na Ozren, Šić, Vukašoviće do želj. st. Ivančići (4½ sata hoda); ili od Šića prugom šumske željeznice do željezničke stanice Srednje (2 sata hoda). Kod sela Vukinjače (zapadno od Karića Čajra ispod vrha

Ozrena 1452 m) odvaja se put preko Nebešine (1416 m) na Motku (1253 m), te s Motke niza stranu u selo Vogošću i otale preko Kobilje Glave u Sarajevo (6 sati hoda).

Ko želi poći od Vučije Luke na želj. stanicu Pale, onda ide u jugoistočnom pravcu na selo Crni Vrh, Mrazoviće, Brezovice pa na glavnu cestu Sarajavo-Višegrad kod hana Sumbulovca. Od ovog hana na selo Jelovci, Polje, Jasen, Pale (4 sata hoda). Ovo su još za sad neobilježeni prolazi.

2.) Putevi posredstvom željeznice: Željeznicom od Sarajeva do Semizovca. U Semizovcu prelaz na drž. rudarsku željeznicu i njom preko Ljubine, Srednjeg, Čevljanovića u Ivančiče. Ovdje se može dobiti konak i opskrba. Od Ivančiča pješke u selo Nišiče (1 sat hoda), pa preko Bijam Bara do Krivajevičkih špilja (2 sata hoda). Špilja je vanredne ljepote i duga nekoliko stotina metara. Ovaj je put obilježen. Ili od Nišiča sjeveroistočno do sela Krivajevića, a otale sjevernim pravcem kroz Konjsku planinu na bunar Kamenicu (pokraj ruševine stare crkve i starih bogumilskih i muslimanskih grobova, zapadno od sela Brkića) niz Dolove u Olovo na stanicu šum. željeznice (4 sata hoda). U Olovu se može konačiti i dobiti što putniku treba. Iz Olova povratak istim putem na Ivančiče, ili preko Kozjaka, Boganozića, Križevaca (na potoku Orlji) uz Očevlje rijeku u mjesto starih majdana (primitivnih kovačnica željeza) Očevlje. Dalje uz brdo preko Jasala (sjeverni obronak Zvijezde) do šumarske kuće na Zvijezdi, a otale niz brdo cestom u Vareš (7 sati hoda). U Varešu i okolini vrijedno je pogledati stare majdane, rudokope

i talionicu gvožđa u Kralupima. Iz Vareša željeznicom u Sarajevo.

Ovom prilikom napomenućemo put koji vodi iz Vareša do ruševina nekadašnje znamenite sredovječne tvrđave bosanskih vladara Bobovca i njihove prijestonice Kraljevske Sutjeske. Južno ispod mjesta Vareša odvaja se put prema zapadu, prolazi kroz željezni rudokop i penje se laganim usponom do na viso-

RUŠEVINE kralj. grada Bobovca

foto: X. Rap

ravan Planinicu. Prolazi preko kosanica i spušta se blago putem niz Jusin potok u selo Mijokoviće (2 sata hoda). Od ovog sela do ruševina Bobovca stiže se za $\frac{1}{4}$ sata. Sa ruševina Bobovca spušta se put u dolinu potoka Bukovice i vodi prodorom tog potoka istočno ispod stijena Hrida i prelazi poslije 1 sata hoda ispod Riječnjaka na desnu obalu dotoka Bukovice, pa laganim prelazom preko

kose slazi u Kraljevsku Sutjesku na Trstionici za ½ sata hoda. (Ovaj je put obilježen). U Kr. Sutjesci nalazi se znameniti stari franjevački samostan sa bibliotekom iz prošlih vremena. Vrijedno ga je posjetiti. U Kr. Sutjesci može se konačiti i dobiti sve što je putniku potrebno. Iz Kr. Sutjeske vodi cesta niz plodnu ravnicu Trogionice do željezničke stanice Čatići na rijeci Bosni (2½ sata hoda) i dalje željeznicom u Sarajevo.

Za planinare je vrlo interesantan put, koji vodi iz Nišića preko divne planinske visoravni u sjeverozapadnom pravcu prolazeći sela: Naniće, Hasiće, Kamenicu, Elezovike, Šehoviće, Mačak, Balenovac, Ravne, Zubeta i odavde na najviši vrh Zvijezde planine Zvijezdu (1350 m) za 5 sati hoda. Sa Zvijezde ili sjeverno na šumarsku kuću, koja leži na već opisanom putu Očevlje-Vareš u Vareš (2½ sata hoda), ili južno preko strane Bijelo Kamenje na sela: Brgule, Šikulje, Karići, Kraljevići pa niz Blažu potok (Misoča) šumskoj željezničkoj stanici na Okruglici. Ovdje se dobije hrana i konak. Od Okruglice šumskom željeznicom niz interesantni prodor Misoče potoka do željezničke stanice Ilijaš na rijeci Bosni a odavde u Sarajevo.

Iz Vareša je lijep planinski izlet sjeverno preko Pogara na vrh Igrišća (1302 m) i Teferič Brdo (1190 m). Trajanje hoda 5 sati. Isto tako lijep je izlet u zapadnom pravcu od Vareša u staro selo Borovicu i odavde na vrh Lipnicu (1456 m) za 4 sata hoda. Natrag ili u Vareš ili preko Radakovice te sela Kopjara i Ratnja u Kr. Sutjesku i dalje kako je već opisano.

Od želj. stan. Ljubine, na rudarskoj pru-

zi Semizovac—Ivančići, vrijedno je poći do ruševina sredovječnog grada Tisovika. Ide se uza stranu u sjeverozapadnom pravcu od sela Ljubine preko Šolakovića, Taračina Dola, Kopošića te ispod brda Kicelja i Huma na Tisovik (5 sati hoda) Povratak istim putem do Ljubine. Od Ljubine u južnom pravcu s lijeve strane Ljubinskog potoka uz hrastovu kosu Dubovo na Počivala, Grabljivu Njivu pa laganim silazom u dolinu Jošanicu na put Vogošća - Kobilja Glava - Sarajevo (Od Ljubine do Sarajeva 6 sati hoda).

Od mjesta Kaknja na desnoj obali rijeke Bosne, 1 sat hoda udaljenog od željezničke stanice Kakanj, lijep je izlet preko sela Mramor na brdo Kičevo (975 m) sjeverno od Kaknja odakle se pruža divan pogled na okolinu s lijeve i desne obale Bosne. Trajanje hoda od sela Kaknja 2 sata.

Isto tako lijep je izlet za zeničke planinare na planinu Klopачnu (1044 m). Ide se od Zenice desnom obalom rijeke Bosne u istočnom pravcu do sela Josipovića i Klotačkog Vrh na vrh Klopачnu, Trajanje hoda 2½ sata.

Vrlo su interesantni i lijepi planinski krajevi u sjevernom kutu rijeke Bosne i Krivaje, t. j. u predjelu: Nemila sa najvišim vrhom Hotan (1029 m) Babina sa najvišim vrhom Tvrtkovac (1304 m), Brnjić sa najvišim vrhom Crni Vrh (1087 m), te Želeć planina južno od Žepča. Od svih su najljepši Tvrtkovac jugoistočno od Begov Hana na Bosni i Tajan istočno od ovog, a južno od željezničke stanice Zavidovići. Put na Tvrtkovac vodi od želj. stan. Begov Han uz Pepelarski potok ispod Grebena u selo Pepelare, a odavde sjeveroistoč-

no pod Otežnu i dalje u južnm pravcu preko Carišnice na vrh Tvrtkovic (1304 m). Trajanje 3 sata hoda. Na vrh Tajan, u predjelu Brnjica, vodi put od Zavidovića šumskom prugom (Gregerson) uz Gostović potok preko Luknjivica, istočno pod vrh Čukure, a odavde na Vresinu Kosu i preko Vresina na vrh Tajan (1278 m). Trajanje hoda 6 sati. Na ovom vrhu kani podružnica Društva planinara u Bosni i Hercegovini Usora da na proljeće 1935 podigne planinsku kuću. Ovo su još za sad neobilježeni planinski putevi.

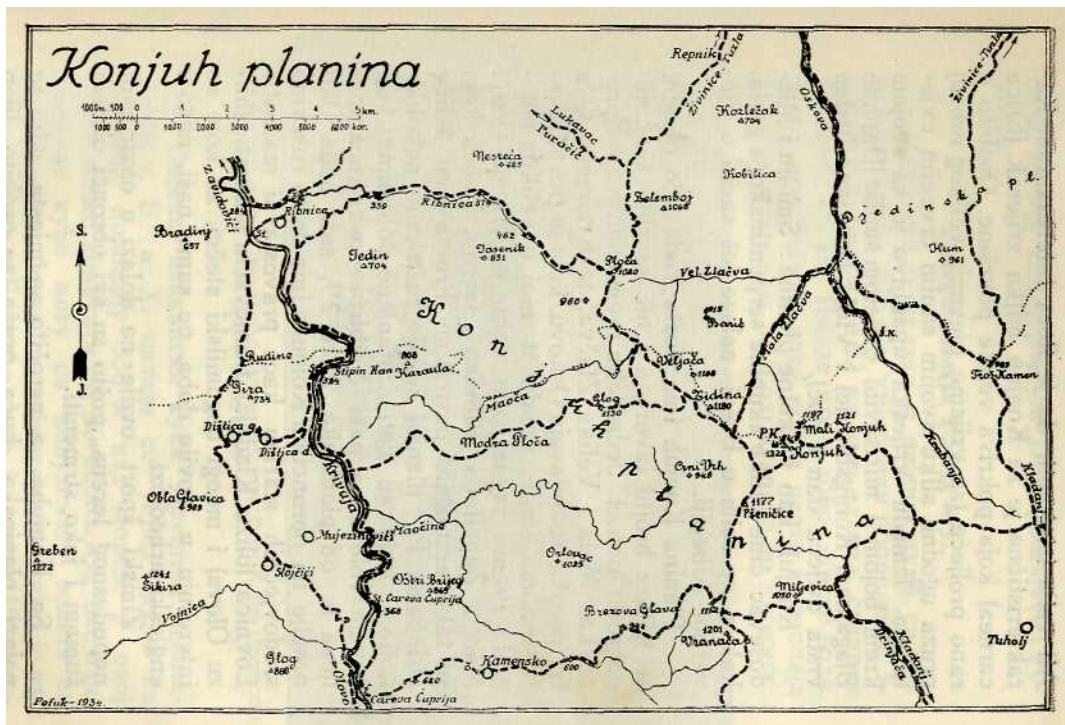
Svi opisani predjeli obiluju dobrim planinskim izvorima. I vodić sa konjem se može svugdje lahko pribaviti.

Konjuh planina (1328 m)

Konjuh planina je gorski masiv, koji se u srezu kladanjskom prostire između rijeka Krivaje, Spreče i Drinjače. Najviši je vrh Konjuh 1328 m. Ispod vrha 15 minuta sa zapadne strane nalazi se planinska kuća Društva planinara u B. i H. u kojoj imade mjesta za 10—15 ljudi.

Geološku podlogu ove planine kao i ostalih okolnih planina čini serpentin. On stvara karakteristične forme visokih zaobljenih glavica, koja se svaka za sebe izdiže i s jedne i s druge strane strmo obara u doline. Glavice su međusobno povezane uskim isto tako zaobljenim grebenima kojima se jedino može prelaziti, kada se ispne na najviše položaje planine. U nižim položajima nalazi se dosta rastove šume, ali slabe, dok u višim položajima prevladuje crni i bijeli bor.

Flora je dosta oskudna jer serpentin daje vrlo slabu naslagu plodne zemlje, a isto tako borove četine loš materijal za stvaranje humusa-

- 202 -

Ali valja istaknuti, da je flora interesantna. Karakteristična je za Konjuh biljka vrijesak (*Erica carnea*) koja pokriva velike površine. Osobito u rano proljeće (za vrijeme pjevanja velikog oroza) pruža ugodnu sliku svojim sitnim crvenim cvjetićima. Između vrijeska upadljivo je sa svojom krem bojom i mirisavim cvijetom smilje (*Daphne Blagajana*, *Konigsblume*) i *Viola Beckiana* (jedna vrsta cvijeća dan i noć).

Konjuh kao i okolne planine : Smolin i Mla-doševac čine velike skupine serpentinskoga gorja, kakve se osim u Bosni nalaze još samo u Sjevernoj Albaniji.

Planina Konjuh ima dosta vode. Po planini se nalaze brojni izvori, a s nje se slijevaju mnogobrojni potoci. Jedni teku prema sjeveru u Spre-ču kao Mala i Velika Zlačva, te Krabanja. Ova tri potoka sačinjavaju Oskovu, koja je poznata po pastrmama kojih imade u njoj u velikoj množini. Prema jugozapadu teku u Krivaju Donja Maoča, Župeljevo, Ribnica i Gornja Maoča koje su također bogate pastrmom. Prema jugu ističe Drinjača. Po planini imade raštrkano nekoliko koliba, koje su ljeti nastanjene čobanima, koji čuvaju volove na paši. Najbliža seoska kuća udaljena je od planinske kuće 2¼ sata hoda. Oko naselja na obroncima Konjuha ima dosta ruševina sredovječnih starina kao: pravoslavni manastir Lovnica (blizu Kladnja), franjevački manastir [bli-zu Olova] i mnogi bogumilski stećci, za koje se interesuju u novije doba, ne samo naši, nego i engleski arheolozi.

Zimski šport ovdje ne dolazi u obzir radi nepodesnog terena, pošto su svi obronci obrasli šumom i jako strmeniti.

Sa Konjuha, a naročito sa mjesta, gdje se nalazi planinska kuća pruža se osobito lijep

Vidik na sve strane sve do Drine, Sarajeva i Posavine.

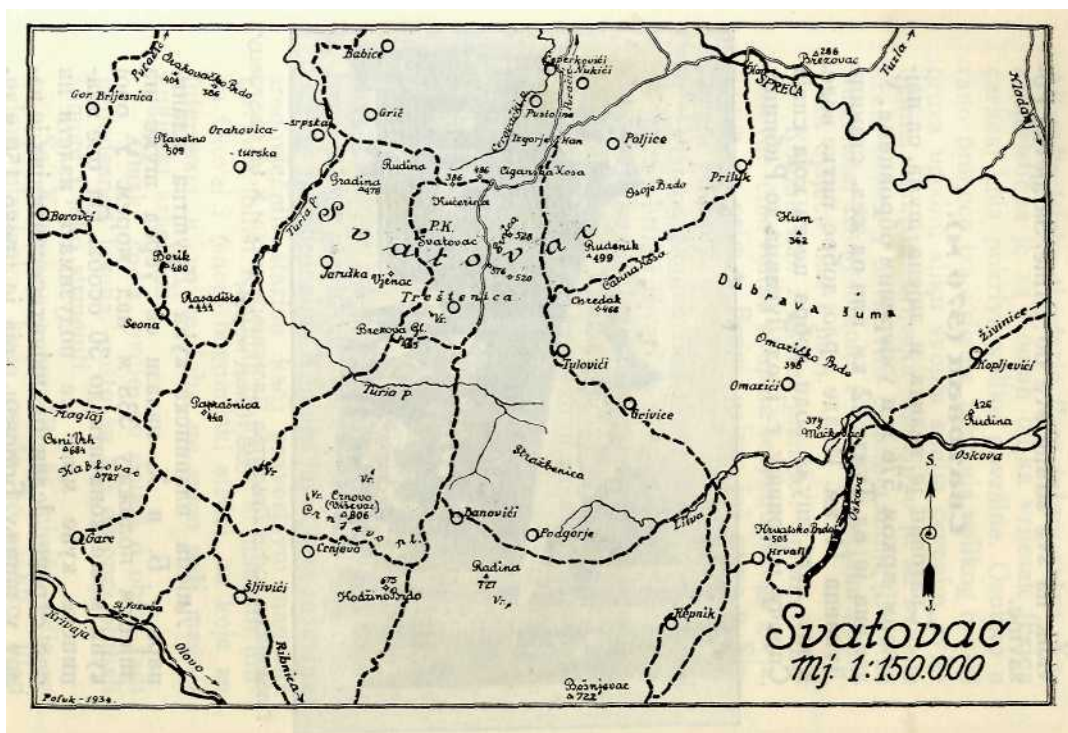
Svatovac (576 m).

Svatovac je velika i lijepa šuma, sa najvišim vrhom 576 m i umjerenim obroncima. Udaljena je od Tuzle 22 km ili od želj. stanice Lukavca 11 km. Imade vrlo dobre pitke vode. Kroz istu šumu vodi dobra cesta koja spaja Spreču i Krivaju t. j. od Lukavca do Ribnice.

Planinska kuća Društva Planinara u B. i H. na Svatovcu 338 m nad morem

Lijepa planinska kuća Društva planinara u B. i X. nalazi se usred šume na lijepom položaju 338 m nad morem. U ovoj kući može konačiti do 30 osoba. Od ove planinske kuće mogu se poduzimati izleti na sve strane. Jedan od najinteresantnijih je izlet u špilju Borovac, koja je preko 150 m duboka. Udaljena je od plan. kuće 2 sata hoda.

- 205 -

Iako visina terena ne prelazi 600 m svuda se prostire visoka i lijepa crnogorična šuma. Pretežno bijeli bor (*Pinus silvestris*) ali ima i crnoga bora, jele i omore. Od listača ima ponajviše bukve a zatim hrasta.

Kamena podloga sva je serpentinska, I ovdje kao i na Konjuhu raste u množini vrijesak (*Erica carnea*). Divljač je u ovom kraju skoro istrijebljena, Stanovništvo čine većim dijelom muslimani, koji su dobroćudni i predusretljivi,

Na Svatovcu i u njegovoj neposrednoj blizini teren je vrlo podesan za zimski šport, kako za rodlanje tako i za skijanje.

I Prozor - Rama

II Jajce

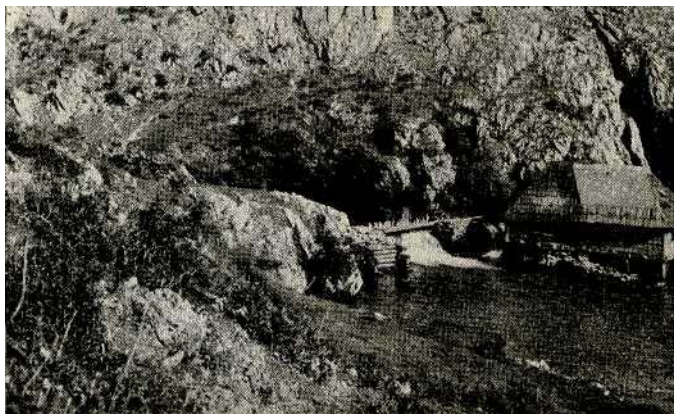
Silazeći sa planine Vranice niz njezine jugozapadne kose dolazimo u malo mjesto Gornji Vakuf (sreska ispostava) Odatle je vrijedno u-činiti u dva pravca dva veoma lijepa izleta.

Jedan pravac vodi južno preko sedla Ma-kljena u varošicu Prozor. Drugi vodi preko Bugojna u Jajce.

I. Gornji Vakuf - Makljen - Prozor - Rama

iz Gornjeg Vakufa vodi umjetna cesta sa mnogobrojnim serpentinama ispod šumovitih kosa Rosina, jednog od glavnih grebena pl. Vranice. Put se posteneno diže od 673 m do 1123 m najviše kote na Makljenu. Odatle se ukazuju divni vidici prema visokom planinskom lancu hercegovačkih planina Raduše, Ljubuše i Vrana. Iza njih dalje prema jugu vide se vrhovi Čvrsnice (2228 m), i nešto istočnije majestetični vrhovi Prenja. U prostranoj dolini, koju zatvaraju ovi

planinski gorostasi nalaze se plodne oranice i bujne livade, kroz koje protiče u svom najgor-njem toku rijeka Rama Među brojnim seljačkim naseljima razbacanim po toj dolini pada u oči velika i lijepa novogradnja franjevačkog samo-stana u Šćitu, i pod samim Makljenom skup va-roških kuća i zgrada sa jasno crvenim krovovima ubavoga mjesta Prozora. Iako je Prozor staro na-selje, svakako još iz srednjega vijeka, nema u

NA IZVORU RAME („Var vara izvor“)

Fofo: S Suijagić

njemu nikakvih historiskih spomenika. Nalaze se samo ruševine stare tvrđave. Iz Prozora treba novom cestom nastaviti put prema Šćitu a odatle prema selu Kopčiću i izvorima rijeke Rame. Ispod golih kosa planine Raduše izbijaju tri jaka vrela: Bukovi, Varvara i Gradina iz kojih nastaje rijeka Rama. Najinteresantniji su izvori Bukovi po svom položaju kao i po brojnim mlinicama načičkanim na slapovima što se nalaze odmah ispod izvora. Poslije pregleda izvora vraća se

istim putem u Prozor. Zatim se nastavlja put, koji vodi cestom pored rijeke Rame. Ovaj dio puta veoma je interesantan zbog same rijeke Rame, zbog njezinih brzica, slapova i prodora kroz divlji i vrletni predio. Rama je puna vanredno ukusnih pastrmki stoga je turisti (ribari) rado posjećuju. Put od Gor. Vakufa preko Makljena do Prozora autom traje 1 sat, kolima 2 i po sata a pješe 3 i po do 4 sata. Od Prozora do Šćita

SAMOSTAN ŠĆIT u pozadini Raduša pl.

Foto: S. Suljagić

autom 1 2 sata, kolima 1 sat. Od Šćita do izvora Rame (samo pješački put) treba 1 sat. Od Prozora do željezničke stanice Rame imade 24 km- Sa želj. stanice Rame može se okrenuti u pravcu prema Sarajevu ili u pravcu prema Mostaru.

II. Gornji Vakuf - Bugojno-Jajce.

Iz Gor. Vakufa do Bugojna prolazi dolinom Vrbasa, kroz plodno Skoplje Polje, lijepa cesta (24 km). U Bugojnu se može prenoćiti ili inače

odmoriti i podmiriti u hotelima kod Grofa ili kod Freškure. Oba hotela nalaze se u neposrednoj blizini željezničke stanice. Željeznicom dolazi se iz Bugojna za 1/2 sata u mjesto Donji Vakuf i odatle dalje vozom u Jajce (1½ sat vožnje).

Jajce je sresko mjesto, u vrbaskoj banovini. U samome mjestu, imadu 2 hotela sa udobnim sobama, Osim sreskog- načelstva, sreskog suda i drugih državnih ustanova ovdje se nalazi i tvornica karbida sa električnom centralom, koja daje rasvjetu gradu. Samo Jajce kao i njegova okolina pružaju dovoljno zanimanja svakome turisti.

Kao nekadašnji kraljevski grad bosanskih kraljeva Jajce nosi i dan danas mnoge znakove svoje prošlosti. Tu su snažne gradske ulvrde, čije se zidine i danas održaju i kroz svoje kapije puštaju putnike u unulrinu grada. Posebno se odvaja iz tih zidina Medved Kula sazidana izvan platna gradskih utvrda na nepristupnoj stijeni.

Odmah do Medved Kule izdiže se zvonik sv. Luke kao jedini preostali dio nekadanje crkve. U samome gradu nalazi se velika franjevačka crkva u čijem se oltaru čuvaju mošti, navodno, zadnjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Po narodnom predanju kralja Stjepana na vjeru je pozvao sultan Mehmed Fatih osvajač Bosne. A kada mu je kralj povjerovao i došao, sultan ga je pogubio i na sakrivenom mjestu dao pokopati. U jednoj šumici koja se nalazi više samoga vodopada Plive (na desnoj obali Vrbasa) leži pored puta kamena ploča bez ikakvog natpisa. Ploča je od prilike 1 m široka i 1.80 duga, tek za nuždu otesana, bez tragova ikakvog ornamenta. Samo se na gornjoj strani ploče, ne sasvim u sredini, opaža jednostavni krst nevještom rukom uklesan u kamen. Ploča je kojih 20

cm utonula u zemlju Uz ovaj neugledni, prosti nadgrobni kamen veže se narodna predaja, da je to grob zadnjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića.

Između Medved Kule i zvonika sv. Luke nalazi se u stijeni ulaz u jednu zanimljivu podzemnu građevinu. Taj ulaz danas je proviđen kamenim

VODOPAD PLIVE kod Jajca

Folo- J. Cvitković

trijemom, kroz koji se ulazi u predvorje podzemne izbe istesane sa golemom mukom iz same stijene. Ovaj prostor, proizvoljno prozvat katombama, narod u Jajcu zove »halvatom«*. Tradicija o postanju ove gradnje izgubljena je i u povjesnim spomenicima nema joj nigdje spomena. Osim ovih historiskih spomenika, grad Jajce

*) „Halvat“ znači osamljena soba.

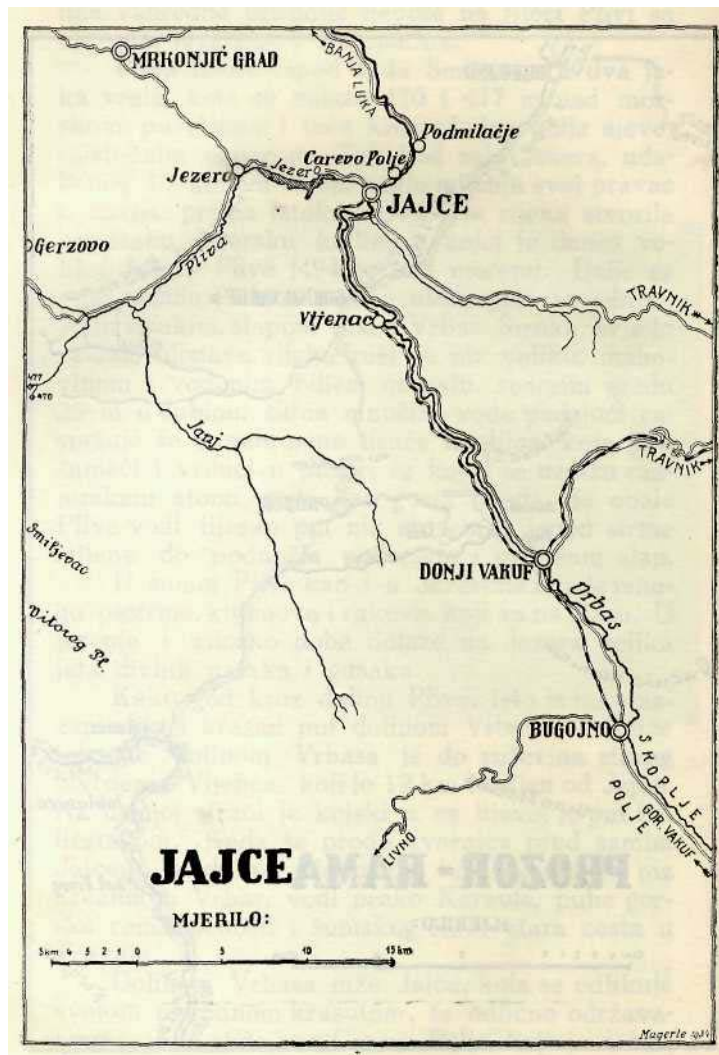
ima vanredne prirodne ljepote na rijeci Plivi sa njezinim jezerima i vodopadom.

Pliva izvire ispod brda Smiljevca u dva jaka vrela, koja se nalaze 470 i 477 m nad morskom površinom i teče kroz plodna polja sjeveroistočnim smjerom. Tek kod sela Jezera, udaljenog 10 km od Jajca, naglo mijenja svoj pravac i zavija prema istoku. Ovdje je rijeka stvorila prostranu jezersku kotlinu u kojoj je danas veliko Jezero Plive (494 m nad morem). Dalje se opet sužuje, te brza svome ušću, gdje se silnim, 25 m visokim, slapom ruši u Vrbas. Široka, svjetlo zelena, blistava rijeka ruši se niz veliku, mahovinom i vodenim biljem obraslu, sedrenu gredu 25 m u dubinu. Silna množina vode padajući raspršuje se u nebrojene tisuće kapljica, koje jure šumeći i vrijući u ponor, iz kojeg se uzdižu razmrskani atomi vode kao gusta magla. Sa obale Plive vodi tijesan put niz stepenice ispod strme stijene do podnožja vodopada i pod sam slap.

U samoj Plivi kao i u Jezerima imade mnogo pastrme, klijenova i rakova, koji su na glasu. U jesenje i zimsko doba dolaze na Jezera velika jata divljih pataka i gusaka.

Kako god kroz dolinu Plive, isto je tako zanimljiv i krasan put dolinom Vrbasa. Najbliže izletište dolinom Vrbasa je do ruševina starog utvrđenja Vijenca, koji je 12 km udaljen od Jajca. Na desnoj strani je kolski a na lijevoj je put željeznicom. Kada se prođe tvornica pred samim Jajcem u dolini Biokovice, koja se spušta niz krezluk u Vrbas, vodi preko Karaule, pune gorske romantičnosti i šumskog čarai stara cesta u Travnik.

Dolinom Vrbasa niže Jajca, koja se odlikuje svojom prirodnom krasotom, te odlično održavanom cestom stiže se u Carevo Polje, koje je dobilo

ime odatle, što je sultan Mehmed Fatih u god. 1463 tu logorovao sa svojom vojskom. Dalje vodi put u Podmilačje, gdje je glasovita crkva sv. Ive, kuda mnogi narod hodočasti na 24. juna svake godine. Kroz Vrbasove klanice, idući dalje prema Banjoj Luci, dolazi se u staru tvrđavu Bočac i dalje preko sela Krove u Banju Luku. Između Jajca i Banje Luke saobraća dnevno autobus. Vožnja traje 2½ sata.

Planine Zapadne Bosne (Šator, Vitorozi i dr.).

Grupa visokih i prostranih planina u Zapadnoj Bosni, od Grmeča na S, do Lijevanjskog i Glamočkog Polja na J., podrazumijevajući tu Dinaru na Z. i Vitoroge na I., sastoji se isključivo od mezozojskih tvorevina, među kojima je najrazvijenija kretacejska. To su prvenstveno krečnjačke planine, koje imaju vrlo veliki značaj u pejzaškom, morfološkom i tektonskom pogledu, utoliko više što su raznovrsnog izgleda. Istina, uopšte uzev, one predstavljaju najtipičniji dinarski karst, često sa nedogledno pustim, golim, neprohodnim i bezvodnim predjelima, u kojima se na daleko ne vidi ništa drugo do gromade i litice krečnjačkih slojeva. Ti krečnjački slojevi su poredani jedni na druge skoro redovno u određenom odnosu, kojima danas označavaju tipične pravce, kao što je dinarsko pružanje. Za opštu morfologiju i topografiju ovaj dinarski pravac pružanja planina ima ogroman značaj, a pored toga uslovljava i način života stanovništva.

Ipak, uz sve to, planine Zapadne Bosne, od kojih ćemo se ovdje letimice zadržati sa-

mo na pojedinim, kao što su Crvljivica, Klekovača, Šator i Vitorozi, ne pokazuju nikakvu osobitu geološku raznovrsnost u smislu njihovog sastava. One su više zanimljive u pejzaškom pogledu. Ponekad one obiluju veoma prostranim prosto neprohodnim šumama, koje čine izvor velikoga bogastva i mnogostruke ljudske djelatnosti, dok na drugoj strani isto tako često pokazuju karsnu jednolikost i suru jednostavnost mora od kamenja.

Ove planine pripadaju visokim planinama Zapadne Bosne, jer nadmorska visina njihovih glavnih vrhova premašava 1800 m, izuzev kod Crvljivice, koja u stvari sačinjava jednu karsnu visoravan između Srnetice i Klekovače. Sa Klekovače na J. ili sa Srnetice (Miljakuša) na SI., Crvljivica izgleda kao neko veliko prodolje sa bezbrojnim vrtačama i drugim karsnim oblicima. Samo pojedini visovi kao Kozice, Javornjača, Jasikovac, koji se izdižu preko 1200 m, narušavaju jednolikost ove karsne visoravni. Ovima se u tom smislu pridružuju i prilično česta vrela, što nije slučaj sa ostalim pomenutim planinama. Pojava vrela zavisi od geološke građe Crvljivice. Naime, istočni i srednji dio Crvljivice sastoji se od dolomita i naročito svijetlih, laporovitih krečnjaka gornje Jure, dok u zapadnom dijelu prevladuju krečnjaci gornje Krede, koji su u stvari tip karsnih krečnjaka. Iako mala, ova raznolikost u geološkom sastavu, čini da se Crvljivica ipak razlikuje od ostalih pomenutih planina, naročito u pejzaškom pogledu.

Južno od Crvljivice, nadovezujući se neposredno na nju, izdiže se krečnjački greben Klekovače, koji pravcem svoga pružanja SZ-JI., ima oko 8 km dužine u pravoj liniji. On po-

činje na sjeverozapadnoj strani vrhom od 1871 m nadmorske visine, da ubrzo dostigne najvišu tačku od 1961 m. Odatle opada postepeno prema JI preko vrhova 1782, 1761, 1562 i 1500 m nadmorske visine, kojim se završava. Od ovih vrhova grebena Klekovače spuštaju se često vrlo strme, većinom šumovite strane.

Do Klekovače i njenih vrhova nije ni teško ni naporno doći, ali uglavnom su najpodesnija dva pristupa. Prvi od Drvara, preko Tasovca, a drugi od Snetice, preko Uvale i Crvljivice. Do obje polazne tačke vodi zapadno-bosanska šumska željeznica. Zbog čestih i velikih vrtača a naročito zbog velikih šuma i vješt planinar može ovdje lako da zaluta. Stoga se preporučuje, da se pri prolazu kroz planinu uzme siguran vođa.

Izuzev malih pitomijih oaza duž Unca, kao Drvara, Mokronoga, Prekaje i naposljetku Preodca, cijeli prostrani kraj južno od Klekovače pripada izrazitom dinarskom karstu. Skoro isključivo u njima i njihovoj neposrednoj okolini ima gustih i zbijenijih naseobina, čije je stanovništvo priraslo za ono nešto malo njive i zelene livade, što ove oaze pružaju. Jedino Drvar sa D. i G. Vrtočem čini donekle izuzetak, jer, kao jedan od važnih industrijskih centara, pruža druge izvore i uslove za život. Stočarstvo, gorštačko i idilično, prevlađuje u cijelom ovom kraju.

Južno od Preodca i kao neka džinovska oreola nad njim izdiže se planina Šator, najljepša u Zapadnoj Bosni. Pod njenim samim vrhom od 1872 m nadmorske visine leži nadaleko čuveno oveće jezero, glečerskog porijekla, koje je s donje strane zagaćeno glečerskim nanosom — morenama. Od njegovog nivoa do

vrha Šatora, čije se litice u obliku luka vječito ogledaju u njemu, ima skoro 400 m visinske razlike, ali se ipak lijepo i lako izide za malo vremena na sam vrh jednom vijugavom stazom, usječenom u dolomite i krečnjake, od kojih se sastoji cijelo područje Šatora.

Sa njegovog vrha ukazuje se širok vidik na sve strane. Prema S. pogled se gubi preko Preodca, Prekaje, Lunjevače, Klekovače, Javora i Srnetice. Prema z. se zaustavlja na Dinari, na južnu stranu se u izmaglici naziru donji dijelovi Lijevanjskog Polja, a na istočnu i jugoistočnu, preko Glamočkog Polja i Staretine vide se Slovini sa Hrblijinama, Vitorozima i Cincarom. Rijetko koja planina Zapadne Bosne može da pruži ovako prostran raznolik i divan vidik, a pored toga, kao planina, nijedna nije ljepša i romantičnija od Šatora. Gledan iz Preodca, on zaista pruža krasnu sliku, koja se ne zaboravlja. Od preodačkih zelenih livada do jezera, sjeverna, prilično blaga padina Šatora, obrasla je gustom crnogoricom, kroz koju se ide dobra dva časa (do Bulina vrela pod Jezerom). Odatle ističe Mlini potok, koji sa paralelnim Šatorskim potokom, sa kojim se sastaje više Preodca, i preodačkim potocima daje Vrelo potok, što protiče ispod romantičnih razvalina grada Vojvode Momčila. Tamošnji živalj, po predanju, tvrdi da je Vojvoda bio brat Majke Jevrosime.

Još jedna od impozantnih planina Zapadne Bosne jeste nesumnjivo Vitorog, ili bolje Vitorozi, kako i sam narod kaže. Oni se izdižu između Glamočkog Polja i izvorne oblasti Janja do visine od 1907 m, te tako sačinjavaju najvišu planinu u ovom kraju. Vitorozi se sastoje isključivo od kretacejskih krečnjaka

koji u njima dostižu ogromnu moćnost, ocrtavajući tipičan dinarski pravac pružanja.

Poput Šatora i sa Vitoroga se pruža neopisiv vidik skoro na sve strane, a naročito na zapadnu i sjeverozapadnu, gdje se vide Staretina sa sjevernim dijelom Glamočkog Polja, Šator i Dinara. Ali ono što ostavlja nezaboravan utisak jeste gola Hrblijina sa bezbrojnim karsnim vrtačama, koja sa vrha Vitoroga izgleda kao kakvo džinovsko rešeto, te tako predstavlja tip predjela t. zv. boginjavog karsta. Po tome se Hrblijina razlikuje, kako od Vitoroga tako i od Slovina, Kujače i Cincara, koji opet čini jednu zasebnu planinsku cjelinu,

Istočne i sjeverozapadne strane Vitoroga odudaraju od zapadnih u mnogome, jer sa Crnim i Zdraovačkim Vrhom, Đuleđom i Smiljevačom čine šumska područja između Janja i Glamočkog Polja, koja su u isto vrijeme krajnji jugoistočni dijelovi šumsko-industrijske djelatnosti Srnetice i Čardaka.

Divlja i romantična priroda ovih planina Zapadne Bosne čini ih veoma privlačnim. One su utoliko privlačnije što na prvi pogled izgledaju nepristupačne, a što u stvari nijesu. Od svih pomenutih planina jedina Vitorozi nisu lako pristupačni, samo sa istočne strane, dok sve ostale za iole uvježbanog planinara u tom pogledu ne predstavljaju nikakvu osobitu teškoću.

Obilježavanje (markiranje) planinskih puteva.

Savez planinarskih društava Kraljevine Jugoslavije uveo je zajednički znak (marku, biljeg) za obilježavanje svih planinskih puteva.

Taj znak je bijeli kolutić (boja: Zinksweiss) okružen crvenim kolutićem (boja: Minium). Znak je stavljen u visini ravnog pogleda, stojećeg čovjeka na razne dobro vidljive predmete: stabla, drvene direke, kuće i stijene, već prema okolini u kojoj je obilježavanje provođeno, kao i na tablice na raskršćima i na odvojcima obilježenih puteva. Staze i pravci za zimski sport po planinama obilježeni su drvenim stupovima (direcima) sa znakom crveno-bijele boje i strijelicom, koja označuje smjer puta.

Ako je obilježeni put neznatna, mala šumska staza, znakovi su češći, dočim su na utrtrim i širokim planinskim putevima, šumskim prugama ili cestama znakovi puno rjeđi. Na svakom raskršću ili odvojkju obilježenog puta stavljena je na stablu ili na direk u tablica sa napisom smjera puta označenog strijelicom.

Novo zajedničko izdanje tablica je crvena željezna ploča (jednake veličine) sa bijelim napisom, dočim su tablice starog izdanja, ili od drveta ili od metala (bijelo obojenog) sa crnim napisom (razne veličine). Ove potonje će se vremenom zamijeniti onim prvim, zajedničkog izdanja.

Izvor koji se nalazi u blizini obilježenog puta označen je sa slovom V (vrelo) i strijelicom (V----->). Špilja je označena znakom =l=l= U svakom opisu pojedine planine navedeno je, da li je ta planina obilježena ili ne.

Prpis
planinarskih kuća i sklovišta na teritoriji Bosne i
Hercegovine.

I. DRUŠTVENE KUĆE.

A. Društva Planinara u Bosni i Hercegovini:

1. „Aleksandrov Dom" na Trebeviću pl., visina 1609 m, želj. stan. Sarajevo i Bistrik, opskrbljena,¹ 20 kreveta i 15 zajedničkih ležaja. Preko ljeta pansion uz umjerene cijene.
2. „Vukelina Voda" na Jahorini pl., visina 1704 m, želj. stan. Pale, Koran, Stambulčić, neopskrbljena², 15 ležaja.
3. „Trnovo" pod Treskavicom pl., visina 844 m., autostanica Trnovo, neopskrbljena, 15 ležaja.
4. „Jablan Dolovi" na Treskavici pl., sjeverno ispod vrha Oblika, visina 1631 m. auto stanica Trnovo, neopskrbljena, 10 ležaja.
5. „Štini Do" pod Bjelašnicom pl., visina 1567 m, želj. stan. Ilidža, Plandište, Blažuj, Hadžići, Pazarić, neopskrbljena, 15 ležaja.
6. „Hrasnički Stan" na Igman pl., visina 1311 m, želj. stan. Ilidža, neopskrbljena, 20 ležaja.
7. „Borci" (Pairatine) poviše Boračkog Jezera visina 720 m, želj. stan. Konjic, neopskrbljena, 15 ležaja.

¹) Opskrbljen znači, da se osim konaka može dobiti jelo i piće.

²) neopskrbljen znači, da u kući ima samo konak (ležište). Ležišta su bez prostirke i pokrivača, stoga treba imati vlastiti pokrivač. U svima kućama ima ognjište (šparherd) sa najpotrebnijim posuđem i drvima.

8. „Bitovnja“ (Ščavnje) na Bitovnji pl., visina 1662 m, želj. stan. Bradina, neopskrbljena, 10 ležaja.

9. „Pogorelica“ istočno pod Zec pl., visina 1222 m, želj. stan. Bradina i auto stanica Fojnica, neopskrbljena, 15 ležaja.

10. „Devečani“ na Vlašić pl., visina 1700 m, želj. stan. Travnik i Turbe, neopskrbljena 25 ležaja.

Aleksandrov dom na Trebeviću

Foto; S. Suljagić

11. „Svatovac” na Svatovcu, visina 338 m, želj. stan. Lukavac kraj Tuzle, neopskrbljena, 30 ležaja.

12. „Konjuh” na Konjuh pl., visina 1300 m, želj. stan. Bukinje i Olovo, neopskrbljena, 10 ležaja.

13. „Obratović” kod Teslića, visina 972 m, želj. stan. Teslić-Pribinić, neopskrbljena, 10 ležaja.

14. „Blatnica“ na jezerima kod Blatnice, visina 300 m, želj. stan. Teslić, neopskrbljena, 10 ležaja.

15. „Tajan“ na planini Tajan, visina 1278 m, želj. stan. Zavidović, neopskrbljena, 10 ležaja.

16. U gradnji je kuća na Semeru.

B. Društvo Planinara „Romanija“

1. „Dom Kralja Petra“ na Ravnama na Trebeviću, visina 1030 m, želj. stan. Sarajevo i Bistrik. opskrbljena, 50 kreveta.

2. „Dom Prestolonasljednika Petra“ (Vukelina Voda) na Jahorini pl., visina 1704 m, želj. stan. Pale i Koran, Stambulčić, Sjetlina. Opskrbljen sa 60 kreveta i 80 ležaja. Preko ljeta pansion uz umjerene cijene.

C. Društvo za unapređenje planinarstva „Kosmos“.

1. „Skakavac“ pod Bukovik pl., visina 1136 m, želj. stan. Sarajevo, neopskrbljena, 4 kreveta i 30 ležaja (sa pokrivačima).

D. Turističko društvo „Prijatelj prirode“.

1. „Boračko Jezero“ na Boračkom Jezeru, visina 426 m, želj. stan. Konjic, opskrbljena 40 ležaja.

2. „Crepoljsko“ na Gornjim Močiocima, visina 1390 m, želj. stan. Sarajevo, neopskrbljena, ležaji za 40 osoba (sa pokrivačima).

3. „Jezerce“ na Prenj pl. ispod Taraša, visina 1750 m, želj. stan. Konjic, neopskrbljena, 10 ležaja (sa pokrivačima).

E. Hrv. planinar. društvo „Bjelašnica“.

1. „Bukovik“ planinska kuća pod Bukovik
plan. 1520 m , u gradnji.

F. Športski Klub „Slavija“.

1. „Pod Gradinom“ (Mrtvanje) na Bjelašnici pl,
visina 1650 m, želj. stan. Pazarić,
neopskrbljena, 15 ležaja (sa prostirkom i
pokrivačima).

G. Zimsko-sportski podsavez, Sarajevo.

1. „Crepoljsko“ na Crepoljskom visina 1486 m,
opskrbljena.

H. Lovačko društvo „Igman“ Sarajevo.

„Kozija Luka“ na Treskavici pl., 1600 m,

P. DRŽAVNE KUĆE.

1. Državne kuće, na Bjelašnici pl.:

- a) „Meteorološki opservatorij“ na vrhu
Bjelašnice pl., visina 2067 m, želj. stan.
Ilidža, Plandište, Blažuj, Hadžići, ops-
krbljena 15 kreveta;
- b) „Veliko Polje“ pod Bjelašnicom pl., vi-
sina 1200 m, drž. lov. kuća, želj. stan.
Ilidža, Plandište, Blažuj, Hadžići, ops-
krbljena, 2 kreveta i 10 ležaja. (Samo uz
pismeno odobrenje šumske uprave Ilidža,
ili šumske direkcije Sarajevo).

2 Državne lovačke kuće i skloništa na Prenj pl.:

- a) na Glogovu Gvozdu, želj. stan. Prenj, 10
ležaja.
- b) Na Zelenim Glavicama ispod Cvitinja,
želj. stan, Prenj, 10 ležaja.

- c) na Tisovici (nije podesna za konačenje, ali se može u njoj skloniti za nevolju);
- d) na Crnom Polju (isto kao i na Tisovici);
- e) Idbar — lugarska kuća u kojoj se može prenoćiti i dobiti jelo (najpotrebnije).

8. *Državne lovačke kuće i sklonište na Plasi i*

Čvrsnici pl.:

- a) Na Drijenču ispod Velikog Sljemena, želj. stan. Jablanica, 12 ležaja.
- b) u Bilom Potoku kod Bačvuna, želj. stan. Jablanica, 6 ležaja;
- c) na Muharnici, želj. stan. Jablanica, 6 ležaja
- d) ispod Pešti Brda (Medjed), želj. stan. Jablanica i Grabovica. 4 ležaja.
- e) na Žlijebu (Diva Grabovica) želj. stan. Grabovica, 10 ležaja.
- f) u Radavi (Diva Grabovica) želj. stan. Grabovica, 6 ležaja.

4. *Državne kule i skloništa.:*

- a) na Treskavici pl.: sklonište na Spasovači ispod Vratla, auto stanica Trnovo, 5 ležaja (samo za nevolju).
- b) na Bjelašnici pl; lugarska kuća u Čuhovićima;
- c) Lugarska kuća na Vučijoj Luci, na Šiću (pod Ozren plan) i u Nišićima.

5. *Žandarmerijske ljetne stanice (uz iredhodno odobrenje nadležne komande).*

- a) na Zelengori: Jablan Vrelo, Borilovac, Grab, Jeleč i Tjentišta;
- b) na Bjelašnici: Umoljani;
- c) na Treskavici: u selu Ledićima;
- d) na Visočici: u selu Bjelemiću i Glavatičevu.

6. *Privatne kuće (hoteli gostione i prenoćišta)* u
Ivančicama (Podrol) rudarska kasina sa svom
opskrbom;
u Olovu imaju dva hotela na samoj želj. stan, sa
svom. opskrbom;
u Trnovu (za Treskavicu) gostiona kod Opata sa
prenoćištem i opskrbom;
u Kalinoviku (za Zelengoru) ima više gostiona i
hotela;
u Palama (za Romaniju i Jahorinu) hotel
Kočozić;
u Sjetlini (za Ravnu planinu, Jahorinu i Klek) hotel
Jahorina;
u Jablanici (za Plasu, Čvrsnicu i Preňj) veliki
državni hotel (u zakupu),
na Romaniji (u neposrednoj blizini lugarske
kuće) gostiona Vase Todorovića sa preno-
ćištem,
u Gor. Tušilima (pod Visočicom pl.) han Derve
Hadžića sa prenoćištem;
na željezničkoj stanici Drežnici (za Čabulju
pl., i Čvrsnicu (Blidinje Jezero) gostiona
kod Krešića sa svom opskrbom.

Planinarska oprema.

Za pohađanje planina treba biti tako oprem-
ljen, da se mogu svladati sve zapreke, na koje
planinar na planini naiđe, i da bez opasnosti po
život i zdravlje izbjegne sve neugodnosti, koje
ga na planini mogu zadesiti. Kako su uzroci te-
škoća na planini različiti (klimatski, terenski,
prehranbeni itd.) treba i oprema da bude pode-
šena za svaku pojedinu turu. Dužim iskustvom
doći će svaki planinar do istih zaključaka, koje
ćemo ovdje ukratko spomenuti.

Sadržaj

Predgovor	3	Vran	15
			1
Trebević	7	Vel.Ivan-Bitovnja	
Jahorina	15	Pogorelica-Zec	
Romanija	24	Vranica-Matorac	
Klek	33	Šćit	15
			6
Treskavica	38	Vlašić	17
			2
Zelengora i Lelija	54	Visoravan sjeverno,	
Maglić	67	Sjeveroistočno i	
Bjelašnica	78	sjeverozapadno od	
Visočica	94	Sarajeva	18
			4
Prenj	106	Konjuh	20
			0
Crvanj	124	Svatovac	20
			3
Čvrstica, Plasa i		Prozor-Rama- Jajce	20
			5
Muharnica	130	Planine Zapadne	
	145	Bosne	213

Index imena

Agića Ravan 72*
Alačići 71, 72
Alaupovića Čuprija 159
Alpe 117

B — B

Babići (selo) 32
Babin Do 80, 84, 86, 120
Babina (brdo) 199
Badanj Vrelo 58
Backo-Uloško Jezero 126
Badnje 131
Bak (selo) 127
Bakotići (selo) 158, 168
Balenovac (selo) 198
Baltići (selo) 26
Bahtijevica (pl) 97, 125
Banja Ilidža (Ž. S.) 85
Banja Luka (varoš) 213
Banja Stijena 24
Bare (katun) 74
Bare (na Čvrsnici) 140
Bare Donje 43
Bare Gornje 43
Barice 25
Barice (vrh) 39, 42, 46, 49, 50
Barni Do 108
Bastasi (selo) 72
Bazin Kamen 90

*) Pr. Broj označava stranicu na kojoj se riječ nalazi

Beganovići (selo) 91,
92 Beganovina (kosa) 91
Begov Han (Ž.S.) 199
Begovina 21
Beleni (selo) 66
Beograd 29
Bezistan (prolaz) 87
Biberni Do 102
Bijam Bare 196
Bijela (potok) 106, 107, 109, 116, 118
Bijela Glavica 152, 154
Bijela Gromila (vrh) 178
Bijela Gruda 132
Bijela Gruda (vis) 140
Bijela Lijeska (livada) 89, 102
Bijela Piska (izvori) 126, 129
Bijela Stijena 14
Bijela Stijena (vis) 184
Bijela Voda (izvor) 194
Bijeje Stijene 150
Bijeje Vode 89
Bijeje Vode (stanovi) 110, 124
Bijeli Potok 144
Bijelo Jezero 49, 50, 51, 52, 57, 63, 64
Bijelo Kamenje (kosa) 198
Bijelo Polje (predio) 135
Bila (Bijela [potok]) 172, 173

Bila Vrla 144	Blažuj (selo) 87 Blidinje
Bileće 70	148 Blidinje (stanovi)
Bioč (plan) 70, 73, 74, 76	153 Blidinjsko Jezero
Bioča (potok) 92, 94	132,
Bioča (selo) 92	134, 136, 139, 140, 141,
Bioča (vrelo) 80	153
Biokovica (potok) 210	Blizanci (selo) 9
Bioštica (potok) 188,-191	Bobotov Kuk (vis) 64
Bistrica (potok) 21, 38,58	Bobovac (grad)ruševina
168	197
Bistrica (rijeka) 42, 56	Bobovica (selo) 100
Bistrica (vodovod-rezer-	Bogodol (selo) 146, 147,
voar) 10, 12, 21	148, 150
Bistrica Jelečka 40	Bogodolski Gvozd 146
Bistrički Potok a 9!	Bogodolska Uvala 146
Bistrik 8, 9, 12, 14	Bogovići (selo) 24, 28, 30
Bistročaj (selo) 43	Bogovička planina 24
Bitovnja (pl.) 8, 78, 156.	Bogovičke Stijene 24, 25
157, 162, 164, 166, 168	Bojišta 7 Boljun (katun)
Bivolje (naselje) 80	62 Bokševica planina
Bjelašnica (pl.) 8, 10, 16,	138 Bor (predio 89
18, 46, 50 78,79, 81,	Borac (predio) 61
82, 83,84, 91, 96, 104,	Boračka Draga 107 118,
121, 166, 178	119 Boračko Jezero
Bjelava (potok) 58	83, 90,
Bjelemić (selo) 97, 100,	104, 110, 112,119, 129
102, 103	Borački Potok 107, 110.
Bjelogorci (selo) 28	111, 112 Borašnica
Bjelosalići (selo) 28	pl. 97, 107,
Blaca (selo) 81, 90, 100,	109, 119
103	Borci (selo) 104, 119, 120
Blačina planina 137, 138	Borićevac (stanovi) 153
Blagaj (selo) 125	Borićevac (brdo) 135
Blatačko Jezero 80, 90	Borija (selo) 61
Blatnica (potok) 189	Borilovac (katun) 61, 62,
Blaža potok-Misoča po-	63, 64, 66
tok 198	

- Borilovačko Jezero 56, 63
 Borova Glava 15
 Borova Glava (vis) 63
 Borovac 16, 17, 33
 Borovac 'špilja) 203
 Borovica (selo) 198
 Borovica (rudnik) 192
 Bosna (pokrajina) 80, 117, 171, 172, 183, 208
 Bosna (rijeka) 157, 159, 184, 187, 188, 190, 192, 198, 199, 202
 Bradina (selo) 156
 Bradina (Ž. S.) 156, 164
 Bregoč (vis) 56, 63
 Brestovsko (selo) 160
 Breza (rudnik) 192
 Breza (selo i rudnik) 192
 Brezik (rudnik) 192
 Brezjak (selo) 30 Brezje (selo) 30 Brezovača (predio) 83, 85, 87
 Brezovice (predio) 30, 32
 Brezovice (selo) 196
 Brgulje (selo) 198 Brkići (selo) 196 Brložnjak (potok) 258 Brod (prelaz na Drini) 66, 71
 Brnjica (potok) 26
 Brnjić pl. 190, 199, 200
 Brus 10
 Buban (mahala) 43
 Budžak 14 Buče Glavice 51 Bugarka (vrela) 45
 Bugojno (varoš) 178, 205, 207, 208 Bukova Glava (terasa) 133, 141, 144 Bukova Ravan (šuma) 166 Bukov Do (katun) 62 Bukovi (izvor Rame) 206
 Bukovik (vis) 184, 194
 Bukovica (potok) 58, 197
 Bukovica (selo) 178, 179, 183
 Buloz (selo) 25 Buna (rijeka) 125 I unarbaša 177 Bundići (selo) 69
 Busovača (stanovi) 126
 Busovača (varošica) 156, 160 Buško Blato 154
 v — v
 Vaganj 7, 8
 Vala (dolina) 131, 135, 144 Valentinov Bunar 88, 89
 Varage (proplanak) 30
 Varda (potok) 15 Vareš (rudnik) 190, 192 Vareš (varošica) ind. željeza 162, 184, 186, 188, 194 196, 197, 198
 Varvara (izvor Rame) 206
 Vasin Han 194 Velež (planina) 50, 64, 97, 106, 125, 140

- Velika Bara-Veliko Jezero 95, 101 Velika Čvrsnica (pl) 132, 133, 134, 136, 139, 140, 145
Velika Gradina (vis) 125
Velika Kapa (vis) 106, 107, 109, 116, 120
Velika Kosa (vis) 132, 140 Velika Stijena (vis) 24, 32 Velika Težovnica 140, 144 Velika Vlahinja 85, 145, 146, 148 150 Velika Vrata, 151, 152, 154 Velika Zlačva (potok) 202
Veliki Divić (vis) 152
Veliki Do 88 Veliki Gradac (vis) 125, 129 Veliki Ivan pl. 156, 157, 164 Veliki Preš (pl.) 121, 124 Veliki Vilinac (vis) 132, 139, 144 Veliki Vis 152, 156 Veliki Vran (vis) 152, 154
Veliki Do 124 Veliko (vrela) 41 Veliko Jezero 40, 46, 49, 52, 54, 95, 98, 102
Veliko Rujište 125 Veliko Polje 80, 82, 84,, 85, 87, 88, 90, 154
Veliko Sljeme (vis) 131, 136, 137, 138 Videš (katun) 61 Videš (vis) 56
Vidovo (vis) 108
Vidovski Gvoz (stano- vi) 108, 124 Vidriči (selo) 26, 28 Vihor (vis) 29 Vijenac 7
Vijenac (ruševine) 210
Vilenica pl. 178 Vilina Kosa (vis) 146, 147 Vilinac (gorski lanac) 132, 144 Vilino Polje 146, 148, 150
Vilišta 16 Visin (vrela) 81
Visočica (plan.) 38, 50, 64, 94, 95, 96, 99, 101, 125, 166 Visočica (pl. fojnička) 168
Visoko (varoš) 159
Višegrad (varoš) 29
Višegradska vrata 194
Višestika (vis) 168
Višnjevica (selo) 168
VitaBara (katun) 61, 64
Vitez (brdo) 32 Vito (gorski greben) 96, 98, 100, 102, 103

Vitorog pl. 180 Vitorozi plan. 213, 214, 216, 217	Vrajski Do 51 Vrana Stina 177, 179
Vitovlje (visoravan) 172	Vranblatačke strane 81
Vitrnjača (greben) 139, 141, 145, Vjetrena	Vranička Vrata 168
Brda (greben) 108 Vjetrena Glava (brdo) 195	Vranica pl. 8, 16, 140, 154, 156, 158, 160, 161, 162, 164, 168, 170, 178, 205
Vjeveričin Prodor 73	Vranica (selo) 100
Vlahinja (vis) 79, 89, 91	Vranica (stanovi) 170
Vlahovići (selo) 12, 21, 61	Vrankamen (vis) 170
Vlaolje (selo) 54 Vlasnica (varoš 28, 29, 184 Vlasni Do 107, 110, 118, 124 Vtašik pl. 8, 16, 140, 172, 173, 174, 176, 179, 183 Vlaška Gromila 172, 173, 179, 183 Vogošća (potok) 188 Vogošća (selo) 194, 196, 199	Vran planina 130, 134, 140, 151, 152, 154, 178, 180, 205 Vranovina 118 Vransko Točilo 148, 150 Vrapče (sedlo) 104 Vratnjska Rijeka 40, 51 Vrtar (na Prosječeni- ci) 76
Vojnovići (selo) 66	Vratlo (sedlo) 38, 51, 52
Vojkovići (selo) 88	Vratlo Malo 52 Vratlo (poljana) 85, 90 Vratlo Veliko 40 Vratnice (na Magliću)
Volujačko Jezero-Trno- vičko Jezero 70	74, 75 Vratnik (kvart Saraje- va) 194
Volujak 7, 16, 58, 64, 66, 67, 68, 70, 72, 74, 76	Vrba (selo) 67 Vrbanja (riječica) 172, 173 Vrbas (rijeka) 158, 173, 207, 210
Volujsko Ždrijelo 46, 49, 90	Vrbnica (potok) 58., 66
Vojno (Ž. S.) 124 Vraca 12	Vrde 148, 150 Vrelo Bosne 85, 86, 104 Vrelo potok. 216

Vrelo pod Vel. Sljemenom 135	^ 103, 104, 113, 129
Vresina Kosa 200 Vresina (selo) 200 Vrharski (potok) 36 Vrhgorac (vis) 129 Vrnjački Put 150	Glavica (vis) 52
Vrtače (pašnjadi) 173, 183	Glogošnica (vrelo) 108
Vruci (vrelo) 109 Vučevo 68 Vučja pl. 172 Vučja Luka (predio) 194, 195, 196 Vučji Do 86	Glogošnica (selo) 108, 121 Glogovo (planina) 108, 121, 150
Vukasov Do 18	Gluvača (šuma) 99
Vukasovići (selo) 194, 195 Vukelina voda (izvor) 16, 18 Vukinjača (selo) 195	Godijevo Vrelo 18
e ~ g	Godinje (selo) 43
Gacko 67	Godinjski Potok 38, 40, 48
Galič (greben) 106, 108, 150	Gojevići (selo) 158, 168 Gola Kosa (mahala) 81 Goleš pl. 177 Goražda (varoš) 30, 34 Gorčevica pl. 172 Gornji Badnji (poljana) 152
Gargar (vis) 132 Gavranić (vis) 132, 135, 140, 141	Gornje Bare (Poljica) 21
Geruše (vrelo) 26 Gladna Ravan 90 Glamočko Polje 213, 216, 217	Gornje Bare (katun) 61, 64, 67 Gornje Bare (na Čvršnjici) 140
Glasi nac 24, 150, 189	Gornja Bijela (selo) 120
Glasinačko Polje 29	Gornja Bijelina (selo) 127
Glatko (gorski greben) 96	Gornje Biosko (selo) 195
Glavatičevo (selo) 100,	Gornji Crnjac (selo) 147
	Gornji Vakuf (varošica) 156, 205, 207 Gornji Doći (selo) 147 Gornja Grgarica 88 Gornja Ljuta (selo) 100 Gornja Maoča (potok) 202 Gornji Moćioci (selo) 114, -, 195
	Gornja Tušila (selo) 100, 102, 104,

- Goropeć (položaj) 194, 195 Gostjenjača (naselje) 17, 103
 Gostović (potok) 190, 200
 Govza (selo) 61, 62
 Govza (potok) 58, 59, 66
 Grab (sedlo) 55, 58, 67
 Grabljiva Njiva 199
 Grabovica (Ž. S.) 136, 138, 139
 Grabovica (potok) 15, 131
 Grabovica (selo) 139
 Grabovica (dolina) 133
 Grabovsko (pašnjak) 133,
 Gračanica (potok) 25
 Gradina (vis) 30, 54, 82, 89, 92, 150
 Gradina (izvor Rame) 206
 Gradnići (selo) 61
 Grebenac (potok) 58
 Gredelj (sedlo) 60
 Grgalići (selo) 64
 Grgarica (sjenokosi) 84, 85
 Grgarica (vrelo) 80 Grlo Do 151 Gr meč pl. 213
 Gr^oynile (selo) 28 Gruca (stanovi) 108
 Gruščanska Gora 96, 98, 103
 Grušća "selo) 100
 Gvozd (Plasa) 136, 137
 Gvoznica (potok) 126
 Gvožno (polje) 52, 54
 Gvoždanska Rijeka-Željeznica 158, 168
 Gvoždanski Stanovi 166, 171
 Gučja Gora (selo) 183
 Guzni put 64, 67, 78
d- »
 Dachstein (gorje) 117 •
 Davidovića Stan 135
 Dedina Luka (klanac) 168 Delića Stan (stanovi) 135, 141
 Delingrob 177
 Derala (kosanice. 166
 Dernečište (poljana) 166 Devečani (stijene) 172
 173 Devečani (vrela) 173,
 179, 180, 181, 183
 Dijeve vis) 24 Dikalj (naselje) 29, 30 Dinara pl. 213, 216, 217 Diva Grabovica (dolina) 130. 133, 134, 135, 136, 138, 139, 144
 Djevojački Kuk 51
 Djevojačka Stijena 39, 49, 50 Dobra Voda 9, 21, 30, 36, 58
 Dobri Do 120 Dobro Polje 17, 40, 88
 Dobropoljska Rijeka 38, 60

- Dobruška pl, 158 Dolovi (mahala) 43, 52, 54, 100, 103 Dolovi 14, 146, 147, 148, 196 Doljani ^selo) 135, 136, 137, 144, 154 .
Doljanka (potok) 130, 131, 136, 137, 138, 144, 154
Dom Kralja Petra 7
Dom Prestolonasljednika Petra 16 Dom Aleksandrov 7 Donje Bare (na Čvrsnici) 140 Donje Bare (katun) 61, 64, 67 Donja Bijelina (selo) 127 Donje Badnje (poljani- ca) 152, 154 Donji Badnji (stanovi) 153
Donje Biosko (selo) 195
Donji Doci (selo) 146, 147
Donja Grkarica 88, 90
Donja Kamenica (selo) 36
Donja LJuta (selo) 100
Donja Maoča (potok) 202
Donji Močioci (selo) 194, 195 Donja Presjenica (selo) 88 Donje Selo 34
Donja Tušila (selo) 100
Donji Vakuf (varošica) 168, 208 Dovlići (selo) 9, 10, 12, 21 Draga Kosa (vis) 132, 140
Dragajce (visoravan) 151
Drageš Sedlo 68, 72
Dragi Greb 45 Draguljac 7, 8 Drbran (vis) 56
Doevsanka (aotok) 130, 133, 134, 139, 141, 144, 145, 146, 150
Drežnica |Ž. S.) 130, 136, 139, 141, 144, 145, 148
Drežnica (selo) 135, 141
Drijenač (dolinica) 135, 136, 137, 139 Drina (rijeka) 17, 24, 56, 67, 71, 72, 187, 203
Drinodo 180, 181
Drinjača (rijeka) 187, 200, 202 Drinjača (greben) 131, 134, 137, 138, 139, 141, 144, 149
Drljevac 194 Droškovac (rudnik) 192 Drvar (ind. naselje) 215 Duboštica (potok) 190 Duboštica (rudnik) 192 Dubovo (kosa) 199 Dubrovnik 76

Dubski Čajir 181 Dudin Hrid 10,),8 Dudle (selo) 100, 103 Duga Luka (paša) 18! Dugo Polje 19, 84, 90, 130, 131, 141 151, 152, 154 Duga Ravan 90 Dujmovići (selo) 40, 90 Dumoš (greben) 56 97, !25 Durić (potok) 58 Durmitor 16, 64, 70 Dusina (selo) 158, 168 Duvanjsko Polje 151, 154 Dužani (selo) 100 D - T» Đurđevica (selo) 70 Đulbašići (selo) 100, 102 Đuled (plan. predio) 217 Đuraš (mahala) - Poljana 126, 127 E - E Ekića Brdo 172, 179 Elezovići (selo) 198 2f - SK Žagrića ul. 14 Želeć plan. 199 Željeznica (rijeka) 9, 15, 40, 42, 44, 48. 78, 84, ,, 88, 158 Željuša (selo) 124	Žepa (potok) 187 Žepče (varošica) 190, ,, 192, 199 Žeravica (selo) 189 Ždrijelo (visinski prolaz) ^ 72, 91, 92 Ždrimački Stanovi 168 Ždraovački vrh 217 Žigonjine livade 177 Žitna Hrpa (vis) 184 Žitina (potok) 26 Živanj (potok) 124, 125, 126 Živanj (selo) 126, 127 Živi Potok 58 Žljeb (dolinica) 135, 138, ,, 139, 144, 145 Žljebovi (potok) 26 Žunovički Stan (mahala) Župa predio) 112 Župeljevo (potok) 202 „S - 3 Zagon (vrela) 109 Zagorje (visoravan) 56 Zagorje 38, 63 Zakmur (selo) 61, 66 Zalomska Rijeka 125 Zapadna Bosna (oblast) 213, 214, 216 Zasjeda (vis) 146 Zavideš (katun) 61 Zavideš planina 66 Zavido&ići (varošica) 184, 186, 190, 199 Zgošća (potok) 188,
---	--

- 246 -

Zec pl. 8, 140, 156, 157,
158, 162, 178 Zečeva
Glava (vis) 166,
168, 171
Zečiki (selo) 28 Zečiji
Vrat (vds) 184 Zelena
Glava (vis), ili Zelene
Glavice 106, 103
118 Zelengora 16, 18,
54, 62,
63, 66, 67, 68, 78, 96,
125 Zelene njive
(mahala) 81,
82 Zeleni Strug (vis)
51,
52, 54
Zeleni Strug (vrela) 41 Zelina
Voda 30 Zenica (varoš. rudnik,
ind. željeza) 168, 192
199 Zid (strane
Kajabaše)
177 Zijemlja
(visoravan)
106, 125 Zimomor (vis)
125, 126,
129
Zlatan Potok 170 Zlatar
16 Zlatibor 16 Zlatište 8
Zoranovići (selo) 88
Zubeta (selo) 198
Zubovi (stijene) 48
Zujevina (riječica) 78
Zurovići (selo) 61
Zvijezda pl. 8, 16, 184,

188, 191. 196, 198
Zvornik (varoš) 28, 29
I - H
Ivan Do 80, 82, 84, 90
Ivan Dolac 131, 134, 14C
151. 152, 153 Ivan
Dolac (stanovi i 153 Ivan
Sedlo 94 Ivan planina
78, 92 Ivančici (selo)
194. 195 Ivančici (Ž. S.)
195 Ivica (šuma) 96. 98
Igaštica (potok) 58
Igman (planina) 78, 81
82, 83, 84, 85. 104
Igoč (selo) 70, 71, 72
Igrište 33, 35 Igrišće
(vrh) 198 Idovac (vrh)
178 Idbar (potok) 109,
121 Idbar (selo) 107
Ilijaš (greben) 44, 46
Ilijaš (Ž. S.) 198 Ilijaš
(selo) 186 Ilijaško vrelo
40, 46 Ilijina Gruda 144
Ilidže (banja) 104
J - J
Jablan vrelo 58, 62, 144
Jablan Dolovi 44, 45,
90 Jablan dolovi
(vrela)
40, 89 Jablanica (Ž.
S.) 107,
124, 130, 136, 138, 139,

141, 144, 154 Jabuka planina
30, 34 Jabuka (poljana) 152, 153
Jabuka (sedlo) 55, 63 Jabučnica
potok) 58 Javor planina 16, 184,
187, 216
Javorak (brdo) 104
Javorak (vrelo) 135
Javorak (katun) 61, 64
Javorak planina) 172
Javorovača (šuma) 170
Javornik planina 16
Javornik (brdo) 80, 88,
89
Javornjača (vis) 214
Javorska voda (vrelo)
81
Jadar (potok) 187
Jadransko More 79, 108,
157 Jajce (varoš) 183,
205,
207, 208, 210 Jakšin
Do 30 Jankovići (selo)
177 Janj (predio) 216,
217 Jarčišće (brdo) 176,
177, 179
Jasen (mahala) 82 Jasen (selo) 32,
88, 196 Jasenova (selo) 32 Jasenski
Gvozd (stano-
vi) 108, 124 Jasle (brdo) 196
Jasika (selo) 12, 21 Jasikovac (vis)
214 Jastreb (česma) 41

Jahorina planina 7, 8,
14, 15, 24, 28, 33, 46,
64, 187
Jahorina Gola 7, 15
Jahorina (hotel) 36
Ježepasina (selo) 100
Jezeračka planina 172
Jezernica (vrelo) 58
Jezernica (potok) 126,
158 Jezero na
Gornjim Ba-
rama 56 Jezero na
Šator pla-
nini 216 Jezero Plive
210 Jezero (pašnjaci)
173,
180 Jezero (selo)
112, 126,
127, 210
Jezerca (potok) 58
Jezerce (izvori) 110,
118, 119, 120, 121,
124
Jelaška (selo) 192
Jelašca (selo) 61, 63,
67 Jelenak (vis) 132, 134,
140
Jelen potok 51 Jeleč (selo) 61, 62,
63,
64, 66, 67
Jeličići (selo) 136
Jelova prosjeka 66
Jelovci (selo) 28, 30,
32, 196 Ječmeni Do
(mahala) 43,
54

- Josipošći (selo) 199
Jošanica (dolina) 199
Južna Hercegovina (oblast) 125, 139
Junakov Do (katun) 61
Julske Alpe 160
Jusin potok 197
K ~ K
Kadin Han 32
Kadino Selo 30
Kadin Grob 112
Kazani (riječni virovi) 48
Kazani (paše) 173, 180
Kazinica (katun) 61
Kajabaša (greben) 172, 173, 176, 177, 179, 181, 183
Kakanj (rudnik) 162, 188.
192 Kakanj (selo) 188, 194, 199
Kakanj (Ž. S.) 199
Kalajli Jezero 81
Kalajdžina Stijena 22
Kalelija (greben) 56, 63
Kalina (potok i) 24, 26, 189
Kalin pl. 178
Kalinovik 44, 54, 61, 63, 64, 67, 129
Kamenac (greben) 108
Kamenica (potok) 37
Kamenica (bunar) 196
Kamenica (selo) 198
Kameni Do 177
Kamenički potok 35
Kamen (katun) 68, 72, 74
Kamešnica pl. 154
Kantar (greben) 109
Kaoci (greben) 96, 98, 100, 102
Kaoci (mahala) 100
Kapa (vis) 97
Kapidžin Do (katun) 61, 64
Karamustafini Čairi 81, 82, 89
Karaula (selo) 210
Karaulska Gora 177
Karića Čairi 195
Karici (selo) 198
Karlovići (selo) 24
Kacelj (vis) 33
Kasido (selo) 9, 14, 21
Kasidolska Rijeka 7, 9, 18
Kekuše (mahala) 82
Kelići (selo) 72
Kiseljak (varošica i lječilište) 159, 160, 164
Kicelj brdo 199
Kičevo brdo 199
Kladanj (varoš) 184
Kladovo Polje (katun) 61
Kladopoljsko Jezero 57, 62
Klanac 139, 140, 141, 145, 148, 150
Klanac (mahala) 43
Klek pl. 16, 17, 33
Klek Mali (vis) 33
Klek (brdo) 195

- Klekovo Brdo (vidi Lok-
 vanjsko Brdo) 16
 Klekovača pl. 180, 214,
 215, 216
 Klinja (selo) 61, 62
 Klistica (potok) 58
 Klisura (selo) 170
 Klokoti (ljekovita vrela)
 160
 Klopača (vis) 184
 Klopachna pl. 199
 Knežina (selo) 28, 188
 Knjeginjac (vrela) 9, 10
 Kobilja Glava 7
 „ (brdo) 196
 199
 Kobiljača 52 Kobiljdo
 (selo) 9, 12 Kovačevo
 Brdo 87 Kovački Stan
 84, 86 Kovačići (selo)
 127 Kovačići (dio grada
 Sarajeva) 12
 Koveljača (lednica) 135
 Kozarevići (selo) 12
 Kozija Luka 45, 48, 49,
 51, 52
 Kozije Padine 46 Kozica
 (greben) 172 Kozograd
 (ruševina) 170 Kozjak
 196 Kozice (vis) 214
 Kolač (potok) 58
 Kolijevka (klanac) 95,
 101, 102
 Koluna (potok) 15, 18,
 34, 35
 Kolun (vis) 33 Kom
 gorski greben^ 96 Komar
 pl. 177 Koinatin vrela)
 10
 „ (ulica) 14 Konjic
 (varoš) 78
 89, 104, 106, 118, 119,
 120, 121, 129 Konjic
 (vis) 103 Konjička
 Bjelašnica pl.
 106, 107, 118, 121, 124
 Konjički Do 82, 90
 Konjska planina 196
 Konjska Ipaše) 179, 183
 Konjska Voda (vrela) 58,
 60
 Konjsko (vrela) 40
 Konjuh pl. 16, 184, 187
 „ 200, 202, 205 Kopito
 (planina¹ 24 Kopjari
 (selo) 198 Kopnena
 Strana 90 Kopošići
 (selo) 199 Kopčići (selo)
 206 Koran (selo) 20
 Koran (potok) 26
 „ (Z. S.) 32 Korijen
 (potok) 15 Korita
 (katun) 62 Korita (plan.
 stanovi) 97
 „ (mahala) 100, 103
 Korita (vrela) 108, 121
 Korita (stanovi) 168
 Korićani (selo) 183
 Korča (vrela) 80
 Kosmaji (selo) 71
 Kotlanice (katun) 61

- 250 -

- Kotlaničko Jezero 57, 63
Kotlovi 85, 88
Kotlov Do (stanovi) 166
Košara (selo) 194
Koševo (selo) 194, 195
Košuta (vrh) 16 (vrela) 18
Košutica (selo) 26, 28
Krabanja (potok) 202
Kradenik (vrela) 80, 91, 92
Kralupi 197
Kraljevo Guvno (vis) 166, 181
Kraljevići (selo) 198,
Kraljevska Sutjeska (varošica) 188, 194, 197, 198
Kraljica - Kraljičino vrela 173, 181
Kraljičino Guvno 16
Kramari (selo) 81
Kratelj planina 24
Kratina (selo) 34
Kračul Polje 30
Kračule (selo) 30
Krbaljina (selo) 42, 54
Krbaljska Zvijezda (greben) 39
Krbaljski Krš 39
Krvavac vis 79, 82, 84
Krekovi (selo) 127
Kremnik (vrela) 81
Kreševo (varošica) 168, 171
Krivaja (rijeka) 184, 188, 190, 192, 200, 202, 203
Krivajeviči (selo) 196
Krivaca (selo) 32 Križ (strana) 170 Križevci (selo) 196 Krkaća 144
Krmkov Do (pašnjaci) 173, 181
Krmkovo Brdo 183
Krova (selo) 213 Krošnje (mahala) 81 Krstac (vis) 158, 160, 168 (sedlo) 129
Krajina Navala 146, 150
Krupa (vrela) 80 Krupac (vrela) 80 Krupac (potok) 88 Krupica (potok) 58 Krči 102
Kruševo (selo) 100
Kruševsko Polje 125
Kruševljani (selo) 127, 129
Kniščička plan. 178
Kršne Glavice 152
Kršulje (selo) 30 Kuvija (špilja) 80 Kujača pl. 217
Kuk 127 Kuk (vis) 140
Kulidžanov Stan 135, 140, Kunića 15 Kupila (brdo) 176 Kupres (naselje) 154
Kupreška Vrata 178
Kurtin Sokak 14 Kusače (selo) 26 Kutlovići (stanovi) 126, 129

Kibktsa (rlašpa) 24, 184	Lisovački Potok 15
L — E,	Lisičine (katun) 62 Lice
Ladila 22 Ladina 146	76
Ladenice (selo) 100 Laz	Lovnica (pl.) 79, 81, 90
(kosanice) 66 Lalovina	Lovnica (ruševina ma-
(selo) 72 Lanište (dolina)	nastira) 202 Lovnica
80,	(mahala'! 82 Loznica
81, 91, 92, 94 Latica	(potsž) 26 Loznica
(sjenokosi) 102 Lasica	(varoš) 29 Lokavsko
(vrelo) 80 Lasički Stan	Jezero 81 Lokvanjsko
84 Lašva (rijeka) 172,	Brdo 16 Lokve 138, 139,
177 Lašva (Ž. S.) 178	144, 145 Lokve (stanovi)
Ledenice 49, 50, 90	153 Lokve Dernečište
Ledenice (vis) 125	(kv-
Ledenice (stanovi) 126,	tun) 68, 72 Lokve
127 Ledići (selo) 86,	Dolovi 150 Lokvica,
90.	(vrelo) 110 Ločike (vrh)
102	178 Lukavac (mahala)
Leletva (vrelo) 18 Lelija	43 Luka Donja (selo) 61
54, 56, 125 Lepenica	Luka Gornja (selo) 61
(rijeka) 159 Lijepa	Lukavica (potok) 9
Ravan 14 Liješće (selo)	Lukavica (kosanice) 67
129 Lijevanjsko Polje	Lukavac (selo) 81, 104
213,	Luka selo) 95, 97, 100,
216	129
Lipnica (vis) 184, 198	Luka (vis) 158 Luka (pašnjak)
Lipovac 'strane) 138	163 Luka (stanovi) 166
Lisac (vis) 125, 153	Lukavačko Sedlo 89 Lukavac
Lisac pl. 172 Lisin	(Ž. S.) 203 Luknjivice 200
(brdo) 156, 164 Lisina 7	Lukomir (selo) 81, 90 Lupoglava
Lisina (vis) 29, 30 Lisina	88, 90 Lupoglav (treben i vis) 106,
pl. 180	108, 121, 124, 148

Lunjevača pl. 216 Lupoč
(kamen) 48, 51, 52 Lučka
Gora (gorski gre-
ben) 96 Lučine (stanovi) 108,
121, 124

LJ - JJ*

Ljeljen (vis) 39, 46, 63,
96, 97, 98, 100, 103
Ljeljenača (čajiri) 102
Ljeskovik (brdo) 158, 166
Ljubovčica (vrelo) 80
Ljubovčica ^potok) 89
Ljubičnja planina 16, 64
Ljubina (selo) 61, 66, 194,
196, 199
Ljubina (potok) 188
Ljubina (Ž. S.) 198
Ljubuša pl 154, 205
Ljuljevac (pašnjaci) 173,
180 Ljuta (potok) 38,
51, 94,
100
Ljuta (predio) 81 Ljuta
Greda (greben) 173,
181

m - m

Maglaj (vis) 52, 125
Maglaj pl. 58
Maglič 16. 58, 67, 68,
70, 74, 76
Makaze (sedlo) 68, 76
Makljen (sedlo) 205, 207
Mala Vlahinja (vis) 85,
146, 148

Mala Čvrsnica (pl.)

132, 133, 134, 135, 137,
141, 150

Mala Zlačva (potok) 202

Mali Javić (vrelo) 58

Mali Igman 87 Mali

Prenj (pl.) 124 Mali

Gradac (vis) 125 Mali

Vilinac (vis) 132 Mali

Vran (vis) 152 Malo

Polje 84, 86, 87,
89

Malo Sljeme (vis) 131

Mandin Do (mahala) 95,
100, 102 Mandina

Česma (izvor)

97

Maluša (planina) 24

Marinkovići (selo) 71,
72

Martinovo (vrelo) 58

Marjanovića han 183

Masna Luka (polje) 139,
140, 141, 145, 153, 154

Masna Luka (stanovi)
153 Matorac (pl.) 156,
162,

166, 168, 170, 178

Mačak (selo) 198

Međuša 9 Međuše

Gornje 15 Međuplanina

15 Međeđa Bara 66

Mehina Luka 83, 91, 92,
94

Meki Do (mahala¹ 97, 100

Merića Stijene ili

- MerićaKukovi 133, 139,
144 Megdani (pod
Malim
Vilincem) 135
Medvedkula (utvrda)
208, 209
Međed (vis) 146, 148
Međedi (brdo) 133, 135
Međedi Do 152, 156
Metković (varoš) 157
Mijatovci (selo) 127
Mijatova Kaldrma 170
Mijatova Jama 152, 154,
156 Miljacka (rijeka)
7, 9,
15, 184 Miljacka
Paljanska 18,
26 Miljacka Mokranjska
24,
26
Miljevići 9, 15 Milišići
(selo) 81 Mila Gora 89
Miokovići (selo) 197
Misoča (potok) 188
Mjedeničko Ždrijelo
30
Mješajići (selo) 61
Mliječni Do 120
Mliječnica 50
Mladoševacpl. 184,202
Mlini potok 216 Modri
Do 18 Modro Polje 34
Mojstrana (selo) 160
Mokranjske Stijene 24
Mokro(selo 24,28, 186,
Mokro 194 Mokre
Stijene 50 Mokronoge
(selo) 215 Morine
(visoravan) 56,
97, 125, 129 Močila
(stanovi) 126 Mostar
(varoš) 127, 130,
136, 207
Močioni (selo) 194
Motka (vis) 194, 196
Mratinjska Uvala 67,
68, 72
Mrkalj Klade (katun) 72
Mrazovići (selo) 196
Mramor (selo) 199
Mrkodo 66
Mračajske Kolibe 64
Mrčin plan. 60, 64, 66
Mrtvanje (predio) 81, 84,
89, 91, 92 Mrtvanje
(mahala) 81,
82, 89 Mrtvanjski
Stan81, 82,
89 Muharnica (pl.) 130,
131,
132, 134. 135, 136, 137,
138, 144
Muharnica (vis) 131
Mujezinovci (pašnjaci)
173, 180
N - H
Nabojna (katun) 61
Nadići (seloi 26 Nadkuk
(vis) 140 Nanići (selo)
198 Nahorevo (selo) 194,
195

- Na Čadom (vis) 166
 Nevesinjsko Polje 106, 125, 127
 Nevesinje (Kasaba) 127, 129
 Nevačka (selo) 189
 Nebešina (vis) 194, 196
 Nemila (selo) 190, 199
 Neretva (rijeka) 56, 78, 80, 90, 94, 98, 104, 306, 107, 116, 121, 125, 126, 130, 146, 157, 158
 Neretvica (potok) 158, 162, 168
 Nikoline Stijene 47
 Nikolino Ždrijelo 47, 49, 51, 54
 Ninkovci (mahala) 43, 54
 Nišići (selo) 194, 196, 198
 Novakova Pećina 25, 30, 32
 Novoseoci (selo) 28
 Novak (vrelo) 109
 Novi Šeher (varošica) 192
 Obalj (vrelo) 81
 Oble Glavice (vis) 146
 Obojak (selo) 170
 Oblik (vrh) 39, 44, 45, 46
 Obrlin (gorski greben) 97
 Obrnja (naselje) 129
 Ovčerevo (selo) 179
 Ovčije Ždrijelo 45
 Ogorjelica 16
 Ogorjeli Kuk 50, 89, 90
 Ozime [selo] 100
 Ozren pl. 8, 10, 16, 24, 184, 194, 195, 196
 Oklanica [brdo] 137, 144
 Okruglica [Ž. S.] 198
 Olovo [varošica] 184, 186, 188, 189, 190, 191, «92 194, 196
 Omar 36
 Opančak (predio) 81
 Opančak (mahala) 81, 82
 Orašje (selo) 179
 Orlovac (vis) 34, 56
 Orman [vrelo] 173, 179, 181, 183
 Orlov Kuk [vis] 131
 Orlica [stijena] 40
 Orlovac 144
 Orlovina [vis] 24
 Orlovine [strane] 136, 144
 Orlovača 57, 63, 64
 Orufa 56, 64
 Osanica [potok] 35
 Osenik [selo] 92, 94
 Osobac [vis] 97, 107, 109, 116, 120
 Osljić Do 127
 Oslji Do 58
 Osoj [terasa] 133
 Osokova [potok] 202
 Ostrožac [selo] 158, 168
 Ostrovača plan. 131, 137, 138
 Otežna 200
 Otiješa [potok] 58, 59,

- 64 Otiš-Ortiš [vis] 97,
106, 108, 118, 124
Oštrik Veliki 7 Ošljar
[vis] 146, 148,
150
Oštra Glavica [vis] 131
Oštrika [vis] 180
Očevlje [potok] 196
Očevlje [selo] 196
P - O
Pavlovac (selo) str. 12
Paklarevo (selo) 183
Paklarske Stijene 183
Pakliješ (vrh) 39, 51
Paklenjače 50 Pale
(naselje) 12, 20, 28,
30
Pale (Ž. S.) 196 Palež
7, 8 Palež (vis) 184
Paljenik (vis) 172, 173,
180
Papratni Do (mahala) 100
Paljike (stijene) 134, 139
Paljike (kosa) 170 Pavo
(vis) 173, 180, 181
Panjina Kula 194 Paoci
(naselje) 32 Pasje Doline
(stanovi) 108 Pastorak
(brdo) 36 Pazarički Stan
(mahala)-Pazarički
Konak 81, 82,
91, 92 Pazarić (selo)
89, 91, 92,
94
Pašinac (vrelo) 173, 181
Pašino Brdo 194 Pašina
Planina 64 Pašina
Poljana 64 Perovići
(selo) 66, 72 Perućica
(potok) 78 Petuljače
(vrelo) 81 Pervizi-Gornja
Tušila (selo) 100
Perov Stan (stanovi) 132,
135, 139, 140, 141, 145
Petalj (potok) 134, 141
Pepelari (selo) 199
Pepelarski potok 199
Perčin 8
Petrovići (selo) 9, 12, 15
Pešter (vrh) 45
Peštibrdo (vis) 132 Piva
(rijeka) 67 Pivska
Planina 64 Piskavica
166 Pištet (vrelo) 81
Pisci (potok) 134, 141
Plan (vis) 16 Plan (selo)
90 Planinica [visoravan]
197 Planinica [greben]
58 Plazenica pl. 178,
180 Plasa (planina) 55,
130, 131, 134, 135, 136,
139, 141, 145, 166
Platno Jezero 46 Pleće
(vis) 56 Ploča (vis) 132
Pliva (rijeka) 210 Ploče
(stanovi) 108 Ploča
(vrh Vel. Čvrsni-

- ce) 140
 Pločnik (vrelo) 81
 Podromanija 26, 30
 Podkatnen 34 Podrinje
 36 Pogari (naselje) 198
 Pogledine 15, 16
 Pogorelica pl. 156, 158,
 162, 164, 168 Pod
 Petkovcem (vrelo) 66
 Poda (visoravan) 60, 63
 Pođi 131, 138, 139, 144
 Podlugovi [selo] 188
 Podmilačje [selo] 213
 Podorlovcem [katun] 61
 Podotič [vis] 120 Police
 [mahala] 100, 101,
 102
 Polje [selo] 196 Poljice
 [paše] 191 Poljice 50
 Poljica [stanovi] 108
 Poljana [stanovi]—Đuraš
 126
 Poljana 149 Ponor [selo]
 25 Ponor 4L
 Popova Pećina 25
 Popovići [selo] 26 Popov
 Most [selo] 61, 66,
 72 Posavina [ravnicu]
 172,
 203
 Postoljani [selo] 127
 Počivala 199 Pošćen
 Polje 30 Prača [vrelo]
 10, 12
 Prača [potok] 18, 24, 26,
 34, 36, 187 Prgića
 Stan 135 Prgoševo [selo]
 191 Prenj 8, 55, 64, 91,
 97,
 106, 107, 108, 112, 117,
 118, 134, 137, 138, 140,
 150, 166, 205 Prenj
 [vis] 108 Prenj [t S]
 121, 124 Prenj
 [mahala, stanovi]
 126, 129
 Presedlina [prelaz] 30
 Presjeka [plan. prelaz] 35,
 36
 Prezida [sedlo] 50 Prešlo
 [sedlo] 64 Prepelica 69
 Predjel [selo] 71
 Preslica pl. 79, 82, 91
 Preslica [vis] 133
 Preslica [pašnjaci] 173
 Preslica [paše] 180
 Previja [livada] 94
 Presjeka [selo] 127
 Prelovo [kosa] 168
 Preočka [vrelo] 173, 183
 Prekaja [naselje] 215, 216
 Preodac [selo] 215, 216
 Probadala 177 Prijedor
 [greben] 68, 76
 Pridvoričko Vrelo 58
 Prosječenica 59, 66, 72, 76
 Prutača [katun] 61
 Prozor [varošica] 205,
 206, 207 Prstenak 15

- Progriženica [livada] 45
Prostrto [gorski greben] 49, 90
Priboj [varoš] 29 Priboj [naselje] 78 Pribanj [selo] 28 Prijevorac [sedlo] 110, 119, 124
Prokos [predio] 170
Prokoško Jezero 158, 162, 164, 168, 170 Prohin Smet 40, 50, 90 Pržići [rudnik] 192 Puhova Ravan 21 Puhovo Brdo 15 Puzim [greben] 50, 96, 99, 102
R - K
Ravna Planina 15, 18
Ravna Gora-Borašnica pl. 107
Ravne 7, 12, 21 Ravne [eelo] 198 Ravno Brdo 89 Radakovica [selo] 198
Radava [vrelo] 84, 87
Radava [dubodolina] 13', 139 Radava [predio] 166, 194, 195
Radovan pl. 166, 171
Radobolje [visoravan] 79
Radolšlje [planina] 60
Radušapl. 154, 178, 180, 205, 206 Razvođe [predio] 87
Razvale [paše] 179, 180, 183
Razval [uvala] 140
Razošlje [mahala] 80, 82
Rakitnica [selo] 81
Rakitnica [rijeka] 78, 90 94 95, 96, 104
Rakov Laz [prolaz] 118, 120
Rakovice [selo] 32 Rama [predio] 205 Rama [rijeka] 206, 207 Rama [Ž. S.] 207 Ramina Kosa 150 Ramov Greb 89 Rankovića Trg 14
Rapte [stanovi] 108
Raskršće 33 Rasumovci [selo] 81 Ratovska pl, 178 Rača [potok] 195
Raulja [vis] 131 Razići [selo] 100, 103
RaškaGora[predio] 135 146
Raški Do [mahala] 82
Raštelica [Ž. S.] 156, 164
Repašnica [potok] 26
Repišće 64 Rešetnica [potok] 26 Ribnica [potok] 188, 190, 202, 203 Ribnica [selo] 192 Riječica [šuma] 109 Riječnjak 197
Rvsovac 153

<p> Rična Voda 154
 Rogatica [varoš] 29
 Rogoj [brdo] 42, 44
 Romanija planina 8, 10, 16, 18, 24, 33, 184, 187
 Rosin [vrh] 178, 205
 Rosna Poljaia 150' Rudo
 Polje 130, 153 Rujevac
 [gora] 68 Runjeva Glava
 148 Runjevica [šuma]
 170
 S - C
 Sava (rijeka) 58, 157
 Sadići (selo) 61
 Sandžak 64
 Sarajevo 7, 8, 9, 10, 11, 12, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 29, 30, 32, 44, 50, 63, 64, 67, 72, 78, 88, 89, 102, 104, 129, 130, 136, 162, 164, 168, 178, 184, 186, 187, 188, 190, 192, 193, 194, 195, 196, ^ 198, 199, 203, 207
 Sarajevsko Polje 7, 10, 78, 84, 184
 Sarajevska Vrata, 166, 170
 Saračevo Polje 19
 Sastavci (vis) 146, 150
 Svatovac pl. 203, 205
 Svištica 66
 Svržnica (stanovi) 153
 Sedlo (prelaz) 146, 148, 150
 Sedrenik (kvart Sarajeva¹ </p> | <p> 194
 Seljani, (selo) 127 Semeč
 (naselje) 29 Semizovac
 (selo) 194, 196 Seonica
 (selo) 168 Sivadija
 (greben) 1]9 Sijerci
 (selo) 26 Sijeračke
 Stijene 42 Sijerča, (selo)
 42 Sikira (vis) 166
 Siljevica 51 Sinanovići
 (Gornja Tušila)
 selo 100
 Sipčić Vrelo 144 Sirovi
 Gvozd (mahala) . 100
 Sjeverna Albanija 202
 Sjetlina (selo) 30. 36
 Sjetlina iži S.) 30
 Skakavac (vodopad) 188,
 , 194
 Škarica Save ul. 14
 Skok 120
 Skoplje Polje 158, 207
 Slovini pl. 216 Smajina
 Česma izvor) 97
 Smiljeva Kosa 166
 Smiljevac (brdo) 210
 Smiljevača [plan. predio]
 217 Smiljevica
 [pašnjaci] 173,
 181, 183
 Smolin pl. 184, 187, 202
 Smrčeva Glava [vis] 141
 Smreka [rudnik] 192
 Sniježnica [gora] 68, 72,
 76 </p> |
|---|---|

- Sovici [selo] 135, 154
Soderi [selo] 61 Sokolac
[selo] 26, 28, Sokoline
[stijene] 60 Solakovići
selo 199 Souk Bunar 9
Sofe 7
Spasin Kuk 150
Spasovača [pašnjak] 42,
44, 48, 51, 52
Spasovačko [vrela] 40
Spreča [rijeka] 200, 202,
203 bpionik [gorski
greben]
96, 97
Spasov Stan [stanovi] 135
Srede [mahala] 100, 103
Srednja Bosna [oblast] 80,
171, 172, 186, 190, 192,
193 Srednje [selo] 36,
194,
195
Srednje [Ž. S.] 195, 196
Srnetica pl. 180, 214, 215,
216, 217
Stavnja [potok] 188
Stajski Gvozd [stanovi]
108, 121, 124
Stambolčić [Ž. S.] 22, 32
Stambolčić [selo] 30
Stan pod Bjelašnicom 103
Stanine [mahala] 81
Staretina pl. 216, 217
Stari Katun 61, 64 Stari
Klanac 134, 141 Staro
Selo [naselje] 170 Stini
Do 50, 82, 86, 88,
^ 89, 90
Stinidolska Lokva-Stina
Lokva 86, 89 104
Stog [vis] 56, 63 Stog
138
Stožer pl. 178, 180.
Stožić pl. 66 Stolac
[vis] 33, 34 Strižovo
145, 148 Strijela 24
Strmenica [gorski greben]
134, 13*, 139, 144, 145
Strmi Gvozd 127
Strmica [prolaz] 129
Strmo Polje 131, 153
Strop [vis] 131, 144
Strug [stijena] 47
Strugotić [potok] 58
Stublina-Stubo [vrela] 80,
104
Stublić [vrela] 183
Studenac pod Bijelim Sti-
jenama 9 Studenac
[vrela] 41, 80,
81
Studene Vode 63, 66
Studenica [potok] 41, 54
Studenci 72 Studeno
Brdo 8, 14 Studenkovići
9 Stupanj [selo] 9, 21
SNpanj Veliki [vis] 7, 13
Stupanj Mali [vis] 7
Stupčanica [potok] 188,
189 Sumbulovac [selo]
194,
196

- Sumbulovo [vrelo] 36
 Sutjeska [riječica] 56, 66,
 67, 70, 71, 72 Suljina
 Voda [vrelo] 84
 Susječno [selo] 127
 Sustavac [vrelo] 48 49
 Suva Lastva 50, 51-
 Suha [naselje] 59, 61, 67,
 76, 78
 Suvi Do 166 Suvo
 Jezero [kotlina] 98
 Suvodol [predio] 168
 Šuški Potok 67, 74
t - t
 Tajan [vis] 199, 200
 Taraš [vis] 110, 116,
 Taračin Do 199 Tarčin
 [selo] 83, 91, 92,
 156
 Tasovac 215 Tagarica
 [šuma] 124, 129 Tvrđinići
 [selo] 9. 12 Tvrtkovac
 [vis] 199, 200 Težovnica
 [pašnjak]
 133. 135. 144 Teferič
 Brdo 198 Tikva [vis]
 166 Tilava [potok] 9
 Tisovica [dolina] 106,
 107, 108. 109, 118, 121
 Tisovica [stanovi] 108
 121. 124 Tisovik
 [utvrđenje, ru-
 ševine] 199 Tjentišta
 [selo] 59, 61,
 6.3, 66, 70, 72, 78
 Tmorac [vis] 145. 146,
 148. 150
 Tobići [selo] 61
 Tovarnica [gora] 55, 56,
 76, 78
 Todora [vis] 56, 66
 Todor [vis] 56 Todjevac
 61 Totengebirge 117
 Toholj [gorski grebei]
 96, 103
 Tošići [selo] 43, 51, 52
 Travnik [varoš] 157,
 160, 172, 176, 177, 178,
 179, 180, 181, 183, 210
 Travničko Polje 178
 Trbušće [selo] 66 Trebac
 [vrelo] 168 Trebević pl.
 7, 14, 18,
 46
 Trebević [vis] 170
 Trebiševo 151 Tremošnik
 [potok] 148 Treskavica 8,
 10, 16. 38,
 64, 96, 125
 Treskavica Turovska-
 Treskavica Bosanska
 38 Treskavica
 Kalinovič-
 ka-Treskavica Hum-
 njačka 38
 Treskovac [potok] 58
 Treskovac [vis] 72
 Trešnjevica [selo] 168
 Trešnjevo Brdo 87
 Tribija [potok] 190
 Trijesak Veliki 39, 41,

51, 52	60 Urdeni Dolovi [na
Trijesak Mali 52 Trijeska	Mag*
[brdo] 15, 16, 18 Trnavica	licu] 74
[selo] 61 Trnovo 17,	Urdenske Stijene 58
35, 44, 49, 51,	Usora [industr. naselje]
88, 102, 104, 129	200
Trnovičko Jezero 70, 73,	Ustikolina [selo] 35, 36
74	Ustiprača 64, 71 Utori
Trokutsko [vrela] 40, 46	[stanovi] 168 Ušljiva
Trošanj [selo] 66	Vrela 40
TrstiOnica [potok] 188	Ћ — Ћ
198	Feratlije [selo] str. 89
Tuzla [varoš] 203 Tumba	Fojnica [varoš] 158,
[brdo] 132, 135 Tumiški	159, 160. 164, 168, 171
potok 58 Turbe [Ž. S.]	Fojnička Rijeka 158,
157, 177 Turovi [selo]	159, 170 Foča [varoš]
43, 49 Turovski Stan	34 35, 63,
44, 45 Turska Karaula	64, 66, 67, 71, 72, 76
66 Tušilački potok 94,	Francuska 159 Fratarska
100, 102 Tušnica pl,	Lopata [stan]
154	168 Fratarske Staje
Ў — Ў	170
Uvala str. 215	Н — Х
Ugar [potok] 173	Hajvazi [mahala] 81, 82,
Udes 7	90
Uzice [varoš] 29	Hajdučka Voda 32
Uzriječje [selo] 127	Hajdučki Do 66
Ulobić 68	Hajdučka Poljana 32
Ulog [selo] 60, 126, 129	Hasići fselo]] 98 Haluge
Ulovi [potok] 58	[šuma] 72 Ham bina
Uloško Jezero - Bačko	Carina 10, 12 Hamzići
Jezero 126 Umoljani	[selo] 24 Han Ljubogošta
[selo] 81 Unac [potok]	[naselje]
215 Urdeni Do [na	30 Han Obhodaš
Zelengori]	[naselje]

29, 30, 33 Han Pijesak	Careve Vode 32 Careva
[naselje] 29,	Gora [šuma] 64 Carev
184, 186, 187 Han	Do 68, 73 74 Ca vo
Toplica 195	Polje 210 Carššgaca 200
Harambašino vrelo 173,	Cetinj-Cvitinje [vis]
183	108 Cincapl.
Hadži Abdinica 9 Herać	154,180,216
[greben] 108	217
Hercegovina [pokrajina]	Cmiljevo Polje 30 Crvanj
36 J17. 127 171 Hojta	[pl.] 50, 64, 97,
[planina] 46, 50,	106 124 125,127, 129,
78, 89, 96 102 Hotan	140
[brdo] 199 Hotani vrelo-	Crveni Kuk 96
Turisova voda 97	Crvljivica pl, 214.215
Hotičina [selo] 28 Hodža	Crvena StiJena 29, 33
[vis] 15 Hranisava [pl.]	Crepulja lokva [jezero]
79, 81, 83,	131, 135 136, 137 138
89, 91	144 Crepulje-Šćavnje
Hrasnica [vrelo] 80	[sta-
Hrasnička Dolina 44, 49,	novi] 164, 166, 168
51, 52	Crepoljsko [predio] 10,
Hrasnička Lokva 85	184. 188, 194, 195
Hrasnički Potok 40, 44,	Crkvine [selo] 100 Crni
48	Vrh 15.33. 68, 84,
Hrasnički Stan 82, 84	86, 88, 134, Š, 158.
Hrasnički Čajir 85	180, 181,184,196, 199
Hrasno 44, 55 Hrbljina	217 Crna Gora [plan.]
pl, 216, 217 Hreša [selo]	97,
30. 32, 194 Hrupe	119. 125. 180 Crna
[mahala] 82 Hrčava	Gora [pokrajina] 36 Crno
[potok] 58 Hum 144,	Jezero 44, 46, 57,
199 Humčani [selo] 127	63, 64 66 Crno More
Husad [pl] 56, 60, 66	79 Crno Polje [dolina] 107,
Husein Kapetana ul. 12,	118, 119
14	

- Crno Polje [stanovi] 108
110
Crna Rijeka 14, J8 34
Curine NJive 10. 14
Č - Ti
Čabenske Stijene 38, 40,
43, 50, 54 Čatići
[selo] 188 Čatići [želj •
stan.] 198 Čemanovići
[selo] 32 Čuhovići [selo]
81, 90 Čorića Stan 135,
141 Čurevo [selo] 72
Čabulja [pl.] 131, 140,
141. 145, 146, 147
Čavo [vrh] 180, 181
Čavčevo Polje 29
Čavčije Jame 24 Čavljak
"[brežuljak] 194 Čajniče
[varoš] 34 Čardak
[planina] 217 Čauševac
[pl.] 190 Čvrsnica [vrh]
132, 134,
136, 140, 141, 145
Čvrsnica [pl.] 130, 132,
151, 152, 153, 154 166,
205
Čeverski Do 30
Čevljanović [rudnik]
188. 191, 196 Čelebić
[selo] 121 Čelina 12. 21
Čelinac 51, 52 Čemerno
[sedlo] 67
Čemernica [selo] 170
Čengića Bara 57 vidi
Kazinica 61 Čepa [pl.]
90 Česma na Mrtvanju
81 Česma na Crnom
Polju
110
Česma kod Lukavca 41
Čehotina [potok] 17
Čolina Kapa [vis] 14
Čukure [vrh] 200
DŽ - If
Džabrina [pećina] 75
Džamija [vrh] 50, 96, 98,
103
Džafer Potok 58. 63, 66
Džeka [ul] 9, 10, 12
Džidžine Stijene 58
Š - s
Šabići [selo] 102, 104
Šanac [vis] 32 Šantić
[vrela] 173 Šator [vis na
Jahori-
ni] 16 Šator planina 214,
215,
216, 217
Šatorski potok 216
Šahbegovići [selo] 28
Šebešić [naselje] 170
Šebešić [šuma] 157,
170, 178
Šehovići [selo] 198
Šikulji [selo] 198
Šilovica 133, 141
Šiljevo Brdo 7

Šipovica [potok] 32	Špiljani [selo] 80 Štirine
Šipovica [žand. stan.] 63	[mahala] 57, 66 Štirinsko Jezero 56,
Širokača ul. 12, 14	62, 63, 66 Štitar 131
Široki Brijeg 147 Široki Do [draga] 44,	Ščit pl. 156, 157, 161,
45	162, 168, 170 Ščit
Šić [predio] 194, J95	[franjev. samo-
Šišan [brdo] 46, 48	stan] 206
Šištica [potok] 90, 110,	Ščit [selo] 206, 207
112 Španjolsko	Šumić [potok] 58
Groblje 15	Ščikovo [vis] 152

Treba ispraniti:

Str. 8 i 14 mjeeto Vel. i Mala Čolina Kapa treba Vel. i Mala Čolina Kapa etr. 40 mjeeto Kozije Poljane treba Kozije Luke 1 a 40 „ na južnoj Strani Vel. Jezera treba na zapadnoj strani V. [I, 44 „ 6 km. treba 36 km. „ 45 1 dugi Greb „ Dragi Greb „ 50 „ s Barice „ s Barica

64	.. zpanise	P	z4ašse
68	„ visaravan	»	visoravan
10	„ auguet	..	avgust
72	.. od Studanaca	P	od Studenaca
79	„ zjeuogolzJoki	P	zjeuegolz(oki
87	.. ri1aui		ri4eni
* 92	.. gavkezSa		gazkezsza
.. 1061108	.. Oale	r	OalS
« P4	.. S. seolašiv		S. soela4iz
120	„ zat g1A zKjepa	P	zate zNjepe
120	.. CNse nosle		Ri(- 107)
124	„ 2eljiže	P	2eljiše
144	„ MićaoIsa		Mićaošsa
144	„ SSasZssi		OklapJsi
144	„ ueSJ &lo		pa uesi sLo
160	„ julskim Alpama	P	Julskim Alpama
174	.. za z^anie	P	ga z(anie
190	.. Gostovac	P	Gostović
210	„ žs ksoelik	P	n1o Ksoelik

